I

illem Melief | Cijfers, meningen, ervaringen

PAS 65
EEN PASPOORT VOOR EEN GELUKKIGE LEVENSFASE ?

NIMAWO

PAS 65

B

1870

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/pas65eenpaspoort0001will

PAS 65, EEN PASPOORT VOOR EEN GELUKKIGE LEVENSFASE?

Cijfers, meningen, ervaringen

Willem Melief

Februari 1983

Nederlands Instituut voor Maatschappelijk Werk Onderzoek (NIMAWO)
Eisenhowerlaan 150, 2517 KP 's-Gravenhage, tel.: 070-55.10.00

B 1870 (I)

Het NIMAWO

Het Nederlands Instituut voor Maatschappelijk Werk Onderzoek - NIMAWO - werd in 1967 opgericht door het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en door de Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn.
Het Instituut heeft ten doel:

- de bevordering en uitvoering van onderzoek en studie op het terrein van de maatschappelijke dienstverlening en haar raakvlakken;
- het meewerken aan coördinatie en programmering van onderzoek op eerder genoemd terrein;
- het bevorderen en verspreiden van sociaal-wetenschappelijke kennis en het toepassen van deze kennis op het genoemde terrein.

Het onderzoek

Het onderzoek geschiedde in opdracht van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk.
Het onderzoek is opgezet, uitgevoerd en gerapporteerd door Willem Melief.
Het onderzoek werd begeleid door Annie Huisman-van Bergen.
Voorzover nieuw materiaal werd gebruikt, vond de verzameling ervan plaats in mei 1981 voor het 2e deelproject en gedurende de eerste helft van 1982 voor het 3e deelproject.
Het typewerk werd verzorgd door Coby van Gulik.
De omslag werd ontworpen door Wim Zaat.
De omslagfoto werd gemaakt door Bart Versteeg.

INHOUDSOPGAVE

		blz.
1.	INLEIDING	7
2.	ACHTERGROND VAN HET PROJECT	9
2.1	Pas 65	9
2.2	Evaluatiebehoefte	9
2.3	Kennis over Pas 65	10
2.3.1	Benodigde kennis	10
2.3.2	Beschikbare kennis	11
2.4	Niet geanalyseerde gegevens	12
2.5	Het onderzoek	13
3.	GEGEVENS VAN REEDS UITGEVOERDE ONDERZOEKINGEN NADER BESTUDEERD	15
3.1	Probleemstelling	15
3.2	Werkwijze	15
3.3	Resultaten	15
3.3.1	Wie hebben de Pas?	16
3.3.2	Gebruik Pas 65	19
3.3.3	Veranderingen in het voorzieningengebruik door bejaarden (vermindering van achterstandsituatie)	25
3.3.4	De bijdrage van Pas 65 aan het verminderen van de achterstandpositie	25
3.3.5	De andere effecten van Pas 65	26
3.3.6	De beleving/waardering van Pas 65 door diverse groeperingen	26
3.3.6.1	De bejaarden	26
3.3.6.2	De faciliteitenbieders	26
3.3.6.3	Het publiek	26
3.3.7	Enkele aanvullende onderwerpen	27
3.3.7.1	Ervaringen met de concrete gang van zaken rond Pas 65	27
3.3.7.2	Voorlichting over Pas 65	27
3.4	Tot besluit	29
4.	HOE DENKT HET PUBLIEK OVER PAS 65?	31
4.1	Vraagstelling	31
4.2	Het onderzoek	31
4.3	Resultaten	32
4.3.1	Wat weet het publiek over Pas 65?	33
4.3.2	De waardering van de uitwerking van de Pas	35
4.3.3	Denkt het publiek, dat Pas 65 leidt tot discriminatie van bejaarden?	37
4.3.4	Het oordeel over de billijkheid van Pas 65	37

(vervolg) blz.

4.3.5 Aanvullingen op de bevindingen verkregen door nadere analyse van in ander onderzoek verzamelde gegevens 39

4.3.5.1 De omvang van het bezit van Pas 65 39
4.3.5.2 Kenmerken van de Pasbezitters 40

5. OUDEREN ZELF AAN HET WOORD 41

5.1 Inleiding 41
5.2 Probleemstelling 41
5.3 Onderzoeksopzet 42

5.3.1 Dataverzameling 42
5.3.2 Verwerking en analyse 44
5.3.3 Statistische verwerking 44
5.3.4 Waarde van de uitkomsten 44

5.4 De respondenten 45

5.4.1 Individuele reacties 45
5.4.2 Groepsreacties 46
5.4.3 Kenmerken van de respondenten 47
5.4.4 Pasbezit onder de respondenten 50
5.4.5 Pasgebruik onder de respondenten 50

5.5 Oordelen in het algemeen over Pas 65 53

5.5.1 Positieve oordelen 54
5.5.2 De kritiek en de negatieve oordelen 57
5.5.3 Commentaar op het instituut Pas 57

5.6 De Pas in de realiteit 58

5.6.1 Onrechtvaardige regels voor het verkrijgen van Pas 65? 58
5.6.2 Bevordering activiteit 62
5.6.3 Factoren, die het gebruik van Pas 65 beïnvloeden 62
5.6.4 Het beleid van kortingverlenende instanties 63
5.6.5 Voorlichting 65

5.6.1 Voorlichting binnenland 65
5.6.2 Voorlichting buitenland 69

5.6.6 De bejegening van Pasgebruikers 70

5.6.6.1 Algemeen 70
5.6.6.2 Onthulling leeftijd 71
5.6.6.3 Discriminatie 72
5.6.6.4 Discussie 73

5.6.7 Practische ervaringen met de Pas 73

5.6.7.1 Gebruiksgemak 73
5.6.7.2 Uitvoering van de Pas 74
5.6.7.3 Verlies 74
5.6.7.4 Contrôle bij misbruik 74

(vervolg)

		blz.
5.7	De Pas per voorziening c.q. toepassingswijze	75
5.7.1	Inleiding	75
5.7.2	Openbaar vervoer	75
5.7.2.1	Lijnbussen	77
5.7.2.2	K.L.M.-bussen	77
5.7.2.3	Nachtbussen	78
5.7.2.4	Veerdiensten	78
5.7.2.5	Pas 65 en de Nederlandse Spoorwegen	78
5.7.3	Andere voorzieningen verband houdend met vervoer	88
5.7.3.1	Busreizen	88
5.7.3.2	Taxi's	88
5.7.3.3	Benzineprijs, wegenbelasting en parkeerplaatsen	89
5.7.4	Sociaal-culturele voorzieningen	89
5.7.4.1	Bioscopen	89
5.7.4.2	Schouwburgen en concertzalen	90
5.7.4.3	Cursussen	95
5.7.4.4	Musea	96
5.7.4.5	Tentoonstellingen en beurzen	97
5.7.5	Recreatieve voorzieningen	98
5.7.5.1	Bezienswaardigheden en recreatie-gelegenheden	98
5.7.5.2	Dierentuinen	98
5.7.5.3	Natuurparken	99
5.7.5.4	Zwembaden	99
5.7.5.5	Kampeerterreinen	99
5.7.5.6	Café's en restaurants	99
5.7.5.7	Reizen en vakantieverblijven	100
5.7.6	Buitenland en Pas 65	100
5.7.7	Overheidstarieven en tarieven openbare nutsbedrijven	101
5.7.8	Winkels en dienstverlenende bedrijven	102
5.7.9	Media	103
5.8	Opmerkingen die alleen indirect in relatie stonden tot Pas 65	103
5.9	Tot besluit van dit hoofdstuk	104
6.	SAMENVATTING, CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	105
6.1	Samenvatting	105
6.2	Conclusies	109
6.3	Aanbevelingen	111

(vervolg) blz.

LITERATUURLIJST 113

Bijlage 1

Bijlage 2

Bijlage 3

Bijlage 4

Bijlage 5

Bijlage 6

1. INLEIDING

In het hier voor u liggende rapport wordt verslag gedaan van de uitvoering van het project "Evaluatie Pas 65".

In hoofdstuk twee wordt de ontstaansgeschiedenis van en de argumentatie voor het project "Evaluatie Pas 65" uiteen gezet en wordt kort ingegaan op de drie afzonderlijke projectgedeelten.
In hoofdstuk drie wordt verslag gedaan van het eerste projectonderdeel, de secundaire analyse en synthese van bestaand materiaal.
In hoofdstuk vier wordt een verslag gegeven van een peiling onder de Nederlandse bevolking van de opinies ten aanzien van werking en billijkheid van Pas 65. Deze peiling vormde het tweede projectonderdeel.
In hoofdstuk vijf wordt gerapporteerd over het derde projectonderdeel, dat een peiling behelsde van meningen over en ervaringen met Pas 65 van ouderen. Gezien de geheel verschillende werkwijze in de deelprojecten wordt per hoofdstuk apart, voorzover ter zake doende, de gebruikte werkwijze en de gebruikte onderzoeksmethode verantwoord.
Hoofdstuk zes bevat een samenvatting van het voorafgaande, conclusies en aanbevelingen.

In het rapport wordt vele malen gesproken over het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), hoewel de naam van dit Ministerie inmiddels gewijzigd is in Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC). Ten tijde van het onderzoek echter was de naam zoals deze in het rapport gebruikt wordt.

2. ACHTERGROND VAN HET PROJECT

2.1 Pas 65

Per 1 december 1975 werd in Nederland Pas 65 ingevoerd. Deze Pas is een landelijk geldende identiteitskaart die alle ingezetenen van Nederland van 65 jaar en ouder en hun eventuele partner van 60 jaar en ouder tegen een geringe vergoeding kunnen verkrijgen bij de gemeente van inwoning.

Op vertoon van Pas 65 kan de houder van vele culturele, sociaal-culturele en recreatieve voorzieningen en evenementen gratis of met korting op de normale prijs gebruik maken. Bovendien biedt de kaart 50% korting op de prijs voor het openbaar vervoer, uitgezonderd de trein. De Spoorwegen verstrekken in plaats daarvan tegen betaling een eigen kortingkaart, 65+ respectievelijk 60+ kaart genoemd.
Over Pas 65 is voorlichtingsmateriaal beschikbaar, zoals foldermateriaal dat beschikbaar wordt gesteld door de afdeling voorlichting van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), het blad "Uit met Pas 65", dat dit Ministerie in samenwerking met het Nationaal Bureau voor Toerisme uitgeeft en het blad "Nieuws Pas 65", dat het Centraal Bureau Pas 65 van genoemd Ministerie verzorgt.

Pas 65 was in 1982 een voorziening geworden waarvan ongeveer 1.125.000 bejaarden*) gebruik konden maken en die CRM 35 à 40 miljoen gulden per jaar kostte. De bedragen aan korting verleend op de Pas waren wellicht een veelvoud daarvan.

2.2 Evaluatiebehoefte

Pas 65 werd in 1975 ingesteld om de maatschappelijke participatie van bejaarden te bevorderen. Onder andere uit het leefsituatie-onderzoek van het CBS (1974) bleek, dat de bejaarden een achterstandgroep vormen in sociaal-cultureel en recreatief opzicht**).

De afdeling bejaardenbeleid van het Ministerie had dan ook in 1980 ten behoeve van de evaluatie van het gevoerde beleid en ter bepaling van het beleid in de toekomst behoefte aan een antwoord op een aantal vragen, waarvan de voornaamste aldus luidt: "In welke mate heeft de Pas 65 bijgedragen aan de fysieke en geestelijke mobiliteit van ouderen en hun deelneming aan de samenleving met name op het terrein van cultuur en recreatie?" Uit de toelichting op deze vraag door het Minis-

---

*) Dit aantal is het geschatte aantal bejaarden dat in 1981/1982 Pashouder was. Het totaal aantal bejaarden plus voor Pas 65 in aanmerking komende 60-64 jarigen lag tussen 1,6 en 1,7 miljoen.

**) Zie de "Nota bejaardenbeleid 1975" van de Tweede Kamer.

terie bleek, dat men ten departemente niet alleen geïnteresseerd was in de feitelijke toename van de "deelname aan de samenleving", maar ook in de beleving van de "deelname", in de feitelijke gang van zaken rond de Pas, de ervaringen van de bejaarden zelf en de ervaringen van de faciliteitenbieders met de Pas.
Bovendien bleek uit de toelichting ook nog dat niet alleen de culturele en recreatieve voordelen van een grotere mobiliteit belangrijk werden gevonden, maar ook de toename van de mogelijkheden tot sociale contacten. Men was derhalve niet zozeer geïnteresseerd in de loutere toename van de mobiliteit als wel vooral in de mate waarin een grotere mobiliteit geleid heeft tot een grotere deelname aan de samenleving in de onderscheiden aspecten.
Een apart vraagstuk voor CRM was tenslotte de beeldvorming rond de Pas bij het publiek. De Pas, zo werd aanvankelijk door diverse critici betoogd, zou namelijk discriminerend en stigmatiserend werken.

Al is het Ministerie de beleidsbepalende instantie, ook de bejaarden zelf hebben groot belang bij het beleid. Voor hen liggen de te stellen vragen enigszins anders. Uiteraard is ook voor hen belangrijk in hoeverre de beleidsbedoelingen van CRM gerealiseerd zijn.
Het is echter niet uitgesloten, dat de Pas in de loop van zijn bestaan een enigszins andere betekenis voor de bejaarden zelf heeft gekregen dan welke oorspronkelijk bedoeld was. Anders gezegd, het zou mogelijk kunnen zijn, dat de Pas een onbedoelde functie heeft gekregen, die niettemin door de bejaarden hogelijk op prijs wordt gesteld. De mate van succes van de Pas is ook van deze niet voorziene zaken afhankelijk en ze dienden dan ook in een evaluatie betrokken te worden.

2.3 Kennis over Pas 65

2.3.1 BENODIGDE KENNIS

Om een evaluatie zoals hiervoor beschreven te kunnen uitvoeren, heeft men allereerst gegevens nodig. Deze kunnen als volgt worden beschreven:

a) Gegevens over het feitelijk gebruik:
   - wie hebben de Pas?
   - wat doen houders met de Pas en hoe vaak?

b) Inzicht in de mate waarin het onder a) genoemde bijdraagt aan het verminderen van de achterstandsituatie.

c) Inzicht in de mate waarin het onder b) genoemde het gevolg van de Pas is.

d) Inzicht in eventuele andere positieve dan wel negatieve gevolgen van de invoering van de Pas.

e) Gegevens over de beleving (waardering) van de Pas door:

- de bejaarden
- de faciliteitenbieders
- het publiek

f) Informatie over ervaringen met, problemen met en wensen ten aanzien van de concrete gang van zaken rond de Pas van zowel de bejaarden als de faciliteitenbieders:

- krijgt men de Pas makkelijk?
- is de voorlichting goed?
- enz.

Toelichting

De onder b) genoemde inzichten volgen ten dele rechtstreeks uit de onder a) genoemde gegevens. Gebruik wil echter nog niet zeggen, dat een subjectief gevoel van achterstand verdwenen is. Dus een combinatie met onder e) genoemde gegevens zou nodig kunnen zijn. Bovendien kan met name het gebruik van openbaar vervoer leiden tot allerlei contacten en activiteiten die niet onder rechtstreeks gebruik vallen, maar die wel als "opheffen van achterstand" kunnen worden gezien, zoals:
- meer bezoek aan vrienden;
- het bezoeken van toeristische streken zonder gebruik te maken van gereduceerde toegangsprijzen voor bijvoorbeeld recreatieve attracties;
- het deelnemen aan hobby-activiteiten;
- enz.

Om deze vraag goed te beantwoorden moeten dus ook gegevens beschikbaar zijn, die betrekking hebben op de activiteiten en contacten die door het gebruik van de Pas mogelijk worden gemaakt dan wel bevorderd.

De onder c) en d) genoemde inzichten zijn enerzijds de meest wezenlijke evaluatie-vragen, namelijk de vragen naar het effect van de Pas, anderzijds zijn ze het minst gemakkelijk te beantwoorden, omdat daartoe het effect van de Pas gescheiden moet worden van het effect van een grote massa factoren, die allemaal hun invloed hebben op de leefsituatie en gedragingen van de bejaarden.

2.3.2 BESCHIKBARE KENNIS

Ten aanzien van de beschikbaarheid van gegevens ten tijde van het schrijven van het onderzoeksvoorstel, kan het volgende worden opgemerkt.

Het gebruik van Pas 65

Bekend was, dat zeker 60% der personen van 65 jaar en ouder in het bezit van Pas 65 was. In welke opzichten bezitters van Pas 65 zich onderscheiden van niet bezitters was medio 1980 niet bekend. Er waren vele indicaties, dat de Pas op grote schaal werd gebruikt; op de eerste plaats voor het openbaar vervoer (bus, tram, metro) en vervolgens in iets mindere mate

voor bezoek aan recreatieve en (sociaal-)culturele voorzieningen. Enigszins globale schattingen van het gebruik echter ontbraken.
Over het indirecte gebruik van Pas 65 was in het geheel niets bekend. We spreken van indirect gebruik, wanneer Pas 65 het mogelijk maakt om bepaalde activiteiten te verrichten en/of voorzieningen te gebruiken, die op zich niet goedkoper worden door Pas 65, maar die mogelijk gemaakt worden doordat een andere voorziening met behulp van Pas 65 binnen het bereik van de bejaarde komt. Familiebezoek bijvoorbeeld wordt (vaker) mogelijk doordat de reis goedkoper is. Uit het voorbeeld blijkt al, dat vooral het goedkope vervoer indirect gebruik zou kunnen bevorderen.

Het effect van Pas 65

Het was medio 1980 niet bekend in hoeverre door Pas 65 bepaalde veranderingen in de leefsituatie en het voorzieningengebruik van bejaarden teweeg waren gebracht.

Beleving van Pas 65, ervaringen met de Pas

Over de beleving door bejaarden van Pas 65 en de ervaringen ermee, waren slechts anecdotische gegevens uit brieven aan het Ministerie en ingezonden brieven aan de kranten bekend.

De opinie van de bevolking over Pas 65

Over de opinie van de bevolking over Pas 65 bestonden slechts vermoedens.

2.4 Niet geanalyseerde gegevens

Bekend was in 1980, dat er in diverse onderzoekingen gegevens waren verzameld, die bij nadere analyse extra inzichten als bedoeld in de vorige paragraaf zouden kunnen opleveren. Het betrof hier met name:
- het leefsituatie-onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek onder personen van 55 jaar en ouder, gehouden in 1976;
- het aanvullende voorzieningen onderzoek (AVO) gehouden door het Sociaal en Cultureel Planbureau in 1979 en
- enkele kleine gerichte onderzoekjes rond de publiciteit omtrent Pas 65 uitgevoerd door de Nederlandse Stichting voor Statistiek en het Nationaal Bureau voor Toerisme.

In alle genoemde onderzoekingen werden vragen gesteld, die rechtstreeks betrekking hadden op Pas 65.
Daarnaast werd het niet uitgesloten geacht, dat de gegevens uit de genoemde onderzoekingen in verband gebracht met de gegevens uit de algemene leefsituatie-onderzoekingen van het Centraal Bureau voor de Statistiek van 1974, 1977 en 1980 nog extra inzichten zouden kunnen opleveren.

De inzichten verkregen vanuit een secundaire analyse zouden met name betrekking kunnen hebben op het feitelijk bezit en gebruik van de Pas en niet op de meer subjectieve belevingskant, het indirecte gebruik en het oordeel van de bevolking over Pas 65.

2.5 Het onderzoek

Op basis van het bovenstaande werden de volgende onderzoeksbehoeften geformuleerd.

1. Het nader analyseren en bijeenbrengen van bestaande gegevens c.q. inzichten over het functioneren van Pas 65 in één overzicht (secundaire analyse).
2. Het onderzoeken van het oordeel van de bevolking (het publiek) over Pas 65. Met name gaat het daarbij om de vraag in hoeverre Pas 65 als een discriminerende voorziening wordt beleefd, die er enerzijds toe leidt dat bejaarden duidelijker als zodanig herkenbaar zijn en daardoor anders behandeld worden en die anderzijds tot gevolg heeft dat de bevolking (het publiek) zich achtergesteld voelt bij de bejaarden.
3. Het in een later stadium in een onderzoek onder de bejaarden zelf aan de hand van nieuwe gegevens onderzoeken van hetgeen in de onder 1 en 2 genoemde onderdelen onbeantwoord bleef. Daarbij wordt met name gedacht aan het gebruik (zowel direct als indirect) en het subjectief beleven van Pas 65.

Het werd het beste gevonden, dat de drie onderzoeksbehoeften in drie afzonderlijke deelprojecten zouden worden uitgevoerd. De behoeften 1 en 2 zouden tegelijkertijd als deelproject 1 en 2 kunnen worden uitgevoerd. De als 3 geformuleerde onderzoeksbehoefte zou in een derde deelproject in een later stadium aan de orde kunnen komen.

Op 10 maart 1981 verleende het Ministerie van CRM het Nederlands Instituut voor Maatschappelijk Werk Onderzoek (NIMAWO) de opdracht de eerste twee deelprojecten uit te voeren.
Het werd niet noodzakelijk geacht voor deze twee onderdelen van de evaluatie Pas 65 een begeleidingscommissie in te stellen.

Verder werd afgesproken, dat na voltooiing van de opdracht van 10 maart 1981, op basis van de uitkomsten van de eerste twee projectonderdelen en de als 3 geformuleerde onderzoeksbehoefte, een voorstel voor vervolgonderzoek zou worden ingediend.
Dit voorstel werd inderdaad op 10 november 1981 ingediend onder de titel "De Bejaarden zelf aan het woord". Op 16 februari 1982 verleende het Ministerie van CRM de opdracht tot uitvoering van dit deelproject 3. De tussentijdse en eindrapportage werd besproken en goedgekeurd in een gezamenlijk overleg van opdrachtgever en onderzoeksinstituut.

3. GEGEVENS VAN REEDS UITGEVOERDE ONDERZOEKINGEN NADER BESTUDEERD

Verslag van een secundaire analyse en combinatie van bestaande gegevens betreffende het functioneren van Pas 65.

3.1 Probleemstelling

De probleemstelling van dit deelproject was zeer algemeen, namelijk het verkrijgen van zoveel mogelijk van de in het vorige hoofdstuk beschreven inzichten door middel van het gericht nader analyseren en bijeenbrengen van bestaande onderzoeksgegevens.

3.2 Werkwijze

Alvorens nu over te gaan tot de beschrijving van onze bevindingen, willen we enkele woorden wijden aan de gevolgde werkwijze.
Voorzover beschikbaar vormden de rapporten en deelpublicaties over de onderzoekingen, waaraan we gegevens ontleenden, de eerste bron van informatie. Indien deze publicaties niet de gewenste informatie bevatten dan wel publicaties in het geheel ontbraken, werd zo mogelijk een secundaire analyse op de bestaande gegevens uitgevoerd met behulp van de computer. Veel medewerking mochten we daarbij ondervinden van drs. J.M. Timmermans en drs. M. Konings van het Sociaal en Cultureel Planbureau bij het bewerken van het materiaal van het reeds eerder genoemde AVO-onderzoek van 1979, van drs. T. Ankersmit en dhr. E.L. van de Berg van het Centraal Bureau voor de Statistiek en drs. R. Goewie van het NIMAWO bij het bewerken van gegevens van het leefsituatie-onderzoek 55 jaar en ouder van 1976.
In de nu volgende beschrijving van de resultaten wordt niet afzonderlijk op ieder onderzoek c.q. iedere publicatie ingegaan. De bevindingen worden zoveel mogelijk in logische samenhang gepresenteerd. In verwijzingen en voetnoten wordt daarnaast gepoogd om de oorsprong van bepaalde gegevens duidelijk te maken.

De in hoofdstuk 4 behandelde publiekspeiling geeft op sommige onderdelen van het hier besprokene nog nadere aanvullingen.

3.3 Resultaten

We zullen de resultaten nu bespreken aan de hand van het overzicht van benodigde kennis zoals dat in hoofdstuk 2 is gegeven.

3.3.1 WIE HEBBEN DE PAS?

Uit de door ons bekeken onderzoekingen komt naar voren dat Pas 65 in bezit is bij ongeveer 2/3 van de Nederlanders van 65 jaar en ouder*).

Reeds binnen enkele maanden na de invoering van de Pas in januari 1976 werd bij het leefsituatie-onderzoek 55-jarigen en ouder van het CBS in mei/juni 1976 een percentage Pasbezitters van 60 gevonden (CBS, 1977).
In het AVO-onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau van 1979 werd een percentage van 65 gevonden (Timmermans 1981). Het is te verwachten, dat dit cijfer in de toekomst verder op zal lopen, omdat het percentage Pasbezitters onder jongere bejaarden (65 t/m 74-jarigen) hoger is dan onder oudere bejaarden (75 jaar en ouder). In het leefsituatie-onderzoek 55+ waren deze percentages 66 voor de jongere bejaarden en 48 voor de oudere. In het AVO-onderzoek waren deze percentages respectievelijk 69 en 56. Omdat men de Pas voor het leven verkrijgt, is het aannemelijk, dat wanneer de 65-74-jarigen over tien jaar 75-jarigen en ouder zijn, zij voor ongeveer 70% in het bezit van Pas 65 zijn. Omdat het Pasbezit onder jongere bejaarden niet af zal nemen maar eerder schijnt toe te nemen, betekent dat, dat het Pasbezit op den duur naar 70% en wellicht 75 à 80% zal groeien.

Pasbezit komt niet alleen voor onder personen van 65 jaar en ouder maar ook onder 60- tot 65-jarigen, die Pas 65 kunnen verkrijgen indien hun partner 65 jaar of ouder is en in het bezit van Pas 65. Uit de cijfers van het leefsituatie-onderzoek 55+ van 1976 bleek, dat 14% van de 60- tot 64-jarigen in het bezit van Pas 65 was. Zoals in paragraaf 4.3.5.1 is vermeld is dit percentage een vrij constant gegeven.
Opvallend was, dat het Pasbezit onder vrouwen van 60-64 jaar oud 4 x zo groot was als onder mannen (20% tegen 5%). De oorzaak daarvan ligt voor de hand. Bij de meeste echtparen, welke groep vooral van de partner-regeling gebruik kan maken, zijn de mannen ouder dan de vrouwen, zodat vrouwen tussen 60 en 65 vaker een man van 65 en ouder zullen hebben dan omgekeerd. Er zijn verder bijzonder weinig gegevens over deze groep Pasbezitters beschikbaar. In de meeste analyses die volgen, zijn de Pasbezitters van 60 tot 64 jaar oud dan ook buiten beschouwing gelaten.

Een interessante vraag is of Pasbezitters zich onderscheiden van niet-Pasbezitters.

In het reeds genoemde artikel van Timmermans wordt vermeld, dat Pasbezit samenhangt met opleiding en inkomen en wel zo, dat men onder Pasbezitters verhoudingsgewijs meer personen met een hogere opleiding en een hoger inkomen aantreft.

---

*) Timmermans (1981) tabel 2.

Ook in het leefsituatie-onderzoek 55+ van 1976 kan uit de tabellen een verband afgeleid worden tussen inkomen en het bezit van Pas 65, hetgeen er een aanduiding van is, dat Pas 65 verhoudingsgewijs wat vaker door mensen met een hoog inkomen dan mensen met een laag inkomen wordt bezeten*). Overigens betreft het hier zwakke verbanden. De in het leefsituatie 55+ gevonden Cramer's V van 0,09 bijvoorbeeld duidt op een zeer zwakke samenhang. Het verband tussen opleiding en Pasbezit in het leefsituatie-onderzoek 55+ kan helaas niet onderzocht worden, aangezien opleiding wel gevraagd is in dit onderzoek maar niet verwerkt.

In het AVO-onderzoek vond Timmermans (1981) dat actieve bejaarden vaker Pas 65 bezaten dan niet-actieve bejaarden en dat dit verschijnsel nauwelijks beïnvloed wordt door andere variabelen als leeftijd, inkomen, e.d. Met actieve bejaarden wordt bedoeld bejaarden die vaak van recreatieve**) en culturele voorzieningen***) gebruik maken.
Nadere analyse van de gegevens van het leefsituatie-onderzoek 55+ leidde tot soortgelijke bevindingen. De verbanden tussen Pasbezit en een aantal variabelen, die betrekking hadden op culturele en recreatieve activiteiten en het bezoek aan culturele en recreatieve voorstellingen, lieten allemaal een tendens zien die erop duidde dat onder Pasbezitters relatief vaker actieve deelnemers c.q. gebruikers voorkomen dan onder niet-Pasbezitters. Deze verbanden waren echter voor niet alle leeftijdscategorieën significant, hetgeen onder andere veroorzaakt wordt door het feit dat het zwakke verbanden betrof en door het feit, dat het per activiteit en/of soort voorziening veelal maar om kleine aantallen bejaarden ging. Zo bleek bijvoorbeeld 93% van de mannen boven 65 nooit naar de bioscoop te gaan en voor de leeftijdscategorieën boven 75 jaar bleek dit percentage nog hoger. Omdat we echter geen enkel significant verband vonden, waarin de groep niet-Pasbezitters actievere bedrijvers en/of gebruikers bevatte, lijkt het ons gerechtvaardigd aan te nemen, dat zich onder de bezitters van Pas 65 verhoudingsgewijs wat meer deelnemers aan culturele en recreatieve activiteiten en gebruikers van dito voorzieningen bevinden.

Evenals Timmermans vonden wij in de gegevens van het leefsituatie-onderzoek 55+ aanwijzingen voor het feit dat Pasbezitters wellicht helemaal een actievere groep vormen dan niet-Pasbezitters; zelfs bij sommige activiteiten en het gebruik van sommige voorzieningen die niets met Pas 65 te maken hebben (zoals vissen) bleek het beschreven verband tussen Pasbezit en activiteit/gebruik voor te komen.

---

*) N=2630; $\chi^2 = 20,09$; $p < 0,001$; Cramer's V= 0,09.
**) Attractie-punten, bos, natuurgebied, sportwedstrijden enz.
***) Toneel, bioscoop, concert, enz.

Het lijkt aannemelijk, dat lichamelijke gebreken en handicaps een aanzienlijke belemmering zullen betekenen bij het uitgaan en reizen, bij die activiteiten derhalve, waarvoor Pas 65 kortingen geeft.
Om die reden veronderstelde Timmermans, dat het Pasbezit onder lichamelijk minder valide bejaarden lager zou zijn dan onder valide bejaarden. Bij gebrek aan een betere indicator in de AVO-gegevens, gebruikte hij de behoefte aan huishoudelijke hulp als indicator voor validiteit. Hij vond geen verband tussen deze indicator en Pasbezit. In het leefsituatie-onderzoek 55+ werden veel betere direkte indicatoren voor validiteit gebruikt. Daaruit werd een zogenaamde ADL-score*) voor iedere respondent berekend. Op basis van deze score is vast te stellen in hoeverre iemand zonder moeite, met moeite alleen of alleen met behulp van anderen in staat is zichzelf te redden bij het aankleden, het zich wassen, het buitenshuis lopen enz. De mate van zelfstandigheid bij dit soort handelingen lijkt een goede indicator voor validiteit. Welnu, nadere analyse van de gegevens uit het leefsituatie-onderzoek 55+ liet zien dat met name de mate van validiteit bij vrouwen samenhing met Pasbezit. Hoe meer men ADL-zelfstandig was, hoe vaker men Pas 65 bezat. Bij mannen werd dit verband alleen bij 80+ers gevonden.

Gezien de omvangrijke korting die met Pas 65 op het openbaar vervoer te verkrijgen is, zou men verwachten, dat men onder Pasbezitters verhoudingsgewijs veel regelmatige reizigers met bus, tram en metro zou aantreffen. In het leefsituatie-onderzoek 55+ bleek er inderdaad een matig sterk verband tussen Pasbezit en de frequentie van het gebruik van het openbaar vervoer te bestaan (r tussen 0,3 en 0,6 voor de verschillende leeftijdscategorieën van zowel vrouwen als mannen).
Ook in de gegevens van het AVO-onderzoek werd deze samenhang gevonden (r=0,38 voor alle categorieën respondenten).

De bejaarden die veel met het openbaar vervoer reisden bleken een lichte tendens (r=0,19) te vertonen om ook meer naar voorstellingen te gaan en van recreatieve voorzieningen gebruik te maken. Dit bleek echter zowel voor Pasbezitters als niet-Pasbezitters het geval te zijn.
Pasbezitters blijken in het algemeen actievere reizigers dan niet-Pasbezitters. Hoewel Pas 65 geen recht geeft op kortingen op treinreizen, bleken Pasbezitters niettemin toch vaker met de trein te reizen dan niet-Pasbezitters**). Een verdere ondersteuning voor deze gevolgtrekking is te vinden in de gegevens van het leefsituatie-onderzoek 55+ waar een zwakke tot matig sterke samenhang bleek te bestaan tussen het bezit van Pas 65 en het bezit van de 60/65+ kaart van de Spoorwegen voor de verschillende leeftijdscategorieën***).

---

*) ADL= Algemene Dagelijkse Levensverrichtingen.
**) We vonden r's van $\pm$ 0,20 voor korte, middellange en lange treinreizen.
***) We vonden r's van 0,19 tot 0,32.

Wij verwachtten een negatief verband te zullen vinden tussen Pasbezit en het de beschikking hebben over een eigen vervoermiddel. Immers, juist bij het reizen levert Pas 65 de meeste voordelen (50% korting). Voor de fiets bleek dit in de AVO-gegevens niet het geval te zijn. Daar vonden we integendeel een heel zwak significant verband (r=0,04) dat erop duidt dat Pasbezitters iets vaker een fiets hebben dan niet-Pasbezitters. Bij het kunnen beschikken over een auto echter liggen de zaken omgekeerd. Bejaarden die soms of altijd over een auto kunnen beschikken vonden we iets vaker onder niet-Pasbezitters dan onder Pasbezitters (r=0,08) in het AVO-onderzoek. In het leefsituatie-onderzoek 55+ bleek een iets sterker negatief verband*) aanwezig tussen Pasbezit en autobezit. Met name gold dit voor mannen. Voor vrouwen was het verband erg zwak. Autobezit of het de beschikking hebben over een auto komt dus iets meer voor onder niet-Pasbezitters.

Samengevat

Ongeveer 65% van de bejaarden (mensen van 65 jaar en ouder) bezat in 1979 Pas 65. Het is te verwachten, dat dit percentage in de komende jaren verder zal stijgen tot ergens tussen 70 en 80.

Het Pasbezit is niet beperkt tot bepaalde groepen uit de bevolking. Pasbezitters onderscheiden zich betrekkelijk weinig van niet-Pasbezitters in inkomen, leeftijd, opleidingsniveau e.d. Er zijn echter aanwijzingen, dat het Pasbezit vermoedelijk wat hoger is onder bejaarden met een midden en hoog opleidings- en inkomensniveau. Onder Pasbezitters worden verhoudingsgewijs vaker actieve gebruikers van culturele en recreatieve voorzieningen aangetroffen dan onder niet-bezitters. Zoals te verwachten zijn Pasbezitters actieve reizigers met het openbaar vervoer en dat niet alleen met de bus, waarvoor Pas 65 korting geeft, maar ook met de trein. Zij hebben dan ook verhoudingsgewijs vaak de 60/65+ kaart van de N.S. Het bezitten of gebruik kunnen maken van een auto blijkt onder Pasbezitters relatief minder voor te komen dan onder niet-Pasbezitters.Oudere bejaarden (75 e.o.) bezitten weliswaar minder vaak Pas 65 dan jongere bejaarden maar dit verschil zal in de loop der jaren verdwijnen. De genoemde geringe samenhangen tussen Pasbezit enerzijds en een actiever voorzieningengebruik en een hoger inkomens- en opleidingsniveau anderzijds gaan ook voor de oudere Pasbezitters op.

3.3.2 GEBRUIK PAS 65

Rechtstreekse gegevens over het gebruik van Pas 65 zijn er maar heel weinig. Men kan het gebruik niet afleiden uit het aantal met korting verkochte buskaartjes en toegangsbewijzen voor voorstellingen. Immers bijna alle kortingen worden ook verleend aan andere bevolkingscategorieën. Bijvoorbeeld, de gereduceerde strippenkaart die bejaarden in combinatie met

---

*) We vonden r's tussen 0,06 en 0,21 voor de verschillende leeftijdscategorieën.

Pas 65 mogen gebruiken, is dezelfde die ook door kinderen mag worden gebruikt. Schouwburgen geven vaak dezelfde korting op het Cultureel Jongerenpaspoort als op Pas 65. De reden voor dit gebrek aan gegevens ligt voor de hand. Bijna geen enkele instantie wordt er beter van om de verschillende categorieën, waaraan ze korting geven administratief van elkaar te onderscheiden. Slechts enkele sociaal-culturele voorzieningen verzamelen gegevens over de kortingen die zij verstrekken aan bejaarden op Pas 65, omdat deze gegevens direct of indirect van belang zijn voor hun financiële positie. Zij kunnen de kortingen terug krijgen of de hen toegekende subsidie wordt mede berekend op basis van de mate waarin ze bepaalde categorieën uit de bevolking (in dit geval bejaarden) bediend hebben. Door dit soort cijfers bijeen te garen kan echter slechts een fractie achterhaald worden van het totaal der kortingen dat naar alle waarschijnlijkheid verleend wordt aan Pasbezitters.
Het gros van de kortingen kan slechts achterhaald worden door:

a) van die landelijke organisaties, die korting verstrekkende instanties overkoepelen, schattingen te verkrijgen van het totaal der verleende kortingen;
b) voorzover de onder a) genoemde landelijke organisaties de kortingen niet kunnen of willen schatten, van een steekproef van kortinggevende instanties schattingen te verkrijgen van de verleende kortingen;
c) voorzover a) en b) niet mogelijk zijn, via speciale tellingen bij een steekproef van kortinggevende instanties inzicht te verkrijgen in het geheel der kortingen of
d) voorzover a), b) en c) niet mogelijk zijn, onder Pasbezitters een enquête te houden.

De laatste mogelijkheid, het verkrijgen van inzicht via de gebruikers, valt buiten de opdracht.
De mogelijkheden a) t/m c) zouden wellicht alle drie gebruikt moeten worden als we via de kortinggevende instanties achter het gebruik willen komen. Het zou een omvangrijke onderzoeksoperatie worden die eveneens buiten de onderzoepsopdracht viel. De benadering via de kortingverleners zou daarom ook onaantrekkelijk zijn omdat deze alleen gegevens over de omvang van de kortingen, maar niet over de kortinggenieters zou opleveren.
Er is echter nog een manier om althans het directe gebruik van de Pas te schatten. We beschikken via het AVO-onderzoek over gegevens over het gebruik van voorzieningen door Pasbezitters. Het lijkt zeer aannemelijk, dat indien zulke voorzieningen goedkoop met Pas 65 te gebruiken waren, Pasbezitters die van die voorzieningen gebruik maakten daartoe Pas 65 hebben gebruikt*). Om een voorbeeld te noemen. Het lijkt zeer waarschijnlijk dat een Pasbezitter bij een busreis ook daadwerkelijk voor half geld heeft gereisd, tenzij hij of zij de Pas vergeten was. Wellicht zijn de bejaarden niet altijd op de hoogte van het feit, dat men met Pas 65 korting kan krijgen op de prijs voor het gebruik van een voorziening en misschien vergeten ze wel

*) Het artikel van Timmermans gaat impliciet van deze veronderstelling uit.

eens daar naar te vragen zodat ze wel eens niet gebruik zullen maken van alle mogelijkheden van de Pas. Voor het openbaar vervoer lijkt dat onwaarschijnlijk, maar voor een bepaalde tentoonstelling of sommige schouwburgvoorstellingen zou het mogelijk kunnen zijn, hoewel kassapersoneel voorzover op te maken is uit enkele contacten, de bejaarden vaak wijst op hun recht op korting. Het schatten van het Pasgebruik voor bioscoopvoorstellingen op grond van het bezoek van Pasbezitters aan bioscopen is niet mogelijk omdat vele bioscoopvoorstellingen alleen 's middags op vertoon van Pas 65 met korting toegankelijk zijn.

Niettemin zou op basis van het voorzieningengebruik van Pasbezitters best een indruk verkregen kunnen worden van de orde van grootte van het gebruik van Pas 65.
Wanneer wij bijvoorbeeld het artikel van Timmermans nemen, dan kunnen we in tabel 1 zien, dat 21% van de bejaarden in bezit van Pas 65 in het jaar voorafgaand aan het onderzoek een museum bezocht. Dit komt overeen met 21% van 1210=254 respondenten. Deze vormen een kleine 14% van de in totaal 1862 aan het onderzoek deelnemende personen van 65 jaar en ouder. Doordat in het AVO-onderzoek zeer nauwkeurig is gevraagd naar de aantallen bezoeken en naar de aard van de bezochte musea, zou precies uitgerekend kunnen worden hoeveel maal deze 14% naar musea is geweest en welk soort musea dit betrof. Wanneer we vervolgens de steekproefbevindingen omrekenen naar gegevens voor de hele bevolking, hebben we een ruwe schatting van het aantal malen, dat Pasbezitters een museum bezochten gespecificeerd per soort museum. Hoewel we rekening moeten houden met het feit dat sommige kleinere particuliere musea geen korting op Pas 65 geven en het feit dat sommige tentoonstellingen wellicht ook niet met korting toegankelijk waren, zal het resultaat van onze berekening toch een aanvaardbare ruwe benadering geven van het totale museumbezoek door Pasbezitters in 1979*).

Hoewel het in het kader van onze opdracht te ver zou voeren om voor alle soorten voorzieningen dit soort berekeningen uit te voeren, hebben we het wel gedaan voor het openbaar vervoer, ook al omdat bij bus, tram en metro de minste complicerende factoren optreden. In tabel 1 is het resultaat van onze berekeningen te vinden.

---

*) Wanneer het voorbeeld 1981 betrof, zouden we ook nog de in 1981 ingevoerde Nationale Museumkaart in onze beschouwingen moeten betrekken. Deze kan echter eveneens met Pas 65 worden verkregen zodat museumbezoek met behulp van deze kaart door een Pasbezitter in de meeste gevallen als Pasgebruik kan worden beschouwd. In hoeverre de museumkaart het museumbezoek verandert is een andere kwestie die echter los staat van Pas 65 en die alle gegevens over museumbezoek over de jaren voor 1981 als grondslag voor de schatting van het bezoek in latere jaren twijfelachtig maakt.

Tabel 1: Ritten met het openbaar vervoer (behalve de trein) door bezitters en niet-bezitters van Pas 65 gedurende de vier weken voorafgaand aan het moment waarop in het AVO-onderzoek de respondenten werden geïnterviewd

SOORT RITTEN	*PASBEZITTERS*		*NIET-PASBEZITTERS*	
	aantal in steekproef absoluut	aantal in bevolking in duizendtallen	aantal in steekproef absoluut	aantal in bevolking in duizendtallen
1. Interlocaal in spitsuur '')	672 *(151)* ')	594	81 *(23)*	72
2. Interlocaal buiten spitsuur	2.511 *(408)*	2.220	516 *(79)*	456
3. Locaal in spitsuur	901 *(115)*	797	76 *(18)*	67
4. Locaal buiten spitsuur	4.761 *(409)*	4.210	483 *(82)*	427
5. Locaal elders in spitsuur	216 *(55)*	191	30 *(9)*	26
6. Locaal elders buiten spitsuur	1.128 *(218)*	997	185 *(36)*	164
TOTAAL	10.189	9.009	1.371	1.212

') Onder ieder gebruiksgetal is tussen haakjes het aantal respondenten vermeld dat de betreffende soort ritten maakte. In deze n's zijn die respondenten weggelaten die zeiden wel eens een desbetreffende soort rit te maken, maar die dat niet in de voorafgaande vier weken hadden gedaan.

'') Spitsuren: maandag t/m vrijdag van 's morgens 6.30-9.00 uur, 's middags van 16.00-18.30 uur.

Over de wijze waarop we aan de cijfers in de tabel kwamen het volgende. In het AVO-onderzoek werd aan iedere respondent gevraagd, of hij wel eens gebruik maakte van bus, tram of metro in zijn eigen woonplaats, voor het reizen naar andere plaatsen en voor het reizen in andere plaatsen dan zijn eigen woonplaats. Wanneer de respondent zo'n vraag bevestigend beantwoordde, werd hem gevraagd hoe vaak hij de afgelopen vier weken in en buiten het spitsuur een bepaald soort ritten had gemaakt. Op die wijze werd voor iedere respondent een vrij nauwkeurige gespecificeerde schatting verkregen van het gebruik van bus, tram en metro. Wij hebben al die individuele gebruikscijfers opgeteld en die per soort rit vermeld in de kolommen "aantal in steekproef" in absolute aantallen.

Vervolgens hebben we de steekproefcijfers met behulp van CBS-cijfers (CBS 1980) omgerekend naar schattingen voor de hele Nederlandse bevolking, waarbij we er vanuit gingen, dat de steekproef een getrouwe weergave gaf van de Nederlandse bevolking in 1979.
De aldus verkregen cijfers vinden we in de kolommen "aantal in de bevolking", welke aantallen met duizend moeten worden vermenigvuldigd. Wij zijn ons ervan bewust, dat we op deze wijze slechts een ruwe schatting krijgen van het gebruik omdat er diverse mogelijke foutenbronnen zijn. Ten eerste zijn de berekeningen gebaseerd op opgaven van respondenten, van wie het geheugen niet altijd even betrouwbaar hoeft te zijn. Vervolgens zullen er in de steekproef kleine afwijkingen van de feitelijke bevolking in 1979 voorkomen. Tenslotte hebben we al die personen weggelaten, die zeiden weleens te reizen maar die dat in de voorafgaande vier weken niet gedaan hadden. Desondanks menen we toch, dat tabel 1 een redelijk beeld geeft van het gebruik.

Wanneer we dan nu naar de cijfers kijken valt onmiddellijk op, dat het gebruik van het openbaar vervoer door Pasbezitters ongeveer 7½ maal zo hoog was als dat door niet-Pasbezitters, terwijl het aantal Pasbezitters slechts twee maal zo groot is als het aantal niet-Pasbezitters. De gemiddelde Pashouder reist bijna vier maal zoveel met bus, tram en metro als niet-Pasbezitters, hetgeen op zich een te verwachten bevinding is. Dit verschil in gemiddeld gebruik is echter enigszins misleidend.
De groep niet-Pasbezitters blijkt namelijk uiteen te vallen in twee groepen: één groep bejaarden die helemaal niet met bus, tram en metro reist en een kleinere groep, die dat wel doet. Deze kleinere groep niet-Pasbezitters blijkt gemiddeld weliswaar minder vaak met de bus, tram en metro te reizen maar het verschil met de Pasbezitters is bij deze groep mensen vrij gering. Alleen in de eigen woonplaats reisde de groep duidelijk minder (een kleine 50%). Het gebruik van bus, tram en metro is bij deze groep in ieder geval zo groot, dat de betrokken bejaarden zichzelf financieel in feite te kort doen. De conclusie die men geneigd is hieruit te trekken, is dat er in 1979 kennelijk een aantal bejaarden was die veel profijt hadden kunnen hebben van Pas 65, maar die òf niet bekend waren met de mogelijkheden van de Pas, òf om onbekende redenen de Pas niet hadden aangeschaft.

Het gebruik van de bus lijkt op grond van de cijfers vooral populair voor het vervoer binnen de eigen woonplaats, hetgeen niet veel verwondering zal wekken.
De bejaarden zelf bleken in 1979 weinig in de spitsuren te reizen. Men zou hieruit kunnen concluderen, dat de bejaarden buiten de spits, wanneer bussen en trams slecht bezet zijn, een gedeelte van de overcapaciteit plegen te benutten.

Tenslotte mogen we uit de totaalcijfers afleiden, dat het totaalgebruik van bus, tram en metro door bejaarden een grote omvang heeft. Voor alle bejaarden komen we op een schatting van ruim tien miljoen ritten per vier weken. Hiervan wordt het leeuwenaandeel van negen miljoen door Pasbezitters gemaakt.

Op jaarbasis omgerekend zou dit voor Pasbezitters op een totaal van 117 miljoen ritten uitkomen (133 miljoen voor alle bejaarden).
Als we nu even aannemen, dat de cijfers voor 1981 niet erg afwijkend (hoogstens iets hoger) zullen zijn en dat per reis gemiddeld 3 strippen à ƒ 3,00:15= ƒ0,60 werden betaald, dan betekent dit, dat er door Pasbezitters in 1981 voor ongeveer 70 miljoen aan buskaartjes zal zijn gekocht wanneer alle Pasbezitters ook daadwerkelijk hun Pas gebruikten. Wanneer men gemiddeld vijf strippen per rit gebruikte komt men op een bedrag van een kleine 120 miljoen uit en bij gemiddeld vier strippen op een kleine 100 miljoen. De kortingsbedragen die hiermee gemoeid zullen zijn geweest, zijn precies even groot, omdat de korting op Pas 65 50% bedraagt. Nu zou het onjuist zijn uit dit cijfer te concluderen, dat hiermee de openbaar vervoerondernemingen een even groot bedrag aan inkomsten gederfd hebben. Hoewel niet bekend is welke invloed de kortingen hebben op dit gebruik, is het zeer aannemelijk, dat vele bejaarden bij het ontbreken van kortingsmogelijkheden aanzienlijk minder van het openbaar vervoer gebruik zouden maken. Afschaffing van de kortingsmogelijkheden zou zeker niet tot een verdubbeling van de inkomsten verkregen van Pasbezitters leiden. Verder dient men te overwegen, dat de bejaarden hoofdzakelijk buiten de spits reizen, waarmee ze in feite de bezettingsgraad van bussen, die toch rijden, verbeteren. Zo zouden, wanneer we nogmaals uitgaan van de cijfers van 1979 als een wat lage schatting voor 1981, in totaal door Pasbezitters 96 miljoen van de 117 miljoen ritten buiten de spitsuren worden gemaakt, hetgeen in geld uitgedrukt bij een gemiddelde van drie strippen per rit op 96 x 0,60 = 58 miljoen gulden uit zou komen. "Slechts" 12 miljoen zou verband houden met het belastende spitsuurvervoer.

Tot zover deze bespreking van het gebruik van bus, tram en metro door bezitters van Pas 65. Zonodig zouden we in een latere fase de berekeningen ook voor andere voorzieningen kunnen uitvoeren, indien daaraan behoefte bestaat. Voor de toekomst lijkt het wellicht mogelijk op betrekkelijk eenvoudige wijze schattingen van het Pasgebruik te krijgen door bij de daarvoor het meest in aanmerking komende vragen bij leefsituatie-onderzoekingen te laten vragen of men voorstellingen (e.d.) wel of niet bezoekt voor gereduceerde prijs op basis van Pas 65. Men zou die vraag met name bij bezoek aan culturele en recreatieve voorzieningen moeten stellen. Voor bus, tram en/of metro lijkt dit wat overdreven, omdat je zogezegd "wel gek" moet zijn om die korting niet te nemen. Men kan bij het vervoer volstaan met gegevens over gebruik van voorzieningen en over Pasbezit.

3.3.3 VERANDERINGEN IN HET VOORZIENINGENGEBRUIK DOOR BEJAARDEN (VERMINDERING VAN ACHTERSTANDSITUATIE)

Zoals Timmermans in zijn artikel (tabel 5) laat zien zijn bejaarden de afgelopen jaren (van 1977 tot 1979) meer gebruik gaan maken van voorzieningen. (Alleen voor museumbezoek en bezoek aan natuurgebieden was de toename beperkt.) In vergelijking met de rest van de bevolking was deze toename bij bejaarden groter. Bij de rest van de bevolking van 18 jaar en ouder was er voor een aantal voorzieningen zelfs een afname te zien. Dit zou betekenen, dat indien de bejaarden in een achterstandpositie zaten in 1977 deze in 1979 verhoudingsgewijs en absoluut minder is geworden.

3.3.4 DE BIJDRAGE VAN PAS 65 AAN HET VERMINDEREN VAN DE ACHTERSTANDPOSITIE

De vraag naar de feitelijke bijdrage van Pas 65 aan het onder 3.3.3 geconstateerde, is niet met zekerheid te beantwoorden. Aan de ene kant is daar Timmermans' bevinding, dat de Pasbezitters niet alleen die voorzieningen die ze met behulp van Pas 65 goedkoper kunnen gebruiken, meer gebruiken dan niet-Pasbezitters, maar ook die voorzieningen waarvoor Pas 65 geen korting geeft. Dit kan erop duiden dat we bij de Pasbezitters te maken hebben met een groep bejaarden die voor hun 65e verjaardag zonder meer al een actief voorzieningengebruik te zien gaven, dat zij na hun 65e verjaardag goedkoper voortgezet hebben.
Aan de andere kant is daar de constatering van het afnemen van de achterstand van bejaarden in voorzieningengebruik. Vele oorzaken kunnen verantwoordelijk zijn voor die afname. Omdat er geen inzicht is in wat er gebeurd zou zijn, indien Pas 65 niet was ingevoerd, blijft het onduidelijk wat het feitelijk effect van Pas 65 is geweest*). Er zijn echter geen voor de hand liggende verklaringen voor het zich verschillend ontwikkelende voorzieningengebruik van bejaarden en de rest van de bevolking van 18 jaar en ouder. Het is derhalve weliswaar niet aangetoond dat Pas 65 de achterstand heeft verminderd, maar er zijn wel indicaties voor een positief effect van de Pas.

---

*) Een complicerende factor is ook nog, dat in een aantal gemeenten op culturele en recreatieve voorzieningen geen korting wordt gegeven, terwijl in andere gemeenten die kortingen juist beperkt worden tot die voorstellingen, die het minst in trek zijn bij bejaarden. Het gevolg is, dat zeker in een aantal plaatsen de invloed van Pas 65 op het voorstellingenbezoek gering of geheel afwezig zal zijn (zie hoofdstuk 5).

3.3.5 DE ANDERE EFFECTEN VAN PAS 65

De effecten van de Pas op de beleving van de bejaarden vormen een zeer belangrijk onderwerp. Hierover viel niets te zeggen op grond van in 1981 voorhanden gegevens. Vervolgonderzoek moest hier de antwoorden opleveren. In hoofdstuk 5 doen we verslag van vervolgonderzoek, waarin onder andere belevingsaspecten aan de orde kwamen. Doordat er echter geen gegevens verzameld zijn vóór de invoering van Pas 65 blijft het moeilijk eventuele "harde" uitspraken over het effect van Pas 65 te doen, ook op basis van het in hoofdstuk 5 gerapporteerde.

3.3.6 DE BELEVING/WAARDERING VAN PAS 65 DOOR DIVERSE GROEPERINGEN

3.3.6.1 De bejaarden

Over de beleving van Pas 65 door de bejaarden is niets bekend geworden uit eerder uitgevoerd onderzoek. Zie echter hoofdstuk 5.

3.3.6.2 De faciliteitenbieders

De waardering van de faciliteitenbieders voor Pas 65 is volslagen onbekend. Vermoedelijk moet in deze waardering onderscheid gemaakt worden tussen:

a) economische gevolgen van de Pas voor de faciliteitenbieder ofwel de resultante van enerzijds lagere inkomsten per bejaarde, maar anderzijds een toenemend gebruik hetwelk de lagere inkomsten per persoon goedmaakt.
b) de gevolgen van de Pas voor de organisatie.
   De Pas kan geleid hebben tot een andere samenstelling van de groep gebruikers van een bepaalde voorziening, hetgeen men positief kan beoordelen maar ook negatief.

3.3.6.3 Het publiek

Alvorens in te gaan op het oordeel van het publiek, lijkt het belangrijk na te gaan of het publiek eigenlijk wel weet wat Pas 65 is. In 1979 onderzocht de NV v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek voor de Rijksvoorlichtingsdienst en het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk welke de kennis is van de mogelijkheden van Pas 65 onder de Nederlandse bevolking, welke bronnen van informatie men over de Pas heeft en wat de rol van televisiespots is bij de informatieverspreiding. Het bleek dat 96% van de respondenten in dit onderzoek op de een of andere manier op de hoogte was van het bestaan van Pas 65.
Uit de cijfers van de Stichting voor Statistiek valt op te maken, dat de meeste respondenten voorzover ze bepaalde kortingsmogelijkheden noemden de juiste noemden. Met name is een groot aantal respondenten op de hoogte van de kortingsmogelijkheden op het kaartje voor het openbaar vervoer, en in mindere mate op het kaartje voor bioscoop, schouwburg e.d. (zie tabel in bijlage 1).

Bij het openbaar vervoer blijkt de uitzonderingspositie van de Spoorwegen, die een eigen kortingsregeling hanteren, verwarrend aangezien 24% expliciet het goedkope treinkaartje als een der voordelen van Pas 65 noemt. Vermoedelijk zou bij een geprecodeerde vraag een veel groter percentage de trein genoemd hebben. Met name is onduidelijk hoeveel procent der respondenten goedkoop reizen genoemd heeft (categorieën 2,5 en 6) en hoeveel procent er reductie op toegangskaarten voor voorstellingen heeft genoemd (categorieën 1, 4, 5, 6 en 7). Doordat er dubbelscoringen mogelijk waren kunnen respondenten in meer van de bewuste categorieën tegelijk gescoord hebben. Waarom men vervoer en voorstellingenbezoek in dit onderzoek niet uit elkaar heeft gehouden, blijft een raadsel.

Het oordeel van het publiek over Pas 65 is uit eerder uitgevoerd onderzoek niet te achterhalen. Het komt echter expliciet aan de orde in het in het volgende hoofdstuk te bespreken Publieksonderzoek.

3.3.7 ENKELE AANVULLENDE ONDERWERPEN

3.3.7.1 Ervaringen met de concrete gang van zaken rond Pas 65

Omtrent de ervaringen en problemen van de bejaarden zelf hebben we nauwelijks informatie. Dit is echt een onderwerp voor onderzoek onder de bejaarden zelf. Het enige dat bekend is, is dat er in 1979 weinig wensen leefden onder het publiek (waaronder de bejaarden) over mogelijke uitbreidingen van Pas 65 (Stichting voor Statistiek 1979).

3.3.7.2 Voorlichting over Pas 65

Er is wel een en ander bekend over de voorlichting rond Pas 65. Uit het reeds genoemde onderzoek van de Stichting voor Statistiek blijkt, dat de respondenten uit vier bronnen hun informatie over Pas 65 verkregen. In volgorde van belangrijkheid: advertenties in kranten en tijdschriften (42 à 57%)*), gehoord bij familie en kennissen (39 à 53%), via televisiespots (20 à 46%) en gezien bij familie en kennissen (21 à 32%). In het rapport worden per soort informatiebron verdere details gegeven over welke bevolkingscategorieën precies van welke informatiebron gebruik maakten en welke informatie verhoudingsgewijs het beste via een bepaalde informatiebron doorgegeven werd. Deze detaillering lijkt alleen van belang voor eventuele toekomstige publiciteitscampagnes.

---

*) Het eerste percentage werd verkregen op een open vraag, terwijl het tweede percentage werd verkregen op een vraag waarbij de ondervraagde persoon kon kiezen uit enkele vaste antwoorden. Dit geldt ook voor de nog volgende dubbele percentages.

Wat alle publiciteit niet heeft kunnen verhinderen is de verwarring tussen Pas 65 en de 60/65+ kaart van de N.S. Deze verwarring is zelfs zo groot, dat deze ook in het rapport van de Stichting voor Statistiek voorkomt, waar de onderzoekers er hun verwondering over uitspreken, dat de respondenten zo slecht op de hoogte waren van de mogelijkheid van reductie op "treinreizen", iets wat nu juist niet mogelijk is (blz. XI). De dienstverlening aan het publiek is hierdoor minder optimaal dan wenselijk zou zijn. Bovendien lijkt het niet uitgesloten, dat door de verwarring bejaarden vaak een korting missen waar ze recht op hebben.
Behalve over de Pas in het algemeen is het van belang,dat bejaarden goed geïnformeerd zijn over alle concrete kortingsmogelijkheden en de vele wijzigingen die zich daarin voordoen. Daartoe worden twee voorlichtingsbladen uitgegeven, te weten "Nieuws Pas 65", een algemeen blad van het Centraal Bureau Pas 65 van het Ministerie van CRM en "Uit met Pas 65", een gezamenlijke uitgave van het Centraal Bureau Pas 65 en het Nationaal Bureau voor Toerisme (NBT), dat zoals de naam al doet vermoeden speciaal op de toeristische mogelijkheden van Pas 65 is gericht. Het laatste blad is wat populairder door de opmaak met veel foto's. Beide bladen zijn gratis te verkrijgen bij de VVV-kantoren en de ANWB.

Over "Uit met Pas 65" werd in 1978 door het NBT een onderzoek uitgevoerd onder de Nederlanders van 65 jaar en ouder (NBT 1978). De uitkomsten van dit onderzoek zijn vooral van belang voor het NBT en de samenstellers van het blad. Bovendien, gezien de betrekkelijk kleine steekproef (191), die slechts 40% uitmaakte van de totale groep benaderde bejaarden, zijn de uitkomsten stellig niet geheel representatief. De onderzoekers vermoedden, dat vooral de actievere bejaarden op de schriftelijke vragenlijst gereageerd hadden.
Enkele uitkomsten, die voor de evaluatie van Pas 65 van belang lijken. Er blijkt onder de bejaarden behoefte te bestaan aan goede voorlichting over de mogelijkheden van Pas 65, aangezien 44% van de respondenten ieder nummer van het blad las en nog eens 39% af en toe een nummer las. Bij elkaar betekent dit, dat het blad minstens af en toe door 83% van de respondenten gelezen werd.
De informatie, waarin men geïnteresseerd was, bleek enerzijds de beschrijving van toeristische attracties zoals boottochten, musea, stedenschoon en anderzijds zeer concrete informatie over tarieven van het openbaar vervoer, logiesgelegenheden e.d. Men krijgt hieruit de indruk, dat men uitgaande van Pas 65 over het hele toeristische gebeuren informatie wil ontvangen. Lang niet alle onderwerpen, die men graag in het blad besproken zag, hadden direct iets met Pas 65 te maken.
Goede voorlichting blijkt, althans naar de mening van de respondenten, uit te nodigen tot het gebruik maken van bepaalde mogelijkheden. 75% van de respondenten bijvoorbeeld maakte gebruik van tips uit het blad en 77% vond het blad in het algemeen een stimulans om erop uit te trekken.

3.4 Tot besluit

Het is verleidelijk het voorafgaande nu reeds samen te vatten. Wij hebben daarvan afgezien, omdat de bevindingen van het publieksonderzoek, die in het volgende hoofdstuk aan de orde komen, ten dele een aanvulling op dit voorafgaande geven. De samenvatting volgt voor beide hoofdstukken samen in het zesde hoofdstuk.

4. HOE DENKT HET PUBLIEK OVER PAS 65?

Dit hoofdstuk bevat een verslag van een peiling van de opinies over Pas 65 onder de Nederlandse bevolking. Deze peiling vormt het tweede projectonderdeel van het project "Evaluatie Pas 65".

4.1 Vraagstelling

Zoals in het tweede hoofdstuk reeds werd aangegeven, leefde er bij de invoering van Pas 65 (1975/1976) bij een aantal personen en organisaties de vrees, dat de Pas ondanks de vele voordelen, die hij zou brengen voor de bejaarden, ook enkele negatieve consequenties zou kunnen hebben. Men dacht daarbij met name aan de mogelijk stigmatiserende werking, welke veroorzaakt zou worden doordat Pas 65 zo onmiskenbaar de nadruk zou vestigen op het feit, dat iemand de 65 (in enkele gevallen 60) zou zijn gepasseerd. Hiermee zou men haast automatisch bejaarden als een groep apart plaatsen.
Naast de vrees voor deze negatieve discriminatie, werd ook de vrees voor ongewenste positieve discriminatie uitgesproken die hierin zou bestaan, dat bejaarden zouden worden bevoordeeld boven andere bevolkingsgroepen, die in menig opzicht in dezelfde sociaal-economische omstandigheden verkeren. Te denken is daarbij aan werklozen, gehandicapten en degenen die van WAO- en bijstandsuitkeringen rond moeten komen.
Vanuit deze achtergrond werd de volgende vraag gesteld. "Hoe denkt het publiek over Pas 65?" Deze globale vraag werd uiteengelegd in de volgende toegespitste vragen:
- in welke mate is het publiek bekend met Pas 65 en de mogelijkheden daarvan?
- in welke mate heeft het publiek een indruk van de werking van Pas 65?
- in welke mate beleeft het publiek Pas 65 als een voorziening die discriminatie van bejaarden bevordert?
- in welke mate beleeft het publiek Pas 65 als een voorziening die onbillijk is tegenover andere bevolkingsgroepen?

4.2 Het onderzoek

Om de vraagstelling te onderzoeken werd een korte vragenlijst ontworpen, die meegelopen heeft in een omnibus-onderzoek*) van een marktonderzoeksbureau. De vragenlijst is als bijlage 2 toegevoegd aan het onderzoeksrapport. De geheel geprecodeerde vragen werden in mondelinge vraaggesprekken voorgelegd aan een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder (1995 personen).
De verkregen antwoorden werden na codering mechanisch (via de computer) verwerkt en statistisch geanalyseerd.

*) Omnibus-onderzoek is onderzoek waarbij de ondervraagde personen in één vraaggesprek vragen krijgen te beantwoorden over een aantal niet met elkaar verband houdende onderwerpen.

Omdat sommige vragen, die in dit onderzoek werden gesteld een overlap vertonen met vragen die we stelden aan reeds verzameld materiaal van andere onderzoekingen, biedt dit onderzoek de mogelijkheid op enkele punten het in het vorige hoofdstuk beschrevene aan te vullen.

4.3 Resultaten

We geven nu in het volgende een overzicht van de uitkomsten van de analyse van de verzamelde gegevens, waarbij de verschillende vragen uit de vraagstelling achtereenvolgens aan de orde komen. Tot slot beschrijven we welke aanvullingen vanuit dit onderzoek te maken zijn op de bevindingen op basis van andere onderzoekingen.

Over de tabellen en de daarin vermelde absolute aantallen en percentages moeten we nog opmerken, dat de samenstelling van de feitelijk onderzochte steekproef in een onderzoek bijna altijd enigszins afwijkt van de samenstelling van de bevolking waarvan de steekproef een afspiegeling hoort te zijn. Om de gevolgen van deze afwijkingen voor de uitkomsten van onderzoek te ondervangen worden door marktonderzoeksbureaus de ruwe gegevens die zij verkrijgen "gecorrigeerd" met correctiefactoren, die ontleend zijn aan bestaande kennis over de werkelijke samenstelling van de bevolking op een aantal belangrijk geachte variabelen.
Dit corrigeren wordt "wegen" genoemd. Het gevolg van het "wegen" voor de tabellen is, dat zij niet altijd precies optellen tot het in de tabel vermelde totaal en dat ook de percentages niet altijd tot 100 optellen. Ook de N wordt hierdoor iets hoger, namelijk 2001.
De afwijkingen zijn echter zo klein, dat zij niet leiden tot interpretatieproblemen. Slechts wanneer men de tabellen nauwkeurig narekent vindt men de kleine afwijkingen.

Een tweede opmerking die gemaakt moet worden is, dat wanneer wij van een verband of verschil vermelden dat het niet significant is, wij daarvoor een waarschijnlijkheidsniveau van p=0,05 hanteren.

> Bij significante verbanden wordt soms de gevonden p-waarde vermeld. Gezien het meestal niet hogere dan nominale of ordinale meetniveau werden voor significantie de χ^2 toets, respectievelijk de Mann-Whitney (bij 2-kolomstabellen) en de Kruskal-Wallis (bij meer-kolomstabellen) gebruikt. Na het vaststellen van de sterkte van een verband werden de van χ^2 afgeleide ϕ en Cramer's V alsmede λ gebruikt, alle parametervrije associatiematen.
> De door ons in dit onderzoek gevonden significante verbanden waren op een enkele uitzondering na zwak tot zeer zwak, hetgeen wil zeggen dat men ze vooral als niet meer dan tendensen moet beschouwen.

Na deze technische uiteenzetting kunnen we nu overgaan tot het bespreken van onze resultaten.

4.3.1 WAT WEET HET PUBLIEK OVER PAS 65?

Doordat wij in de inleiding op de vragenlijst (zie bijlage 2) Pas 65 reeds noemden, konden we uit de verkregen gegevens niet afleiden in hoeverre de respondenten vóór het onderzoek wisten van het bestaan van Pas 65. Uit ander onderzoek echter weten we, dat bijna iedere Nederlander wel eens van Pas 65 gehoord heeft. De Nederlandse Stichting voor Statistiek vond in 1979 al (NSS, 1979) dat zowel mannen als vrouwen van alle leeftijdscategorieën voor minstens 95% van de Pas hadden gehoord.
Interessanter is daarom de vraag: "Wat weten mensen over de Pas?"

We kunnen vaststellen dat de kennis over de Pas niet bepaald vlekkeloos is, maar anderzijds toch ook niet slecht (zie tabel 2). Nagenoeg alle respondenten (95%) wisten van de kortingsmogelijkheden voor bus, tram en metro, 89% wist van de kortingsmogelijkheden voor voorstellingen (bioscoop e.d.). Dit alles duidt erop, dat men redelijk nauwkeurig op de hoogte was.

Tabel 2: Kortingsmogelijkheden met Pas 65 genoemd door de respondenten (N=2001)

KORTINGSMOGELIJKHEDEN	*AANTAL*	*%*
A. aankopen in warenhuizen en supermarkten	50	2,5
B. kaartjes voor de bus, tram en metro	1905	95,2
C. kaartjes voor de trein	1806	90,3
D. kaartjes voor de bioscoop, concerten, museum, schouwburg e.d.	1781	89,0
E. eigen bijdrage in de kosten van gezinsverzorging, wijkpverpleging e.d.	246	12,3
- geen antwoord	11	0,5
TOTAAL	5799 ')	----

') Dit totaal telt op tot veel meer dan het totaal van 2001 personen waarvoor dit gegeven bekend is, omdat de ondervraagde personen meer mogelijkheden konden noemen.

Echter ruim 90% noemde ook korting op het treinkaartje als mogelijkheid, hetgeen betekent dat ruim 90% van de respondenten Pas 65 en de 60/65+ kaart van de Spoorwegen niet uit elkaar houdt.

De eerste mogelijkheid die wij in deze vraag aanboden, die van de korting in warenhuizen, werd duidelijk door bijna iedereen als onjuist beschouwd. Opvallend is dat ruim 12% denkt, dat men met de Pas korting kan krijgen op de kosten verbonden aan hulp- en dienstverlening. Doordat de respondenten meer antwoorden konden geven op de vraag naar de kennis over de Pas, is aan tabel 2 niet af te lezen hoeveel respondenten alleen maar goede mogelijkheden noemden. Om dat vast te stellen gaven we alle respondenten een score op basis van het aantal goede en foute mogelijkheden die ze noemden. Het resultaat daarvan is in tabel 3 te zien.

Tabel 3: Typering van de respondenten naar de mate waarin zij de juiste kortingsmogelijkheden voor Pas 65 noemden

SCORE	*TYPERING*	*AANTAL*	*%*
5	noemt alleen de twee juiste mogelijkheden	128	6,4
4	noemt de twee juiste maar ook een of meer onjuiste mogelijkheden	1593	79,6
3	noemt alleen één juiste mogelijkheid	36	1,8
2	noemt één juiste en één of meer onjuiste mogelijkheden	208	10,4
1	noemt alleen onjuiste mogelijkheden	26	1,3
	geen antwoord	11	0,5
TOTAAL		2001	100,0

Duidelijk ziet men in deze tabel het effect van de verwarring tussen Pas 65 en de 60/65+ kaart van de Spoorwegen. Maar weinig respondenten scoren het hoogst bereikbare. Verreweg de meesten (bijna 80%) scoren 4 omdat ze naast de goede mogelijkheden ook verkeerde noemen en de verkeerde mogelijkheid die daarbij vooral is genoemd is de korting op het treinkaartje. Er is een significant ($p<0,001$) verband tussen opleidingsniveau en kennis over de Pas, maar het verband is zo zwak, dat het niet is te interpreteren en van geen practische betekenis is.

Opvallend is, dat er geen significant verband is tussen leeftijd en kennis over de Pas.

We hebben vervolgens de groep van 60 jaar en ouder apart bekeken en gekeken of Pasbezit in deze groep leidde tot een betere kennis omtrent de mogelijkheden van de Pas. Het bleek daarbij dat Pasbezitters inderdaad beter op de hoogte waren, maar het verschil was niet erg groot. Bijvoorbeeld 100% van

de bezitters noemde de korting op openbaar vervoer (behalve de trein) tegen 91% van de niet-Pasbezitters. Dat 92% van de niet-Pasbezitters korting op het treinkaartje als mogelijkheid noemde kan men toeschrijven aan hun onbekendheid met de Pas, maar dat 69% van de Pasbezitters deze foute mogelijkheid noemt, is opmerkelijk. Opvallend is ook, dat 9% van de bezitters tegen 17% van de niet-bezitters niet scheen te weten dat men met Pas 65 goedkoop naar de bioscoop, de schouwburg e.d. kan gaan. Tenslotte bleek 12% van de Pasbezitters (tegen 13% van de niet-bezitters) van mening, dat men met Pas 65 goedkoop van de diensten van gezinsverzorging e.d. gebruik kan maken.
De Pasbezitters behaalden door dit alles wel een hogere score dan de niet-Pasbezitters maar ook dit verband was bepaald niet sterk.
Op grond van deze bevindingen kan men vaststellen, dat het publiek en in iets grotere mate de Pasbezitters redelijk goed weten wat de mogelijkheden van Pas 65 zijn als we even afzien van de kortingsmogelijkheden voor de trein. De verwarring met de 60/65+ treinkaart is echter groot, ook bij Pasbezitters. Een mogelijke verklaring voor deze bevinding is, dat een grote groep Pasbezitters het verschil gewoon niet weet. Een alternatieve verklaring zou kunnen zijn, dat ondanks het feit, dat we de inleiding op de vragen duidelijk gericht hebben op Pas 65, de respondenten voor het merendeel toch mede aan de 60/65+ kaart van de Spoorwegen gedacht hebben, hoewel ze het onderscheid best weten.

Verdere samenhangen tussen kennis over Pas 65 en andere variabelen werden door ons niet gevonden.

4.3.2 DE WAARDERING VAN DE UITWERKING VAN DE PAS

In de tweede en derde vraag uit onze vragenlijst (bijlage 2) probeerden we te achterhalen in welke mate Pas 65 bepaalde effecten heeft in de waarneming van de ondervraagde personen. Wat de respondenten op deze vragen antwoordden vindt U weergegeven in de tabellen 4 en 5.

Tabel 4: De mate waarin in de waarneming van de respondenten Pas 65 leidt tot een toename van het bezoek aan familie, vrienden en bijeenkomsten van verenigingen

MATE VAN TOENAME	*AANTAL*	*%*
geen toename	184	9,2
kleine toename	578	28,9
tamelijk grote toename	870	43,5
zeer grote toename	353	17,6
geen antwoord	16	0,8
TOTAAL	2001	100,0

Tabel 5: De mate waarin in de waarneming van de respondenten Pas 65 leidt tot een toename van het bezoek aan bioscoop, schouwburg, museum, concerten e.d.

MATE VAN TOENAME	*AANTAL*	*%*
geen toename	437	21,8
kleine toename	882	44,1
tamelijk grote toename	513	25,6
zeer grote toename	157	7,8
geen antwoord	12	0,6
TOTAAL	2001	100,0

Zowel ten aanzien van het bezoek aan familie en kennissen als ten aanzien van het bezoek aan culturele en recreatieve voorstellingen nemen veel respondenten een toename waar (ruim 70% in de categorieën "kleine" tot "tamelijk grote toename"). Er blijkt een duidelijke samenhang tussen de mate waarin in de waarneming van de respondenten Pas 65 heeft geleid tot een toename van het bezoek aan familieleden e.d. en een toename van het bezoek aan culturele en recreatieve voorzieningen, tot uiting komend in een van de sterkste verbanden, die we in dit onderzoek vonden (hoewel ook dit niet meer dan matig sterk is).
Ten aanzien van het bezoek aan familie leek men optimistischer over de toename dan ten aanzien van het bezoek aan voorstellingen e.d. (zie figuur 1).

Figuur 1: De waarneming door respondenten van de toename van bezoek aan familie e.d. en de toename van bezoek aan voorstellingen

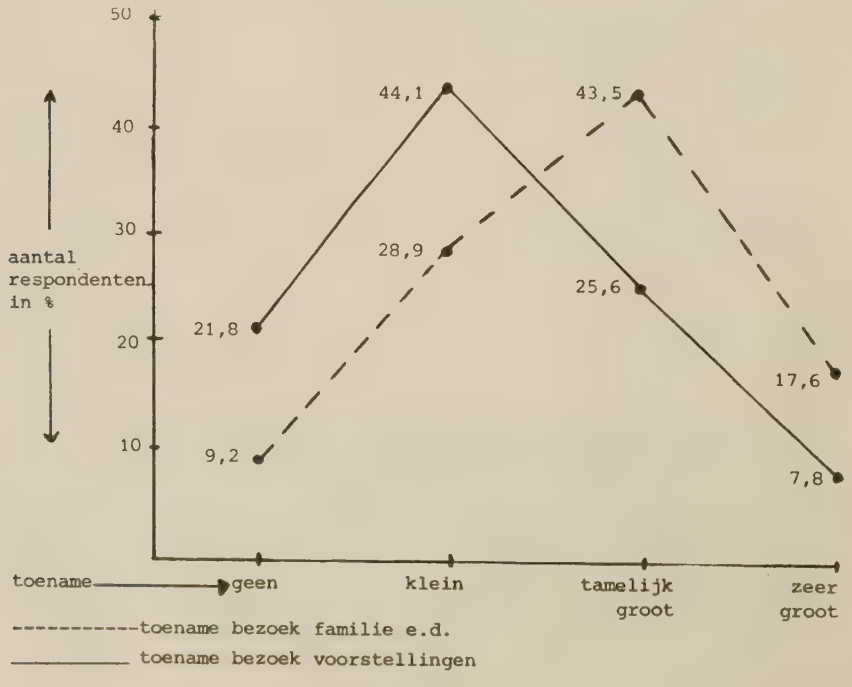

De beide variabelen bleken nauwelijks verband te houden met andere factoren. Alleen tussen het al dan niet in bezit hebben van Pas 65 en de opinie over het bezoek aan voorstellingen werd een zwak significant verband gevonden. Dit verband duidt erop dat bezitters van de Pas, wellicht uit eigen ervaring, wat gunstiger oordelen over de mate waarin de Pas bezoek aan voorstellingen bevordert dan niet-bezitters maar wel 60-plussers.

4.3.3 DENKT HET PUBLIEK, DAT PAS 65 LEIDT TOT DISCRIMININATIE VAN BEJAARDEN?

Wij vroegen de respondenten in het onderzoek in hoeverre bejaarden - volgens hun waarneming - anders behandeld worden indien zij Pas 65 gebruiken (zie bijlage 2, vraag 4). In tabel 6 hebben wij de antwoorden van de respondenten weergegeven.

Tabel 6: De mate van discriminatie die bejaarde bezoekers tengevolge van Pasgebruik in de waarneming van de respondenten ondervinden

MATE VAN DISCRIMINATIE	*AANTAL*	*%*
vaak	15	0,7
nogal eens	74	3,7
een enkele maal	320	16,0
zelden of nooit	1569	78,4
geen antwoord	24	1,1
TOTAAL	2001	100,0

Het gebruik van de Pas leidt in de ogen van de respondenten nauwelijks tot discriminatie. Bijna 80% denkt dat dit zelden of nooit zal gebeuren en 16% dat het een enkele maal zal gebeuren, hetgeen betekent dat bijna 95% van de respondenten geen aanleiding ziet om te verwachten, dat de Pas in enige omvang tot discriminatie leidt.
Deze variabele vertoont geen noemenswaardige samenhang met andere variabelen. Ook de bejaarden zelf en de Pasbezitters onder hen denken er hetzelfde over.

4.3.4 HET OORDEEL OVER DE BILLIJKHEID VAN PAS 65

Twee vragen (vraag 5 en 6, bijlage 2) hadden betrekking op de billijkheid; één specifiek op die van Pas 65 en één meer in het algemeen op die van kortingkaarten als Pas 65. In tabel 7 is het antwoord op de specifieke Pas 65 vraag te vinden.

Tabel 7: Het oordeel van de respondenten over de billijkheid van Pas 65

OORDEEL	*AANTAL*	*%*
zeer onrechtvaardig	49	2,4
tamelijk onrechtvaardig	32	1,6
een beetje onrechtvaardig	137	6,8
helemaal niet onrechtvaardig	1758	87,9
geen antwoord	25	1,2
TOTAAL	2001	100,0

De overgrote meerderheid (88%) van de respondenten vindt het helemaal niet onrechtvaardig, dat bejaarden door de Pas in een voordelige positie komen te verkeren in vergelijking met andere bevolkingsgroepen. Slechts 4% vindt dit tamelijk tot zeer onrechtvaardig.
In iets mindere mate achtte men het niet onrechtvaardig dat bepaalde groepen uit de bevolking een speciale positie krijgen ten opzichte van de rest van de bevolking door kortingsmogelijkheden op vervoer en voorzieningen, maar ook hier is toch nog bijna 3/4 (73% der respondenten) van mening dat het niet onrechtvaardig is (zie tabel 8).

Tabel 8: Het oordeel van de respondenten over de billijkheid van kortingkaarten in het algemeen

OORDEEL	*AANTAL*	*%*
zeer onrechtvaardig	152	7,6
tamelijk onrechtvaardig	111	5,5
een beetje onrechtvaardig	251	12,5
helemaal niet onrechtvaardig	1459	72,9
geen antwoord	28	1,4
TOTAAL	2001	100,0

Zoals te verwachten blijkt er een duidelijke samenhang tussen de beide billijkheidsoordelen, hetgeen erop neerkomt dat de ondervraagde personen, die Pas 65 billijk c.q. onbillijk vonden, veelal ook kortingpassen in het algemeen billijk c.q. onbillijk vonden. Dit was het tweede vrij sterke verband, dat we in dit onderzoek vonden.

Het oordeel over de billijkheid van de Pas blijkt verder nauwelijks verband te houden met andere variabelen. Alleen tussen het bezit van de Pas en het oordeel over de billijkheid in het algemeen werd een zwak verband gevonden. Bezitters van de Pas zijn iets sterker nog dan anderen de mening toegedaan, dat het helemaal niet onrechtvaardig is, dat de bejaarden bevoordeeld worden door de Pas 65. Eenzelfde maar nog zwakker verband werd gevonden tussen het oordeel over kortingkaarten in het algemeen en Pasbezit.

Eén van onze hypothesen bij het onderzoek was, dat uitkeringsgenieters als bijvoorbeeld zij die een WAO-, een WW- of ABW-uitkering genieten, geneigd zullen zijn tot een ongunstiger oordeel over de billijkheid van Pas 65 dan anderen om reeds in hoofdstuk 2 vermelde redenen. Om die reden brachten we het al dan niet hebben van een uitkering in verband met het oordeel over de billijkheid van Pas 65 en van kortingsmogelijkheden in het algemeen. Het bleek echter, dat uitkeringstrekkers zich in hun oordeel niet onderscheiden van andere respondenten. Alleen studenten bleken iets ongunstiger over Pas 65 te oordelen dan anderen. 13% van hen tegen 7% van alle respondenten vond Pas 65 een beetje onrechtvaardig.
Ook over kortingkaarten in het algemeen oordeelden uitkeringstrekkers niet anders dan andere respondenten. Dat er niettemin onder uitkeringstrekkers mensen voorkomen, die zich door de Pas 65 regeling zeer tekort gedaan voelen, zullen we in hoofdstuk 5 zien.

4.3.5 AANVULLINGEN OP DE BEVINDINGEN VERKREGEN DOOR NADERE ANALYSE VAN IN ANDER ONDERZOEK VERZAMELDE GEGEVENS

Omdat er enige overlap is tussen de door ons verzamelde gegevens en de in het vorige hoofdstuk gebruikte gegevens verkregen bij eerder onderzoek, is er een mogelijkheid enige aanvulling te geven op het in hoofdstuk 3 vermelde. Er moet daarbij als voorbehoud worden gemaakt dat, aangezien de groep 65-jarigen en ouderen in ons onderzoek slechts 173 personen omvatte tegen 1862 in het AVO-onderzoek en 3282 in het leefsituatie 55+ onderzoek, de door ons verkregen bevindingen eerder een zekere vertekening zullen kunnen geven. Wanneer statistische berekeningen en toetsen worden uitgevoerd met kleine aantallen, kan het gemakkelijk voorkomen, dat zwakke maar wel degelijk bestaande verbanden onopgemerkt blijven. Wellicht is dit er de oorzaak van, dat enkele eerder gevonden samenhangen door ons niet gevonden werden.

4.3.5.1 De omvang van het bezit van Pas 65

In het vorige hoofdstuk spraken wij als onze verwachting uit, dat het bezit van Pas 65 onder personen van 65 jaar en ouder geleidelijk van 65% zou oplopen naar 70% en hoger. In dit laatste onderzoek vonden wij een percentage van 77%. Dit cijfer kan zeker gezien worden als een indicatie van de trend in de richting van een groeiend bezit. In de cijfers van het leef-

situatie 55+ onderzoek van 1976 vonden we, dat 14% van 60-64-jarigen in het bezit was van Pas 65. In onze eigen cijfers bleek dit percentage 12 te zijn. De bevinding zou eerder kunnen duiden op een min of meer constant blijven van het Pasbezit onder 60- tot 64-jarigen. Hetzelfde geldt voor de bevinding, dat in deze leeftijdscategorie 4x zoveel vrouwen als mannen Pas 65 bezitten. Ook dit werd in onze eigen cijfers gevonden.

4.3.5.2 Kenmerken van de Pasbezitters

Over kenmerken van Pasbezitters in vergelijking met niet-Pasbezitters valt te melden, dat wij geen significante verbanden vonden tussen Pasbezit en het opleidings- en/of inkomensniveau van de respondenten, dit in tegenstelling tot Timmermans. Een verklaring voor deze afwijkende bevindingen zou kunnen zijn, dat Timmermans over een veel grotere steekproef beschikte, terwijl het, ook bij Timmermans, om een uitermate zwak verband ging. Het lijkt vooralsnog daarom veilig ervan uit te gaan, dat bejaarden met een hoog inkomens- en opleidingsniveau verhoudingsgewijs wat vaker Pas 65 bezitten dan bejaarden met een laag inkomens- en opleidingsniveau. Wij vonden geen significante verbanden tussen enerzijds sociale klasse, geslacht en omvang huishouden*) en anderzijds Pasbezit. Wel bleek er een zwak verband tussen urbanisatiegraad en Pasbezit aanwezig, dat erop neerkwam, dat onder stadsbewoners verhoudingsgewijs vaker Pasbezitters voorkwamen dan onder plattelandsbewoners.

*) Wij onderscheidden éénpersoons- en meerpersoonshuishoudens.

5. OUDEREN ZELF AAN HET WOORD

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk doen we verslag van het derde onderdeel of deelproject van de "Evaluatie Pas 65". Dit deelproject werd in aansluiting op de twee in de voorafgaande hoofdstukken besproken deelprojecten uitgevoerd. In tegenstelling tot die twee voorafgaande hoofdstukken werd dit hoofdstuk nog niet eerder gepubliceerd.
Met opzet spreken we in de titel van dit hoofdstuk over ouderen, hoewel in de oorspronkelijke betiteling van het deelproject, dat hier aan de orde is, gesproken werd over bejaarden. Onder bejaarden worden vaak slechts mensen van 65 jaar en ouder begrepen. Degenen, die ons in dit onderzoek gegevens verschaften, vielen voor een gedeelte ook in jeugdiger leeftijdscategorieën tussen met name 55 en 64 jaar. Juist de reacties van deze "jongere" mensen vertoonden vaak een eigen karakter, zoals we nog zullen zien.

5.2 Probleemstelling

Na de twee voorafgaande deelonderzoekingen bleven er nog een aantal aspecten van het gebruik van Pas 65 over, waarover we geen of zeer beperkte kennis hadden. Toch zou kennis over deze aspecten uitermate belangrijk kunnen zijn voor een eindoordeel over Pas 65 in zijn bestaande vorm.

De aspecten waarover we onvoldoende kennis hadden verkregen, waren:

a. de effecten van Pas 65 op het voorzieningengebruik door bejaarden,
b. de mogelijke economische gevolgen van Pas 65,
c. het indirecte gebruik van Pas 65,
d. de subjectieve beleving door ouderen van Pas 65.

Van indirect gebruik is sprake, wanneer door de korting op een bepaalde voorziening, een bepaalde activiteit en/of het gebruik van bepaalde voorzieningen mogelijk worden, die op zich niets met Pas 65 te maken hebben.

In het onderzoeksvoorstel voor dit deelproject is omstandig uitgelegd, dat onderzoek om de leemten op te vullen genoemd onder a, b en c, hetzij in het geheel niet mogelijk was, hetzij gezien de beschikbare middelen niet overwogen diende te worden.
Als te onderzoeken onderwerp bleef derhalve de subjectieve beleving door ouderen van Pas 65 over.
Maar ook over de relevantie van het onderzoeken van de subjectieve beleving van Pas 65 rezen twijfels. Geconstateerd werd, dat men reeds enige jaren na invoering van Pas 65, bij de Pas te maken heeft met een volledig ingeburgerd instituut, vergelijkbaar met een rijbewijs of een gewoon paspoort, waar-

over men ook zelden de vraag hoort stellen hoe men deze documenten beleeft. Vastgesteld werd, dat de enige beleidsrelevante onderwerpen, die overbleven de volgende waren:

a. Problemen met en klachten over de mogelijkheden van en gang van zaken rond Pas 65.
b. Suggesties en wensen ten aanzien van de mogelijkheden van en de gang van zaken rondom Pas 65.
c. Aardige, interessante, ongewone en leerzame ervaringen met de Pas.

Bij de gang van zaken dient men bijvoorbeeld te denken aan de wijze waarop men de Pas verkrijgt en aan de voorlichting rondom de mogelijkheden van de Pas.
Bij het nader uitwerken van deze probleemstelling bleek echter, dat "en passant" toch nog allerlei andere aspecten van Pas 65 ook in deze fase aan de orde zouden komen zoals:
- de algemene mening over Pas 65 van ouderen
- de opvattingen over en ervaring met de (mogelijke) discriminerende werking van de Pas
- het feitelijk functioneren van de Pas in de praktijk
- het beleid van potentiële kortingverleners ten aanzien van de Pas
- de gebruiksmogelijkheden van de Pas.

Deze extra informatie willen we de lezer niet onthouden.

5.3 Onderzoeksopzet

We kozen voor een onderzoeksopzet, waarbij we poogden om in contact te komen met die ouderen, die hetzij een uitgesproken mening over Pas 65 en aspecten daarvan hadden, hetzij bijzondere ervaringen met Pas 65 te vertellen hadden, hetzij uitgesproken klachten en wensen ten aanzien van Pas 65 hadden.

5.3.1 DATAVERZAMELING

We kozen daartoe een benadering, die ook wel in consumentenonderzoek wordt gebruikt. Via publiciteitsmedia werden ouderen gevraagd om hun meningen over, ervaringen met en klachten en wensen ten aanzien van Pas 65 per brief of per telefoon door te geven aan het NIMAWO. De preciese procedure was per medium nog enigszins verschillend.
Het ging om de volgende media:

a. Het blad "Nieuws Pas 65"
b. Een tweetal huis-aan-huis bladen.

Ad a.

"Nieuws Pas 65" is het voor het publiek bedoelde voorlichtingsblad van het Centraal Bureau Pas 65 van het Ministerie van C.R.M. Het verschijnt tweemaandelijks en wordt gratis via diverse kanalen als VVV's en de ANWB verspreid. In het april/mei nummer van dit blad werd een artikel van de hand van de onderzoeker opgenomen, waarin de voornaamste resultaten van de juist

voltooide onderdelen 1 en 2 van het project werden beschreven en becommentarieerd. Dit artikel werd beëindigd met een oproep de in het blad afgedrukte vragenlijst uit te knippen, in te vullen en op te sturen naar het NIMAWO. Het grootste deel van de vragenlijst was ingeruimd voor het neerschrijven van ervaringen, ideeën, suggesties enz.
Daarnaast werd gevraagd naar feitelijk Pasgebruik. Tenslotte werden enkele achtergrondvariabelen gevraagd. Zie verder Bijlage 3 voor het artikel en de vragenlijst.

Voor die ouderen, die weinig voelden voor schrijven, werd de mogelijkheid opengelaten om telefonisch hun reactie te geven.

Ad b.

De twee huis-aan-huis bladen waren:
- Het in Den Haag en voorsteden verschijnende blad "De Posthoorn"
- Het in de Achterhoek, Graafschap en Liemers verschijnende blad "Oost Gelders Vizier".

De keuze van juist deze bladen werd bepaald door het volgende. Op grond van de eerste twee deelprojecten en op grond van logische redenering verwachtten we, dat een van de meest bepalende factoren voor Pasgebruik de mate van verstedelijking van de woonomgeving is. Vandaar, dat we een blad uitgezocht hebben, dat geheel in een grote stad met bijpassende voorsteden wordt gelezen en een, dat voornamelijk op het platteland wordt gelezen.
Verder bepaalden de verhoudingsgewijs hoge oplagen van de twee betrokken bladen de keuze.
Bij beide bladen werd door een redacteur op grond van mondelinge en schriftelijke informatie vanuit het onderzoeksinstituut een artikel over Pas 65 geschreven, dat gevolgd werd door een oproep om ervaringen enz. op te schrijven en op te sturen naar het NIMAWO, dan wel deze zaken telefonisch aan het NIMAWO door te geven. Een vragenlijst opnemen bij de huis-aan-huis bladen was niet mogelijk. De beide artikelen zijn als Bijlage 4 en 5 in dit rapport opgenomen.

Wanneer respondenten telefonisch reageerden, werd hun reactie door degene, die de telefoon aannam genoteerd. Tevens werden dan achtergrondgegevens gevraagd.
Voor dit alles werd een vragenlijst gebruikt, die grote overeenkomst vertoonde met de vragenlijst afgedrukt in "Nieuws Pas 65". Deze is afgedrukt als Bijlage 6.
Deze vragenlijst werd ook gebruikt om de schriftelijke reacties te verwerken die kwamen op grond van de artikelen in de huis-aan-huis bladen.

Voorzover nodig werden tenslotte onvolledige en/of onduidelijke reacties aangevuld door de betrokken respondenten op te bellen (alleen dan wanneer ze te kennen hadden gegeven daar geen bezwaar tegen te hebben). Enkele respondenten, die dicht bij het NIMAWO woonden, werden zelfs thuis opgezocht voor het verzamelen van aanvullende gegevens.

Niettemin zijn er vele onvolledig ingevulde vragenlijsten overgebleven omdat respondenten al dan niet met opzet hun telefoonnummer en/of adres niet vermeld hadden in hun reactie.

5.3.2 VERWERKING EN ANALYSE

De antwoorden en reacties van de respondenten werden in rubrieken en categorieën geordend. De aldus verkregen inzichten werden vervolgens alleen waar dit informatief was in verband gebracht met de verzamelde gegevens aangaande achtergrondvariabelen, waardoor de inzichten nader gepreciseerd konden worden.

5.3.3 STATISTISCHE VERWERKING

De respondenten, die op onze oproepen reageerden, vormen uiteraard geen representatieve steekproef van ouderen, of van Pasgebruikers of van welke andere terzake doende categorie personen. Niettemin berekenden wij bij de enkele kruisverbanden die werden nagegaan, de significantie en de sterkte van het verband. Wanneer op deze wijze een verband significant werd bevonden, kan dit als volgt geïnterpreteerd worden. Gesteld dat de steekproef een a-selecte steekproef was geweest, dan zou de kans om een dergelijk verband bij toeval te vinden, gering zijn geweest. Op analoge wijze kan ook de interpretatie van een niet significant verband worden beschreven.
In gewone taal kan men zeggen, dat de statistische berekeningen met veel voorbehoud een indicatie geven van de mate waarin een bepaald verband in de hele populatie van ouderen (of deelpopulatie, wanneer dat aan de orde is) voor kan komen.
De sterkte van een verband is ook bij een selecte steekproef van belang omdat deze ons leert in welke mate in onze steekproef bepaalde variabelen een samenhang vertonen, zonder dat daarbij direct een verband naar de populatie hoeft te worden gelegd.

5.3.4 WAARDE VAN DE UITKOMSTEN

De door ons verkregen gegevens zijn niet afkomstig van een a-selecte steekproef van ouderen. Er is juist alle reden om te veronderstellen, dat onze respondenten een duidelijke selectie vormen. Onze respondenten zijn over het algemeen:

a. Ouderen, die een uitgesproken en sterke mening over Pas 65 of aspecten daarvan hebben
b. Ouderen, die gewend zijn voor hun mening uit te komen
c. Ouderen, die een zekere vaardigheid hebben hun gedachten op papier te zetten of mondeling onder woorden te brengen.

Dit alles geldt het meeste voor hen, die schriftelijk op de artikelen in de huis-aan-huis bladen reageerden. Zij die op Nieuws Pas 65 reageerden hadden het door de vragenlijst gemakkelijk. Maar ook de laatste groep vormt een selectie, bestaande uit ouderen die in ieder geval de moeite nemen om dit

blad op te halen, ouderen derhalve, die mogelijk actiever en ondernemender zijn dan de gemiddelde oudere.
Een heel andere vraag is natuurlijk in welke mate de reacties die van andere ouderen weerspiegelen. Het feit, dat een bepaalde reactie verkregen werd, betekent ons inziens, dat de uitgesproken ervaring, gedachte enz. leeft onder ouderen. Het feit, dat een bepaalde reactie veelvuldig werd verkregen, lijkt er aanduiding van te zijn, dat de betrokken mening enz. in sterke mate bij ouderen aanwezig zou kunnen zijn.
Tenslotte brachten een aantal reacties feiten aan het licht, bijv. over het kortingsbeleid van locale overheden, die anders nooit ontdekt zouden zijn dan wel in onvolledigere mate.

5.4 De respondenten

5.4.1 INDIVIDUELE REACTIES

In totaal werden 277 reacties verkregen van individuele ouderen. Het leeuwenaandeel van deze reacties werd verkregen op vragenlijsten uit Nieuws Pas 65, zoals tabel 9 laat zien.

Tabel 9: Aantallen individuele reacties gespecificeerd naar aard van de reactie en media waarop gereageerd werd

Media waarop gereageerd werd	*AARD VAN DE REACTIE*		
	Telefonisch	*Schriftelijk*	*TOTAAL*
Oost Gelders Vizier	0	4	4
Posthoorn	17	34	51
Nieuws Pas 65	1	219	220
Andere	1	1	2
TOTAAL	19	258	277

De reacties op het stuk in het Oost Gelders Vizier vielen erg tegen.
Zoals we nog zullen zien waren de reacties naar aanleiding van het artikel in de Posthoorn gedeeltelijk totaal anders dan die verkregen via Nieuws Pas 65, hetgeen mede veroorzaakt wordt door de totaal andere samenstelling van de groep, die op de Posthoorn reageerde. De twee reacties op basis van andere media betreffen één reactie op een bericht in het dagblad Trouw over het verschijnen van het rapport van de deelprojecten 1 en 2 en één reactie op een radio-uitzending in de rubriek "Leeftijd Genoeg" van de VARA naar aanleiding van hetzelfde rapport. Hoewel deze reacties niet voorzien waren, lagen ze zo volkomen in de lijn van de wel opzettelijk uitgelokte reacties, dat we ze niettemin in onze analyse mee hebben genomen.

Een aantal respondenten schreef ons niet uit zichzelf maar eerst nadat zij daartoe door een organisatie, waar ze lid van waren, waren aangezet. Wij werden door diverse dienstencentra voor bejaarden of soortgelijke instellingen opgebeld, die na informatie als hun voornemen te kennen gaven, dat zij bejaarden die van hun diensten gebruik maakten zouden stimuleren de enquête in "Nieuws Pas 65" in te vullen. In hoeverre men dit gedaan heeft, is niet na te gaan. Wel ontvingen we uit de betrokken plaatsen reacties, maar uit de reacties werd niet duidelijk of men door derden was gestimuleerd om te reageren.

Naast deze dienstverlenende organisaties waren twee belangenorganisaties bijzonder actief.
Eén daarvan, de Katholieke Bond voor Ouderen, afdeling Hengelo (O), vermenigvuldigde de vragenlijst uit "Nieuws Pas 65" en deelde die aan haar leden uit. Dit leverde 22 reacties op. Ook de Federatie van Philips Verenigingen van Gepensioneerden stimuleerde aangesloten verenigingen en leden daarvan tot reacties (zowel individuele als groepsreacties). Ten dele via deze Federatie ontvingen we naast groepsreacties (waarover verderop meer) 15 individuele reacties.

Hoewel deze paragraaf over respondenten gaat, spraken we tot nu toe over reacties en wel met opzet.
Voorzover de reacties afkomstig waren van alleenwonende of in een tehuis wonende mensen, kwam het aantal reacties overeen met het aantal respondenten. Bij de respondenten, die met een partner samenwoonden, lag de zaak ingewikkelder. Deze respondenten reageerden soms namens zichzelf, maar in vele gevallen ook min of meer namens de partner. Soms werd dat laatste er uitdrukkelijk bij gezegd, soms was het alleen uit de context op te maken. In een enkel geval stuurden partners (zoals twee samenwonende vrienden) ieder apart een brief. Bij veruit het merendeel van de samenwonende respondenten ging het om een echtpaar. Wat daarbij dan zo bijzonder opviel was, dat bijna altijd de man mede namens zijn vrouw en slechts zelden de vrouw namens haar man schreef.

5.4.2 GROEPSREACTIES

Een aantal organisaties, zowel belangenorganisaties als dienstverlenende organisaties, gaf een groepsreactie op de oproep in "Nieuws Pas 65". Het probleem met de groepsreacties is, dat niet altijd duidelijk is namens hoeveel personen wordt gereageerd en evenmin welke de inbreng in de antwoorden is geweest van de personen namens wie wordt gereageerd.
De groepsreacties waren afkomstig van:

- De sectie Welzijn-Ouderen Rolde, welke de belangen van de 864 bejaarde inwoners van Rolde behartigt.
- Het Bureau Groningen van de Stichting 1940-1945 welke de verzorging heeft voor ongeveer 800 bejaarden en invaliden (de leeftijd van de jongste betrokkenen is $\pm$ 60 jaar).

- De Federatie van Philips Verenigingen van Gepensioneerden, welke in 16 afdelingen in totaal 7500 leden bij aangesloten verenigingen telt. Deze stuurde ons zowel de 15 individuele als de hieronder te noemen groepsreacties. Men stelde, dat de reacties niet alleen gelden voor de leden die ze instuurden, maar zeker ook gedachten en meningen vertegenwoordigen die bij andere leden leven.
  De groepsreacties waren:
  - De afdeling Hoogeveen met 16 personen tussen 62 en 71 jaar.
  - Een lid van de afdeling Den Haag, die bij familie en kennissen rondvraag had gedaan.
  - De gymclub van de afdeling Eindhoven; onbekend aantal (betrokken) leden tussen 55 en 82 jaar.
  - Het Lichtstadkoor met onbekend aantal (betrokken) leden tussen 58 en 82 jaar.
- De Seniorenclub van de Rijks-Automobiel-Centrale (RAC) te Den Haag, welke 150 leden omvat.
- Het Dienstencentrum voor Bejaarden te Nieuwe Pekela namens een onbekend aantal bejaarden, waarmee de vragenlijst besproken was.

5.4.3 KENMERKEN VAN DE RESPONDENTEN

Door de wat ingewikkelde en niet voorziene manier van antwoorden zoals die in paragraaf 5.4.1 is beschreven, is de verdeling tussen mannen en vrouwen bij onze respondenten van weinig waarde bij het bepalen wie er reageerden op de oproep. Getrouwde vrouwen reageerden via hun mannen in feite veel vaker dan de cijfers suggereren. Dit gegeven laten we dan ook bij het beschrijven der respondenten achterwege. De leeftijden van de respondenten zijn bij partners overwegend die van mannen. De leeftijden van de vrouwen namens wie deze mannen vaak ook reageerden zullen naar verwachting enkele jaren lager liggen, hetgeen ook uit sommige reacties bleek, waar respondenten zowel de eigen leeftijd als die van hun vrouw opgaven. Aangehouden is echter de leeftijd van degene die de reactie gaf.
Laten we dan nu eens gaan bekijken, wie er op onze oproep reageerden.
Gemiddeld waren deze 70 jaar oud, waaruit men zou kunnen afleiden, dat het wellicht vooral de jongere bejaarden waren die reageerden. Dit beeld wordt bevestigd door de spreiding van de respondenten over de verschillende leeftijdsgroepen (zie tabel 10).

61% van de respondenten valt in de leeftijdscategorieën 65-69 jaar en 70-74 jaar. Dan zijn er nog vrij grote aantallen nog net niet bejaarden (9,4%) en wat oudere bejaarden (14,4%) die ons schreven.

Tabel 10: De leeftijd der respondenten

LEEFTIJD	*AANTAL*	*%*
< 55 jaar	2	0,7
55 - 59 jaar	7	2,5
60 - 64 jaar	26	9,4
65 - 69 jaar	86	31,0
70 - 74 jaar	82	29,6
75 - 79 jaar	40	14,4
80 jaar en ouder	16	5,8
geen gegevens	18	6,5
TOTAAL	277	100,0

Hoewel de reacties op het artikel in de Posthoorn slechts 18,5% van het totaal aan reacties vormen, kwamen maar liefst 22 (63%) van de in totaal 35 reacties van mensen beneden de 65 jaar van Posthoornlezers. Bij de Posthoornlezers vormt deze 65-min groep 40% van het totaal, terwijl bij de Nieuws Pas 65 lezers (de andere grote groep) deze jongere mensen slechts voor 5% van de reacties zorgden.
Dit verschil komt ook duidelijk tot uiting in de aard van de reacties.
Het is uiteraard logisch, dat de Posthoorn eerder reacties bij jongere mensen opriep, aangezien het blad geen specifieke doelgroep heeft. Nieuws Pas 65 zou echter in beginsel ook jongere lezers tussen 60-64 kunnen trekken, te weten partners van 65-plussers, die Pas 65 houders zijn. We kregen echter maar enkele van deze "partnerreacties",vermoedelijk omdat de meeste van deze partners via hun man reageerden.
De meeste personen die reageerden woonden zelfstandig, hetzij alleen (40%) of nog vaker samen met hun partner (50%). De overblijvende 10% bestond uit personen die met hun kinderen samenwoonden en die in serviceflats of bejaardentehuizen woonden. Zoals te verwachten waren de serviceflats en tehuisbewoners nagenoeg allemaal oudere bejaarden (minstens 70, veelal zelfs 75 jaar en ouder).
Zoals te verwachten waren degenen die reageerden op de Posthoorn en op het Oost Gelders Vizier nagenoeg geheel uit respectievelijk Den Haag en voorsteden en uit de Liemers, Graafschap en Achterhoek afkomstig; van respectievelijk stedelijk randstadgebied of platteland derhalve.
Interessanter is daarom de vraag uit welke streek van het land en uit wat voor soort woonomgeving (stedelijk of platteland) degenen die op Nieuws Pas 65 reageerden afkomstig waren. In tabel 11 kan men zien hoe de respondenten afkomstig waren uit de streken van het land.

Tabel 11: Streek van het land, waaruit de respondenten reageerend op Nieuws Pas 65 afkomstig waren

STREEK VAN HET LAND	*AANTAL*	*%*
Randstad	105	47,7
Noorden	23	10,5
Oosten	54	24,5
Zuiden	36	16,4
Geen gegevens	2	0,9
TOTAAL	220	100,0

Duidelijk is dat de randstad goed vertegenwoordigd is, maar als we bedenken, dat bijna de halve Nederlandse bevolking in de randstad woont is 48% aardig in proportie. Uit het Oosten des lands hebben we in verhouding wat meer respondenten gekregen dan uit het Zuiden.
De respondenten uit de randstad waren over het algemeen wat jonger dan die uit de rest van het land. Indien onze steekproef een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking was geweest zou er sprake geweest zijn van een significant verschil (χ^2, $p<0,01$). Voor dit verschijnsel zijn twee oorzaken. Ten eerste waren de randstedelingen, die op Nieuws Pas 65 reageerden jonger dan zij die uit de rest van het land op Nieuws Pas 65 reageerden. Verder verkregen we op het artikel in de Posthoorn een niet onbetekenend aantal reacties van mensen tussen 55 en 65 jaar. Juist de Posthoorn verschijnt in de randstad.
Zoals bekend leverde de plaatsing van een artikel in het Oost Gelders Vizier, bedoeld om ook reacties van plattelandsbewoners te verkrijgen, slechts vier reacties op. Ook door middel van Nieuws Pas 65 verkregen we maar bijzonder weinig reacties van bewoners van kleine plaatsen. Van de 273 respondenten, van wie we de woonplaats weten, is hooguit een aantal van tussen de 20 à 30 (is 7 à 11%)*) van het platteland afkomstig. Er bleek geen verband tussen leeftijd en de grootte van de plaats van inwoning.

Samengevat:

We kunnen stellen, dat degenen die reageerden op onze oproepen vooral tamelijk jonge bejaarden waren (tussen 65 en 75 jaar oud) met een kleine maar belangrijke groep van jongere mensen in de leeftijdscategorieën tussen 55 en 65.

*) Van tien respondenten, die afkomstig waren uit zeer grote gemeenten met zowel grote als kleine woonkernen, bleek het onmogelijk vast te stellen, wat precies de omvang van die woonkernen was.

De respondenten blijken in grote meerderheid zelfstandig te wonen. Onder deze zelfstandig wonenden zijn mensen met partners in de meerderheid. Die partners zijn bijna altijd echtgenotes en echtgenoten.
De respondenten komen uit alle streken van het land. De randstedelingen blijken in het algemeen wat jonger dan degenen uit de andere streken van het land. Wanneer we even afzien van de groep personen jonger dan 65 komt dit beeld van vooral jongere bejaarden wel overeen met dat van de gemiddelde Pasgebruiker verkregen in voorafgaande hoofdstukken. Daar werd immers gevonden, dat Pas 65 vooral gebruikt bleek te worden door de jeugdiger bejaarden. Het lijkt erop, dat onze respondenten juist tot die categorie behoren.

5.4.4 PASBEZIT ONDER DE RESPONDENTEN

Hoewel we mikten op bezitters van Pas 65 in dit deelproject, was een aantal van de respondenten niet in het bezit van Pas 65. In totaal bleken er van de 277 respondenten 248 Pashouders te zijn, 28 waren niet in het bezit van Pas 65 terwijl van één respondent onduidelijk bleef of deze Pashouder was.
De niet-Pashouders werden vooral aangetroffen onder degenen die op het Posthoorn-artikel reageerden (19 van 28). Bij de andere media bij elkaar werden de overige 9 niet-bezitters aangetroffen. Van de niet-Pashouders waren er 26 jonger dan 65. Zij konden hetzij door hun leeftijd hetzij doordat ze geen partner-Pashouder (20 van hen woonden alleen) hadden hetzij door alle twee deze oorzaken geen Pas 65 krijgen.
De overige twee niet-Pashouders waren beiden ouder dan 80 jaar en verbleven allebei in een tehuis.

5.4.5 PASGEBRUIK ONDER DE RESPONDENTEN

De Pasbezitters gebruikten hun Pas voor het merendeel zeer geregeld. Zie tabel 12.

Tabel 12: Frequentie Pasgebruik door Pashouders

FREQUENTIE	*AANTAL*	*%*
1 x per week of meer	152	61,0
1 à 3 x per maand	64	25,7
minder dan 1 x per maand	20	8,0
nooit	7	2,8
geen gegevens	6	2,4
TOTAAL	249	100,0

Ruim 60% gebruikte de Pas frequent, terwijl nog een kwart van hen de Pas minstens 1 x per maand gebruikte. 87% tesamen had zo'n grote ervaring met Pas 65, dat hun uitspraken ongetwijfeld op praktijkervaringen berusten. Bij de nooit van Pas 65 gebruik makende bejaarden bevonden zich enkele bejaarden die beschikten over particulier vervoer, waardoor zij de Pas niet voor het openbaar vervoer nodig hadden terwijl zij verder kennelijk niet van voorzieningen gebruik maakten.
Enkele "nooit" gebruikers waren ouder dan 75. Zij vermeldden, dat ze eerder wel van Pas 65 en de voorgangers daarvan gebruik hadden gemaakt, maar dat hun gezondheidstoestand hen verhinderde nu nog van Pas 65 gebruik te maken.
Voor het overige zagen we bij de respondenten geen geleidelijke achteruitgang van het Pasgebruik met het vorderen van de leeftijd zoals men zou verwachten. Van de 37 75-79-jarigen waarover we gegevens hebben bijvoorbeeld gebruikten 27 (73%) de Pas nog minstens 1 x per week. Bij de 65-74-jarigen lag dit percentage op 60. Eerder is er dus sprake van een vooruitgang dan achteruitgang bij onze respondenten.
Waar gebruikten nu de respondenten Pas 65 voor? We hebben dat voor u in beeld gebracht in tabel 13.

Zoals we uit deze tabel op kunnen maken zijn er vier gebruiksmogelijkheden van Pas 65, die door vele respondenten worden genoemd.
Nagenoeg iedereen, die Pas 65 gebruikt, gebruikt deze in ieder geval voor het openbaar vervoer. Indien we de 2,8% wel-houders maar niet-gebruikers en de 0,8% over wie geen gegevens beschikbaar zijn, buiten beschouwing laten, is er maar 5% Pashouders, die wel van de Pas gebruik maken voor andere zaken, maar niet voor het openbaar vervoer.
Het bezoek aan voorstellingen, recreatie- en ontspanningsgelegenheden en vooral ook musea met gebruik van Pas 65 zijn eveneens een veel voorkomende toepassing van de Pas. Bij het museumbezoek zal de toepassing vaak zijn het met korting kopen van de Nationale Museumkaart. Merkwaardig is daarna, dat alle andere gebruiksmogelijkheden slechts door enkele respondenten genoemd worden.
Nu waren de veel genoemde mogelijkheden door ons geprecodeerd en de andere mogelijkheden kwamen op de open vraag: "anders, te weten...". Het zo vaak noemen van de vier geprecodeerde mogelijkheden is waarschijnlijk veroorzaakt door een combinatie van enerzijds de juiste keuze van de vaste categorieën als ook door het feit, dat vaste categorieën als een geheugensteun fungeren.*)

---

*) De cijfers van tabel 13 zijn gebaseerd op de invulling van de geprecodeerde en gedeeltelijk open vraag 7 van het antwoordformulier. In de analyse in de tekst werden soms nog extra toepassingsmogelijkheden gevonden, die niet onder vraag 7 waren vermeld.

Tabel 13: Gebruik van Pas 65 door Pashouders

AARD VAN HET GEBRUIK	*AANTAL* ')	*%* '')	''')
1. Openbaar vervoer excl. trein (bus, tram, metro, pont)	229	92,0	
2. Voorstellingen (schouwburg, bioscoop, concert)	141	56,6	
3. Musea	172	69,1	
4. Recreatie- en ontspanningsgelegenheden	108	43,4	
5. Dierentuinen	5	2,0	
6. Beurzen en tentoonstellingen	10	4,0	
7. Natuurgebieden/natuurmomumenten	2	0,8	
8. Cursussen (intern, bijv. studieweek in een Volkshogeschool)	3	1,2	
9. Cursussen (extern, bijv. cursus bloemschikken bij een Volksuniversiteit)	4	1,6	
10. Bibliotheken	17	6,8	
11. Kapper	5	2,0	
12. Sportwedstrijden (toeschouwer)	3	1,2	
13. Sportaccomodatie (gebruiker van bijv. het zwembad, de tennisbaan)	5	2,0	
14. Hengelaarsvereniging (contributie)	2	0,8	
15. Restaurants	4	1,6	
16. Vakantieverblijven (bungalows, hotels)	5	2,0	
17. Vakantiereizen	1	0,4	
18. Openbaar vervoer in het buitenland	4	1,6	
19. Legitimatie	12	4,8	
20. Aankoop goederen	1	0,4	
21. Nergens voor	7	2,8	
22. Geen gegevens	2	0,8	

') De aantallen moeten als volgt gelezen worden. Ieder getal geeft aan hoeveel respondenten aangaven dat zij de betrokken gebruiksmogelijkheid van Pas 65 benutten.

'') De percentages zijn berekend over het totaal der Pashouders (249). Niet-Pashouders zijn niet meegeteld.

''') Totalen zijn niet vermeld. Omdat dubbelscoringen mogelijk zijn, zijn deze totalen zonder betekenis.

Niettemin werden onder alle andere gebruiksmogelijkheden, die onder andere werden genoemd, alles bij elkaar 16 verschillende mogelijkheden genoemd en alle kleine beetjes optellend, werden deze verschillende mogelijkheden toch nog 83 maal, is gemiddeld ruim 6 keer, genoemd.
Nu wisten we al, dat de Pas gebruikt kan worden voor de vier eerste veel gescoorde gebruiksmogelijkheden. De waarde van de andere genoemde mogelijkheden is vooral gelegen in het feit, dat ze aangeven waar men de Pas allemaal nog meer voor kan gebruiken. Het betreft hier mogelijkheden, die wellicht onvoldoende bekend zijn bij de bejaarden en mogelijkheden, die ook nog verder ontwikkeld zouden kunnen worden.

Het Pasgebruik van oudere respondenten was nauwelijks anders dan dat van jongere respondenten. Ontspannings- en recreatiegelegenheden werden verhoudingsgewijs wat vaker door jeugdige bejaarden bezocht en musea wat vaker door oudere, maar de verschillen zijn zo klein, dat indien onze steekproef een representatieve steekproef was geweest, de verschillen zeker niet significant zouden zijn geweest.
Hetzelfde is het geval met de verhouding tussen de aard van het gebruik van Pas 65 en de woon-leefsituatie, de streek van het land en de grootte van de plaats van inwoning.
Nauwelijks verschillen, die in ieder geval niet significant zouden zijn.

Samengevat

We kunnen over het gebruik dus stellen, dat het merendeel der Pashouders de Pas vaak (minstens 1x per week) gebruikt. Bijna alle gebruikers gebruikten de Pas voor het openbaar vervoer, terwijl voorstellingenbezoek, museumbezoek en in iets mindere mate het bezoek aan recreatie- en ontspanningsgelegenheden veel voorkomende gebruiksmogelijkheden waren. Bij deze vier gebruiksmogelijkheden vallen alle andere gebruiksmogelijkheden cijfermatig in het niet. Niettemin geven ze aan waar de Pas allemaal voor gebruikt kan worden. Het Pasgebruik vertoonde nagenoeg geen verband met de leeftijd, woonsituatie, streek van het land en grootte van de plaats van inwoning van de Pashouders onder onze respondenten.

5.5 Oordelen in het algemeen over Pas 65

In de nu volgende paragraaf willen we beschrijven hoe onze respondenten in het algemeen over de Pas dachten.
Bijna allemaal hadden ze wel een uitgesproken oordeel in het algemeen over Pas 65, of hun oordeel was op te maken uit hetgeen zij ons schreven.
Slechts 18,4% (zie tabel 14) gaf niet direct een oordeel, maar onder deze 18% bevonden zich ook de 26 respondenten jonger dan 65 jaar die Pas 65 niet konden krijgen en daarover hun beklag deden. Het feit, dat zij verontwaardigd waren, dat zij Pas 65 niet konden krijgen is er ons inziens echter een aanduiding van, dat zij in beginsel positief over Pas 65 denken. Anders

zou het hen niet kunnen schelen, dat ze niet in aanmerking kwamen voor Pas 65. Indien we hen ook zouden voegen bij de "positief met kritiek"-groep, zou dit het totaal aan positieve oordelen met kritiek op 206 (74,3%) en het totaal aan positief getinte oordelen op 206 + 43 = 249 (89,9%) brengen. Het grote aantal positieve oordelen met kritiek geeft overigens aan, dat niets op deze wereld volmaakt is, ook al wordt het nog zo gewaardeerd.

Tabel 14: Soorten oordelen over Pas 65

SOORTEN OORDEEL	*AANTAL*	*%*
Alleen positief	43	15,5
Positief maar met kritiek	180	65,0
Alleen negatief	3	1,1
Geen algemeen oordeel	51	18,4
TOTAAL	277	100,0

5.5.1 POSITIEVE OORDELEN

Dat de Pas op een grote positieve waardering kon rekenen bij onze respondenten, blijkt behalve uit de cijfers ook nog uit de wijze, waarop de positieve oordelen onder woorden werden gebracht.

Het meest troffen we algemeen lovende bewoordingen aan, waarvan er nu een aantal volgen:
- "Alles" is fantastisch
- Onmisbaar
- Bijzonder te spreken over Pas 65
- Niets dan lof
- Tegenwoordig boffen we maar als we oud zijn.

Ook troffen we ouderen aan, die zich voor hun leeftijdgenoten verheugden over de Pas: "Ik maak er zelf wel niet zoveel gebruik van, omdat ik er niet zoveel behoefte aan heb, maar voor menig bejaarde lijkt het me een prettige uitvinding".
Een bejaarde zag de Pas duidelijk als een lichtpuntje in een sombere tijd, waarin iedereen vaak overtrokken kritiek heeft. "Dankbaarheid voor de Pas is dan ook op zijn plaats".
Ook degenen die het initiatief namen tot de Pas delen in het positieve oordeel getuige de uitlating: "hulde aan de initiatiefnemers tot Pas 65".
Maar ook bij hen, die over het algemeen zuinig zijn met lof kan er een waarderend woord af: "er is weinig nadeligs te vermelden".

De stemming over de Pas, die in het algemeen in de reacties te proeven was, wordt wellicht het best onder woorden gebracht in de volgende slogan, die we op een ingezonden reactie vonden: "Heb de Pas in de tas, komt altijd van pas".

Ook uit de groepsreacties bleek een grote mate van tevredenheid over Pas 65. De oordelen waren echter minder persoonlijk gekleurd, hetgeen ook haast niet anders kan bij een groepsoordeel.

We vroegen ons vervolgens af, wat de bejaarden en ouderen nu in het bijzonder waarderen in Pas 65. Ook daarover gaf een aantal respondenten nader uitsluitsel. Men moet bij de cijfers, die nu volgen, bedenken, dat het hier gaat om spontane uitlatingen van respondenten. Er was hen niet gevraagd een eventueel positief oordeel nader toe te lichten.
Het zal niet verwonderen, dat het directe geldelijk voordeel zeer gewaardeerd werd. 49 respondenten besteedden aandacht aan dit punt. Veelal deden ze dit door simpel hun waardering voor de korting aan te geven: "Prettig, al die kortingen"; "Je boft maar met al dat voordeel"; "Het spaart je heel wat geld uit"; enz.
Door sommigen wordt het voordeel in dank aanvaard, anderen wijzen er echter op dat de kortingen hard nodig zijn vanwege de vermindering van inkomen, die veel optreedt, wanneer iemand gepensioneerd wordt. Een bejaarde verzuchtte dan ook: "Ik wilde wel, dat Pas 65 eens niet meer nodig zou zijn, omdat 65 worden niet automatisch meer een grote vermindering van inkomen tot gevolg zou hebben".
Vele bejaarden kunnen dank zij Pas 65 nog blijven doen wat ze vroeger deden: "Voor ons, met alleen AOW, is door de kortingen de bus nog wel betaalbaar". Ook bewoners van bejaardentehuizen merkten op, dat hun zak- en kleedgeld zo laag is, dat ze zonder Pas 65 nauwelijks nog met bijv. de bus mee zouden kunnen.
Behalve de 49 mensen, die ons rechtstreeks hun waardering voor Pas 65 vanwege het voordeel schreven, lieten veel anderen indirect hun waardering voor dit voordeel blijken doordat zij zich beklaagden over het ontbreken van bepaalde kortingen of de in hun ogen te geringe omvang van te verkrijgen kortingen.

Zeker is,dat menig Pashouder zich door de Pas gestimuleerd voelt om er meer op uit te trekken en in beweging te blijven. In vele brieven kun je dit tussen de regels door lezen. Bij een vijftiental reacties wordt het duidelijk uitgesproken: "Het prikkelt de oudere om op stap te gaan en zich niet te isoleren", of meer ambtelijk uitgedrukt: "Een waardevol middel om de mobiliteit van ouderen te bevorderen".
Heel persoonlijk proef je de beleving uit het volgende citaat. Na een opgetogen beschrijving van wat hij allemaal met Pas 65 heeft gedaan schrijft deze bejaarde: "Ik word derhalve door deze kaart geactiveerd (blijvend, hoop ik)". Sommige respondenten leggen een rechtstreeks verband tussen de stimulering die van de Pas uitgaat en de geldelijke voordelen: "Nu komt men ertoe ergens heen te gaan wat zonder reductie niet meer mogelijk zou zijn" en "het is hierdoor financieel mogelijk actief te blijven". Maar een bejaard echtpaar wijst erop, dat het niet alleen een geldkwestie is: "Het is voordelig en bovendien wat niet precies in geld is uit te drukken: het

houdt ouderen beslist "in de running", het animeert er eens uit te gaan en dat komt ons bejaarden zeker ten goede". Dat deze stimulans gewaardeerd wordt proef je ook uit de verontwaardiging van een bejaarde over het mogelijk verdwijnen van een als zeer stimulerend ervaren cursus Engels tengevolge van gemeentelijke bezuinigingen: "Moeten we nu volgend seizoen bij de kachel blijven zitten, met alle gevolgen van dien? Minder vitaal, stijf worden, geen cursusochtend per week in het vooruitzicht".
Tenslotte geeft een aantal respondenten aan tot welke concrete activiteit ze zich gestimuleerd voelen: "Anders zouden bejaarden niet zo vaak op reis kunnen gaan vanwege de grote kosten" en " 't heeft me uitgenodigd om meer tentoonstellingen te bezoeken". Op deze wijze werd door verschillende respondenten van een twaalftal concrete toepassingsmogelijkheden aangegeven, dat deze in het bijzonder een positieve waardering voor Pas 65 veroorzaakten.
Het openbaar vervoer werd daarbij het meest genoemd (20x), gevolgd door gebruik in het buitenland en museumbezoek (beide 9 x genoemd) en de schouwburg (8x). De toepassing als legitimatiebewijs werd 7 x genoemd. Zes respondenten waardeerden bijzonder de mogelijkheden voor bioscoopbezoek, terwijl cursussen, bezoek aan recreatieve voorzieningen, dierentuinen en horecabedrijven ieder drie maal werden genoemd. Tenslotte werd door twee bejaarden gemeld, dat zij het goedkoop huren van vakantieverblijven zo waardeerden en door één bejaarde de reductie op het entreegeld voor tentoonstellingen.

We hadden zelf verwacht, dat de respondenten met name ook verrukt van Pas 65 zouden zijn vanwege de mogelijkheden die de Pas hen biedt om vaker naar kinderen, familie en bekenden te reizen, als een middel dus om meer sociale contacten te onderhouden. We weten helaas niet of dit ook zo is. Slechts één bejaarde noemde de bevordering van de persoonlijke contacten als een prettige bijkomstigheid van Pas 65. Omdat dit bevorderen van sociale contacten indirect voortvloeit uit het gebruik van de Pas is het echter best mogelijk, dat vele bejaarden, wanneer zij daarnaar gevraagd zouden worden, dit aspect van Pas 65 hoog zouden blijken te waarderen.

Tot slot van deze paragraaf over de algemene positieve waardering voor Pas 65 nog twee opmerkingen die we vonden en die we de lezer niet willen onthouden.
Eén respondent vond het zo prettig, "dat mensen nu van allerlei voorzieningen tegen een schappelijke prijs kunnen genieten na een leven van hard werken, waarin ze aan al dat soort zaken niet toekwamen".
Een andere bejaarde zag de Pas als een maatregel ter bevordering van de verkeersveiligheid. Het goedkope openbaar vervoer zou de bejaarden ertoe aanzetten minder met de eigen auto te rijden, hetgeen de drukte op de wegen in gunstige zin zou bevorderen.

5.5.2 DE KRITIEK EN DE NEGATIEVE OORDELEN

De meeste kritiek, die we kregen op de Pas was van weinig fundamentele aard. Ten dele betrof de kritiek zeer specifieke of deelaspecten. Al deze zaken zijn verderop uitgebreid besproken. De toelichting op hun negatieve beoordeling van de drie respondenten, die een volledig negatief oordeel gaven, willen we hier echter gaarne noemen.
Eén mevrouw had de Pas wel, maar ze gebruikte hem nooit, omdat ze de Pas een verderfelijke instelling vond, uitgevonden ten gunste van allerlei klaploperig ingestelde bejaarden van "mindere" komaf.
Een tweede mevrouw had zodanige negatieve ervaringen bij het bezoeken van de bij haar zeer geliefde theatervoorstellingen, dat ze van verder gebruik afzag. Naar haar ervaring werd ze negatief en discriminerend behandeld door kassapersoneel en kwam ze met Pas 65 slechts in aanmerking voor minder goede plaatsen.
Tenslotte was er nog een echtpaar, dat zei de Pas nooit te gebruiken, omdat hen de financiële middelen ontbraken. Deze mensen vonden de Pas echt iets, dat de beter gesitueerden in staat stelde nog meer van hun bevoorrechte positie te genieten.
Met deze drie zeer negatieve reacties komen we dan terecht bij het meer algemene (wat bespiegelender) commentaar op de Pas, dat we hier en daar aantroffen in de reacties.

5.5.3 COMMENTAAR OP HET INSTITUUT PAS

Al het commentaar op de Pas in het algemeen behalve dat van de mevrouw die de Pas een uitvinding vindt voor klaplopende bejaarden van minder allooi gaat ervan uit, dat Pas 65 in feite in het leven is geroepen vanwege het probleem, dat men enerzijds als (gepensioneerde) bejaarde over een grote hoeveelheid te vullen tijd beschikt, terwijl men anderzijds vaak over een klein en in vergelijking met voorafgaande levensperiodes in ieder geval aanzienlijk lager inkomen beschikt.
We zagen al, hoe een van onze respondenten verzuchtte dat hij hoopte, dat Pas 65 op den duur niet meer nodig zou zijn vanwege een verbeterde inkomenstoestand bij de bejaarden. Deze ziet Pas 65 eigenlijk een beetje als symptoombestrijding.
Een andere respondent zou juist Pas 65 "meer en meer als een instrument" gebruikt willen zien, waardoor de groep "ouderen tegemoet gekomen kan worden in de stijgende kosten allerwege. Vooral dat deel van de oudere bevolking, dat geen of nauwelijks hoger en ander inkomen heeft dan de AOW zou daarvan kunnen profiteren". Deze opvatting sluit goed aan bij die van de respondent, die vond: "dat musea, theaters enz. geen subsidie zouden moeten krijgen tenzij op bindende clausule 'korting Pas 65' ". Door enkele respondenten werd er een discrepantie in de opstelling van de overheid waargenomen. "De Pas voordelen worden in hoofdzaak gegeven door particuliere ondernemingen. De overheden zelf - zo lijkt het - innen slechts de kosten van Pas 65". (Bedoeld is vermoedelijk kosten als gemeentelijke

leges bij het verkrijgen van Pas 65).
Een andere bejaarde vindt dat "juist de overheid niet scheutig is bij het uitdelen van voordelen". Beide respondenten vinden de overheid daarom laakbaar, omdat deze juist Pas 65 ingesteld heeft.
Of de hier vermelde verwijten aan de overheid terecht zijn, is een kwestie van beoordeling. Onjuist is in ieder geval, dat de overheid zelf het verlenen van voordelen aan particuliere ondernemingen zou overlaten. Met name zoals we in de voorafgaande hoofdstukken zagen, de kortingen op het openbaar vervoer lopen in de tientallen miljoenen, terwijl het nauwelijks aan te nemen valt dat deze kortingen geheel via een groter verbruik door bejaarden worden terugverdiend, hoewel dat zeker ten dele het geval zal zijn. Maar dit terugverdieneffect zal ongetwijfeld ook de voornaamste reden zijn voor particuliere ondernemingen om korting te verlenen.
De ergernis van onze respondenten komt echter wellicht voort uit het feit, dat in sommige gemeenten de openbare voorzieningen als schouwburgen en concertzalen, in de exploitatie waarvan de gemeenten een grote vinger in de pap hebben, niet of slechts in zeer beperkte mate op vertoon van Pas 65 tegen gereduceerd tarief toegankelijk zijn. Het ergert dan natuurlijk dat diezelfde gemeenten wel de leges opstrijken voor het verstrekken van Pas 65.

5.6 De Pas in de realiteit

In de voorafgaande paragrafen zagen we wat het algemene oordeel was van onze respondenten over Pas 65 en hoe men zeer in het algemeen over het instituut Pas dacht.
In deze paragraaf zullen we ons meer richten op het feitelijk functioneren van de Pas in het algemeen, op het beleven van dat functioneren en op wensen en suggesties ten aanzien van dat functioneren in het algemeen. Hoe Pas 65 per concrete voorziening werkt zullen we in een volgende paragraaf behandelen.

5.6.1 ONRECHTVAARDIGE REGELS VOOR HET VERKRIJGEN VAN PAS 65?

Zoals bekend is Pas 65 verkrijgbaar voor iedere ingezetenen van Nederland vanaf de datum, waarop hij/zij 65 jaar oud wordt en voor de partners van een Pashouder van 65 jaar of ouder, welke partner dan minstens 60 jaar oud moet zijn. Als partner geldt niet alleen een echtgenoot(note), maar iedereen, waarmee men duurzaam onder één dak leeft. De Pas is niet te verkrijgen voor 60-64-jarigen zonder partner zoals weduwen/weduwnaars, gescheidenen, vrijgezellen enz. Voor personen jonger dan zestig is de Pas ongeacht hun omstandigheden in het geheel niet te verkrijgen.

Deze regels voor het verkrijgen van de Pas worden door diverse respondenten zeer onrechtvaardig gevonden, omdat de regeling ertoe leidt, dat mensen in nagenoeg dezelfde omstandig-

heden (in cultureel en financieel opzicht), verschillend behandeld worden en omdat het van toevallige omstandigheden af blijkt te hangen of men wel of niet Pas 65 kan krijgen. Zo schreven ons elf weduwen van 60 à 64 jaar oud, dat zij weduwe waren geworden voordat zij 60 waren geworden en/of hun mannen 65, waardoor zij wat betreft de Pas achter het net visten. Twee ouderen, zelf in andere omstandigheden, vroegen eveneens aandacht voor de in hun ogen gediscrimineerde weduwen. De weduwen kijken dan ook met enige afgunst naar hun lotgenotes, die de Pas voor ze weduwe werden, verkregen. Zij noemen dan kennissen of familieleden, die wel de Pas hebben. Een drietal weduwen schreef ons te vinden dat ze wel bijzonder uit de boot waren gevallen. Het schijnt, dat er voorafgaand aan Pas 65 in verschillende plaatsen een bejaardenpas werd verstrekt, die min of meer dezelfde mogelijkheden bood (kortingen op het openbaar vervoer in de eigen woonplaats, kortingen op voorstellingen enz.). Deze "voorloper"-passen schijnen ook verstrekt te zijn aan echtgenotes van mannen van 65 jaar en ouder, ook als deze echtgenotes jonger waren dan 60 jaar. Toen Pas 65 ingevoerd werd kregen deze echtgenotes Pas 65 niet, omdat ze nog geen 60 waren. Nu blijken enkele van deze vrouwen voordat ze 60 werden weduwe te zijn geworden, waardoor ze wederom Pas 65 niet konden krijgen. Al met al vonden 16 respondenten, dat Pas 65 ook beschikbaar moest worden gesteld aan weduwen van 60 tot 64 jaar oud. De redenen, waarom men als weduwe zeker in aanmerking zou moeten komen, werden vooral gezocht in de vaak weinig florissante financiële positie waarin weduwen verkeren. "Ik ben nu 60 jaar en 5½ jaar weduwe en krijg weduwenpensioen en een heel klein pensioentje van mijn man, zodat ik maandelijks ƒ 1,081,00 krijg uitbetaald, maar ik kom niet in aanmerking voor al die kortingen voor bus, museum enz. en dat vind ik onredelijk". Meer in het algemeen werd er door diverse alleenstaanden in de betrokken leeftijdsgroep en ook door anderen in een pleidooi voor de alleenstaanden op gewezen, dat alleenstaanden het juist vaak moeilijker hebben". Voor deze groep (bedoeld is alleenwonenden WM) is de voordeelpas uiteindelijk nog meer van toepassing vanwege de algemene onkosten, die zij alleen moeten betalen". Zes respondenten vonden dan ook, dat de Pas geldig zou moeten zijn voor alle alleenstaanden van 60 tot 64 jaar oud.
Een respondent vond, dat gescheiden vrouwen eigenlijk in dezelfde omstandigheden verkeren als weduwen en daarom dus ook in aanmerking zouden moeten komen voor Pas 65 vanaf hun zestigste jaar.

In een ander onderdeel van het project veronderstelden wij dat personen, die door hun situatie in met bejaarden vergelijkbare geldelijke omstandigheden verkeren, zouden vinden dat bejaarden met Pas 65 op onbillijke wijze voorgetrokken worden. Wij vonden echter voor deze bevinding geen bevestiging in een enquête onder de bevolking. (Zie vorige hoofdstuk). Niettemin bleek in dit deelonderzoek dat toch een aantal mensen zich door Pas 65 in vergelijking met bejaarden gediscrimineerd voelt. Het betrof hier vier personen, die leefden

van een WAO-uitkering, vier vervroegd gepensioneerden en één man van 45 jaar die leefde van een WSW-uitkering.
Met name vervroegd gepensioneerden voelden zich gediscrimineerd of werden door anderen als gediscrimineerd beschouwd. Zo schreef één man van boven de 65 nogal verontwaardigd: "Op de voorpagina van Nieuws Pas 65 van februari/maart 1982 staat vermeld, dat 'alleenstaanden, vervroegd gepensioneerden, gehandicapten enz.' niet in aanmerking komen voor de Pas 65 als zij nog niet 65 jaar zijn of niet voldoen aan de andere voorwaarde (het samenwonen met partner, die Pashouder is WM). Ik zou toch wel graag weten wat hiervoor het MOTIEF is, in het bijzonder wat betreft vervroegd uitgetredenen". Een alleenstaande met 60 jaar gepensioneerde dame merkte spijtig op: "Jammer, dat er geen algemene Pas is voor alleenstaande vrouwen, die meestal met 60 gepensioneerd worden en dan juist tijd hebben voor schouwburg, museum en cursussen enz.".

Door sommige respondenten werd de limiet van 60 jaar voor de partner, als een willekeurige limiet gezien. Dit vonden met name drie heren, die alle drie ouder dan 65 waren, maar die getrouwd waren met veel jongere vrouwen. (Verschil meer dan vijf jaar). "Mijn pensioen wordt toch niet groter omdat mijn vrouw jonger is. Ik word ervoor gestraft, dat ik met een jongere vrouw ben getrouwd". Een andere man vroeg boos: "Moet hij (de man met de jeugdige echtgenote WM) soms alleen reizen, alleen musea bezoeken, alleen sport beoefenen en zijn vrouw bij al die activiteiten thuislaten tot zij 60 wordt?" Deze mannen vonden, dat als men partners recht wilde geven op Pas 65 men geen limiet moest stellen aan de leeftijd van de partner in kwestie.
Tot slot van deze opsomming van categorieën mensen die gediscrimineerd zouden zijn door de regeling voor het verkrijgen van Pas 65, moeten we de vrouw van 57 vermelden, die juist gepensioneerd was en die vond, dat nu we in een recessie verkeren waardoor alles heel duur wordt, aan iedereen in Nederland een Pas 50 diende te worden verstrekt, waarmee men kortingen van 50% op allerlei zaken zou kunnen krijgen.

Zoals uit het voorafgaande al bleek waren het niet alleen personen, die zelf tot een van de uitgesloten categorieën hoorden die ons schreven, maar ook houders van Pas 65, die vonden, dat ouderen niet billijk behandeld werden. Zo schreef ons een tweetal vrouwen over hun zusters en vriendinnen, die minder gelukkig waren dan zijzelf. Een dame en een heer schreven ieder meer in het algemeen over hun bezwaren tegen de regeling.

Samengevat:

We kunnen stellen, dat uit alle bezwaren naar voren kwam, dat men het ongewenst vond om alleenstaanden tussen 60 en 65 jaar anders te behandelen dan gehuwden en samenwonenden. Daarnaast waren er bijzondere pleidooien voor het verstrekken van Pas 65 zonder leeftijdslimiet aan hen die van een pensioen, WAO-, WW- of WSW-uitkering moeten rondkomen.

Tenslotte was er de roep om Pas 65 voor partners ongeacht de leeftijd van die partners.

Discussie:

Duidelijk is wel, dat niet alle wensen met elkaar verenigbaar zijn, hoewel de gelijkberechtiging van alleenstaanden en samenwonenden de meeste respondenten, die ons over dit onderwerp schreven, tevreden zou stellen.
De vraag is hoe zwaar we hier de geuite bezwaren moeten wegen. In totaal schreven ons 32 respondenten in negatieve zin over dit onderwerp. 21 van hen schreven in reactie op berichten in de huis-aan-huis pers, terwijl 10 schreven in reactie op het artikel in Nieuws Pas 65. Tenslotte reageerde één respondent op een artikel in Trouw. De tien die reageerden op Nieuws Pas 65 vormen maar een zeer klein gedeelte (minder dan 5%) van het totale aantal personen, dat op dit blad reageerde. Onder hen bevinden zich hoofdzakelijk personen, die het niet zozeer voor zichzelf als wel voor anderen opnemen en twee van de drie heren, die gaarne zagen dat hun veel jongere echtgenote ook recht zou hebben op de Pas. Slechts vier van hen waren personen, die zelf Pas 65 niet konden krijgen, maar hem wel graag zouden willen krijgen. Maar men dient hierbij wel te bedenken, dat personen beneden de leeftijd van 65 jaar, die geen recht hebben op Pas 65, niet vlug het blad Nieuws Pas 65 zullen lezen, zodat men onder de personen, die op dit blad reageerden, ook maar weinig reacties van niet-Pashouders kan verwachten.
Wanneer we nu kijken naar de 21 reacties, die we van huis-aan-huis-blad-lezers kregen, dan zien we een heel ander beeld. Behalve de ene man met de veel jeugdiger echtgenote bestond deze groep geheel uit jongere mensen tussen 45 en 65 jaar, die geen Pashouder waren, maar dat wel zouden willen zijn. Van het totaal aantal personen reagerend op de huis-aan-huis bladen vormt deze groep dan ook een aanzienlijk percentage van ongeveer 35%.
We dienen om die reden dan ook volgens ons er niet bij voorbaat vanuit te gaan, dat het maar om een klein aantal mensen gaat. Wellicht zijn er vele personen in de leeftijdscategorieën tussen met name 55 en 65 jaar, die zich tekort gedaan voelen, omdat ze niet in aanmerking komen voor Pas 65.

Tot slot van deze paragraaf over de regeling ter verkrijging van Pas 65 dienen we ook een positief geluid te vermelden. Twee reeds meer dan dertig jaar samenlevende mannen van respectievelijk 70 en 64 jaar oud schreven ons, dat ze deze regeling als zo positief beleefden omdat deze nu eens niet gehuwden bevoordeelde boven ongehuwden doch wel samenlevenden, maar alle samenlevingsvormen als gelijkwaardig beschouwde.

5.6.2 BEVORDERING ACTIVITEIT

Zoals we in een voorafgaande paragraaf reeds schreven, werd Pas 65 door onze respondenten zeer gewaardeerd vanwege de stimulerende en activerende werking die ervan uit zou gaan. In de ogen van onze respondenten is de Pas in werkelijkheid een stimulerend iets. Omdat we dit punt al eerder bespraken zullen we er hier niet verder op ingaan.

5.6.3 FACTOREN, DIE HET GEBRUIK VAN PAS 65 BEINVLOEDEN

Hoewel, zoals we in het voorafgaande zagen, het gebruik van Pas 65 zeer omvangrijk is, is het gebruik toch naar de mening van een aantal respondenten niet zo hoog als het zou kunnen zijn. Het gaat daarbij met name om andere gebruiksmogelijkheden dan die voor het openbaar vervoer. De bejaarden zouden nog veel meer gebruik kunnen maken van kortingen bij schouwburgen enz.
We vonden in de reacties een aantal ideeën van onze respondenten, die een veelvuldig gebruik van de Pas zouden kunnen belemmeren.

Onwetendheid

Diverse respondenten klaagden over het feit dat vele bejaarden niet op de hoogte schijnen te zijn van de hen toekomende kortingen. Ook twee rapporteurs van groepen bejaarden bij de groepsreacties meldden, dat naar hun waarneming hun groepsgenoten veelal slecht op de hoogte waren van de mogelijkheden van de Pas. Omdat geïnformeerd zijn duidelijk samenhangt met voorlichting, zullen we bij de bespreking van voorlichtingsaspecten nader op dit onderwerp ingaan (zie paragraaf 5.6.5).

Leefgewoonten

Enkele respondenten wezen op de leefgewoonten van bejaarden: "Bejaarde mensen gaan vroeg naar bed en kunnen niet tegen de koude avondlucht. Dus gaan ze zeker niet naar de schouwburg e.d.".

Onveiligheid

Twee andere respondenten wezen erop, dat er voor de aarzeling om 's avonds uit te gaan nog een andere reden is te vinden, namelijk in de toegenomen onveiligheid op straat.

Niet beschikbaar zijn van voorzieningen

Een wellicht belangrijke oorzaak van een lager gebruik van Pas 65 kan inderdaad gevonden worden in het niet of in onvoldoende mate beschikbaar zijn van voorzieningen: "Doordat er geen bus in ons dorp komt, waardoor we eerst naar een hoofdweg moeten lopen voor we een bus kunnen nemen. Daardoor is de bus geen oplossing voor ons en maken we ook geen gebruik van Pas 65".

Autobezit

Autobezit werd ook gezien als een oorzaak voor minder Pasgebruik als het om openbaar vervoer gaat.

Te laag inkomen

Enkele bejaarden schreven troosteloos, dat ze vanwege hun lage inkomen nooit van Pas 65 gebruik konden maken. "Ik heb er nimmer gebruik van gemaakt, hem ook niet aangeschaft, omdat ik vermoed er vanwege de kosten toch geen gebruik van te kunnen maken".

Discussie

Men moet bij alle zojuist genoemde punten bedenken, dat het hier gaat om meningen van bejaarden. Of de genoemde factor behalve voor henzelf ook verder van grote invloed is, blijft de vraag. Zeker is, dat vele bejaarden (ook in Amsterdam) zich niet door geweld op straat of door hun behoefte aan slaap laten weerhouden om naar de schouwburg of naar een concert te gaan.
Ook blijken, zoals we nog zullen zien, autorijders onder bepaalde omstandigheden best genegen bus of trein te nemen.

Nog twee belangrijke factoren werden er door de respondenten genoemd, die mogelijk van invloed kunnen zijn op de omvang van het gebruik, te weten het beleid van de kortingverlenende instanties en de voorlichting. Vanwege het grote belang van deze punten, worden deze nu in twee aparte paragrafen hieronder behandeld.

5.6.4 HET BELEID VAN KORTINGVERLENENDE INSTANTIES

Behalve de kortingen, die gegeven worden op de bus, tram, metro en pont is er op het nationale vlak ten aanzien van de kortingen gegeven op Pas 65 niets uniform geregeld. Het is derhalve aan de exploitanten van allerlei voorzieningen overgelaten of en in welke mate zij Pashouders korting zullen geven. Bij particuliere commerciële organisaties is het derhalve meestal maar afwachten in hoeverre zij verwachten door middel van de korting zoveel extra bejaarden aan te trekken, dat de kortingen door die grotere aantallen minstens terugverdiend worden. In dat geval zullen ze gaarne korting verlenen. Deze handelwijze is hun nauwelijks euvel te duiden. Wanneer er sprake is van voorzieningen geëxploiteerd door een organisatie op ideële grondslag hangt het behalve van commerciële redenen ook af van hun fondsen in hoeverre zij in staat zijn Pashouders korting te geven vooral als dit tot lagere inkomsten zou leiden.
Bij alle particulier geëxploiteerde voorzieningen is het dus maar afwachten in hoeverre deze voorzieningen met Pas 65 tegen korting toegankelijk zijn.
Nu zijn er echter een groot aantal voorzieningen, die hetzij rechtstreeks door de overheid geëxploiteerd worden of waarvan de exploitatie alleen maar mogelijk is dankzij een uitge-

breide overheidssteun (geldelijk en anderszins). Te denken is aan schouwburgen, concertzalen, culturele centra, congrescentra, zwembaden, sportcomplexen enz.
Men merkt nu uit veel reacties, die wij ontvingen, dat vele bejaarden verwacht hadden, dat met name al deze door de overheid dan wel met overheidssteun geëxploiteerde voorzieningen met korting toegankelijk zouden zijn voor Pashouders op grond van een min of meer uniforme regeling. Uit menige reactie blijkt de teleurstelling van de schrijver, dat dit in werkelijkheid helemaal niet het geval is. Gemeenten, die veelal de betrokken overheden zijn, blijken autonoom en blijken ook autonoom te handelen. De bejaarden beleven dit als een stuk rechtsongelijkheid. Enkele voorbeelden mogen duidelijk maken welke merkwaardige toestanden zich door dit alles voor kunnen doen.
Bejaarde inwoners van de stad Haarlem bijvoorbeeld kunnen op vertoon van Pas 65 in hun eigen stad niet naar de schouwburg tegen gereduceerd tarief. Wanneer ze echter naar de schouwburg in Amsterdam gaan krijgen ze wel korting. Wanneer ze, vanwege een speciale voorstelling naar de schouwburg in Utrecht gaan, komen ze tot de ontdekking, dat ze weer het volle pond moeten betalen. Maar tot hun ergernis zullen ze merken dat inwoners van de gemeente Utrecht wel korting krijgen. Ra, ra, hoe kan dit?
Dat de gemeente Haarlem geen korting geeft en de gemeente Amsterdam wel, is wellicht ongewenst, maar goed, dat is nog te begrijpen. Waarom echter de gemeente Utrecht inwoners van andere gemeenten discrimineert (want zo wordt het gevoeld), is minder goed te begrijpen. Bij nadere informatie blijkt dan, dat intergemeentelijke ergernis een begrijpelijke maar wellicht toch niet geheel te billijken verklaring geeft voor het beleid van Utrecht. U kunt deze affaire verder uitgespeld vinden onder de nog volgende bespreking per voorziening. Bij deze bespreking per voorziening zullen ook de andere merkwaardige stukken gemeentelijk beleid, die we op het spoor kwamen, in detail worden beschreven. Eén voorbeeld van merkwaardige gemeentelijke regelingen willen we hier nog wel noemen. Het komt wel voor, dat gemeenten wel korting geven op schouwburgkaartjes, maar dan alleen voor bepaalde, meestal minder goede rangen. Ook dit wordt door bejaarden als zeer discriminerend beleefd.
Uit dit alles blijkt, dat in dit geval decentralisatie en gemeentelijke autonomie geleid hebben tot grote onderlinge verschillen tussen de verschillende gemeenten, die door onze respondenten als ongewenst worden beschouwd.
Voor de bejaarde Pashouder betekent dit alles echter wel, dat hij behalve bij het openbaar vervoer, nooit zeker is van zijn korting noch van de omvang ervan, of hij nu met commerciële particuliere organisaties, voorzieningen geëxploiteerd vanuit een "geen winst" principe of met de overheid te maken heeft.

5.6.5 VOORLICHTING

Nogal wat respondenten hadden opmerkingen over allerlei voorlichtingsaspecten rond Pas 65. Onder voorlichting hebben we alles gerekend, wat te maken heeft met het verstrekken en verkrijgen van informatie over wat Pas 65 is, hoe men die Pas moet verkrijgen, wie hem kunnen krijgen en wat je ermee kunt doen. De voorlichting is gesplitst in voorlichting binnenland en voorlichting buitenland.

5.6.5.1 Voorlichting binnenland

Begrijpelijkerwijs hadden de meeste opmerkingen betrekking op de voorlichting binnenland.
In totaal 35 respondenten maakten over dit onderwerp opmerkingen. Het betrof hier hoofdzakelijk Pashouders, die al de nodige ervaring op hadden gedaan met alle aspecten aan de voorlichting rond Pas 65. Zoals we zullen zien hebben de opmerkingen dan ook vooral betrekking op de voorlichting over de mogelijkheden, die Pas 65 aan Pashouders biedt en op de wijze, waarop kortingverleners aan het publiek duidelijk maken, dat zij op Pas 65 korting geven. Tenslotte moeten we nog vermelden, dat niet alle opmerkingen negatief waren. Ook enkele positieve reacties over de voorlichting werden ontvangen.

Voorlichting over wie de Pas kunnen krijgen

Slechts één individuele respondent had over dit onderwerp een opmerking. "Niet algemeen bekend is, geloof ik, dat je voor je 65e een Pas kunt vragen". Uit sommige reacties van mensen, die vergeefs een Pas aanvroegen, omdat ze nog geen 65 waren of geen partner hadden, kan men indirect afleiden, dat men onvoldoende geïnformeerd was over wie er precies recht hebben op de Pas. Onder de leden van een plaatselijke Philipsvereniging van gepensioneerden bleek tenslotte vaak de vraag gesteld te worden of vrouwen vanaf 60 jaar de Pas 65 kunnen krijgen. De verschillende voorwaarden voor het verkrijgen van Pas 65 en de 60/65+ kaart van de Spoorwegen maken het er voor sommige bejaarden kennelijk niet duidelijker op. Toch vermoeden we, dat de regels over wie er recht hebben op Pas 65 over het algemeen wel bij mogelijke rechthebbenden bekend zullen zijn.

De voorlichting rond de verstrekking van Pas 65

Een bejaarde beklaagde zich erover, dat hij, toen hij bij zijn gemeente (in dit geval Rotterdam) Pas 65 ophaalde bij het bureau burgerlijke stand er geen enkele vorm van informatie bij werd verstrekt. Bij navraag bij de gemeente Rotterdam bleek echter, dat de betrokken bejaarde het ongelukkig getroffen moet hebben aangezien het gebruikelijk is, dat de afdeling burgerlijke stand van die gemeente bij het afgeven van Pas 65 een eigen informatie-folder met de specifieke mogelijkheden in Rotterdam, een folder van het bureau Pas 65 van het Ministerie van CRM en voorzover voorradig een exemplaar van "Nieuws Pas 65" uitreikt aan de nieuwe Pashouder. Ook bij andere ge-

meenten vindt men soortgelijke handelwijzen. Van de gemeente Haarlem weten we bijv. dat daar een informatieve publicatie wordt verstrekt, welke echter niet afkomstig is van de gemeente of van het rijk, maar van een organisatie in Haarlem, die betrokken is bij de belangenbehartiging en zorg voor de bejaarden ter plaatse. In Amsterdam wordt een informatiemap verstrekt welke op initiatief van de gemeente en de Stichting Wijkvoorzieningen voor bejaarden tot stand kwam. Aan te nemen is dat ook in andere plaatsen dergelijke informatie wordt verstrekt, maar het gebeurt kennelijk niet overal op dezelfde wijze en waarschijnlijk in sommige plaatsen helemaal niet. Gewenst is dergelijke informatie ons inziens wel, al was het alleen maar in de vorm van een korte informatie, dat men zich met name bij VVV's en ANWB-kantoren nader kan laten voorlichten.
Een bejaarde vond dat, als er nu toch informatie zou worden uitgereikt, men van de gelegenheid gebruik zou moeten maken om de bejaarden tegelijk voor te lichten over gezonde voeding en het belang van lichaamsbeweging.

Voorlichting in het algemeen over de mogelijkheden van Pas 65

Een eerste klacht van Pashouders was, dat er niet altijd op de juiste wijze over Pas 65 wordt gesproken. Een zichzelf nog zeer vitaal achtende respondent schreef: "Waarom sommige zaken over "Pas 65+" moeten spreken is mij onduidelijk, want bij kaas wordt over 20+ en 40+ gesproken en als je 65 bent geworden hoeft niet ineens het vetgehalte erbij vermeld te worden". In uitgaven met toeristische informatie wordt soms onvoldoende aandacht aan Pas 65 besteed. Een trouwe museumbezoeker meldde bijvoorbeeld, dat in het Groot Museumboek (1980, Meulenhof-Landshoff) wel wordt vermeld welke musea korting geven op een CJP (Cultureel Jongeren Paspoort) maar niet welke korting geven op Pas 65 "en dat is wel vervelend (en onlogisch), want het ene museum geeft wel korting op vertoon van Pas 65 maar het andere niet".
Eén respondent klaagde erover, dat hij vaak niet wist, wie er op Pas 65 korting verlenen en dat ook nergens te weten kan komen.
Een ander, die kennelijk met hetzelfde probleem worstelde, vroeg om meer informatie over Pas 65 in het algemeen.

Een probleem, dat verschillende respondenten noemden, is, dat er lang niet altijd een goed en vooral "up to date" overzicht beschikbaar is van de kortingen, die men ter plaatse kan krijgen. Twee respondenten gaven dit aan als een algemeen probleem, maar veel meer respondenten gaven aan, dat het ten aanzien van een bij hen populaire voorziening ontbrak aan de nodige voorlichting zoals:
- "VVV-kantoren weten vaak niets over mogelijke korting bij restaurants, hotels en café's". Elf briefschrijvers zagen op dit punt dan ook een schone taak weggelegd voor de gezamenlijke horeca om, eventueel in samenwerking met de VVV's en "Uit met Pas 65", één landelijk dan wel een aantal plaatselijke overzichten te maken.

- Een respondent schreef ons, dat hij in een vreemde plaats altijd zo'n moeite heeft met het vinden van ontmoetingsplaatsen voor bejaarden. Daar zou iets aan gedaan moeten worden, maar hij gaf niet aan hoe.
- Ook moeilijk te vinden voor één briefschrijver bleken recreatie- en ontspanningsgelegenheden. Hij had echter evenmin een concrete suggestie.
- Tenslotte vroeg een respondent om meer informatie welke cursussen hij zou kunnen volgen en waar hij dat zou kunnen doen, maar hij vermeldde niet op welke wijze hij die informatie wilde krijgen.

Ondanks het feit, dat bij de klachten over gebrek aan informatie niet werd aangegeven, waar die extra informatie vandaan zou moeten komen, werd toch wel een idee opgedaan in andere suggesties over een mogelijke manier waarop de respondenten deze informatie zouden willen verkrijgen. Er werd door verschillende respondenten gepleit voor een grotere rol van de bladen "Uit met Pas 65" en "Nieuws Pas 65", waarover zo meer. Verder werd door twee respondenten gesteld, dat een afdeling gemeentevoorlichting dan wel de plaatselijke VVV veel meer informatie zou kunnen verstrekken.
Een respondent tenslotte vond, dat ook op postkantoren, waar bejaarden veel komen, informatiemateriaal (folders, "Uit met Pas 65") beschikbaar zou moeten zijn.

"Uit met Pas 65" en "Nieuws Pas 65"

Omdat in de hele voorlichting over Pas 65 de beide periodieken "Nieuws Pas 65" en "Uit met Pas 65" een belangrijke rol spelen en omdat het grootste deel van de reacties, die wij verkregen via het eerstgenoemde blad verkregen werden, was het te verwachten, dat over deze bladen de nodige opmerkingen gemaakt werden. We zagen dat ook al reeds in de voorafgaande paragrafen.
Voorzover we daar een indruk over hebben gekregen worden beide periodieken wel gewaardeerd door de Pashouders getuige de volgende uitspraken: "Door onze contacten ontvangen wij Nieuws Pas 65. Wij hebben daar altijd veel aan gehad en doorgegeven". "Ook Uit met Pas 65 heeft onze belangstelling" en "Zeer goede Uit kalender". Het Bureau Groningen van de Stichting 1940-1945, welke de zorg voor verzetsinvaliden en oorlogsslachtoffers als taak heeft, schreef ons enthousiast, dat men de bladen gebruikt om er tips uit te halen voor de invulling van vakantiereizen voor de bejaarde cliënten van het bureau.
Wat ons echter opviel was, dat de bejaarden veelal geen onderscheid maken tussen de beide bladen. Ze gebruiken de beide namen door elkaar, of geven aan beide bladen samen een nieuwe naam, zoals de bejaarde die schreef, dat hij "Uw blad Pas 65" tegenkwam. Sommigen schijnen Nieuws Pas 65 als een soort inlegvel van Uit met Pas 65 te beschouwen zoals blijkt uit het volgende: "Ik heb al jaren, bijvoorbeeld op 't gemeentehuis en bij de VVV de uitgave "Uit met Pas 65" zien liggen", waarna hij vermeldde, dat hij pas had ontdekt, dat het erin gevouwen "Nieuws Pas 65" een zelfstandige uitgave is.

Alle opmerkingen die we verkregen kunnen dan ook op beide bladen betrekking hebben. Omdat beide bladen kennelijk dezelfde verspreidingswijze en verschijningsfrequentie hebben, kan men zich afvragen in hoeverre men ze niet beter geheel zou kunnen doen samengaan.
Een bejaarde merkte op, dat de bladen slecht gelezen worden. Dit had hij niet zelf vastgesteld, maar door de bediende van het VVV-kantoor was hij erop attent gemaakt, dat er weinig van de bladen gebruik werd gemaakt. Hij was daarom de bladen zelf maar eens rond gaan brengen, maar dit had hij in de winter niet vol kunnen houden. In hoeverre dit een plaatselijke ervaring is, kunnen we natuurlijk moeilijk vaststellen. Wat wel opviel is, dat we ook klachten kregen van bejaarden die bepaalde nummers van de bladen niet hadden aangetroffen op de adressen waar men ze verwacht had.
Een bejaarde had een bepaald nummer niet bij de VVV kunnen vinden, terwijl een andere meldde dat hij en zijn vrouw de bladen nogal eens misten bij bibliotheken en buurthuizen.
Tenslotte was er een bejaarde, die vond, dat de bladen te laat bschikbaar kwamen op de distributie-adressen. Zij zouden niet halverwege, maar aan het begin van de maand van uitgifte beschikbaar moeten komen.
Een andere oplossing om de bladen beter te verspreiden leek een viertal bejaarden de mogelijkheid om een abonnement op de bladen te kunnen hebben voor individuele Pashouders. De gemeentebesturen, die de Pas verstrekken, zouden gemakkelijk daartoe de adressen kunnen verstrekken, zo meende één van deze vier. In ieder geval zouden de bladen aan zoveel mogelijk instanties moeten worden gestuurd, "waar vaak bejaarden komen zoals bejaardensociëteiten, wijkcentra en postkantoren", merkten twee respondenten op. Het zou goed zijn indien de bladen in samenwerking werden gebracht met de bonden voor bejaarden, zo vond een respondent. Gezamenlijk zou men er dan een maandelijkse uitgave van moeten maken. Ook dat zou bevorderen, dat de bladen beter gelezen zouden worden.

Tenslotte was er nog een aantal opmerkingen over de inhoud van de bladen. Men vond:

- de inhoud teveel landelijk en te weinig plaatselijk gericht (dit punt werd al eerder genoemd)
- dat de bladen ook meer algemene informatie over bijv. ziektewet, belastingzaken e.d. zouden moeten geven. Dit punt werd in een eerdere enquête (zie NBT, 1978 en hoofdstuk 3) aangeroerd
- dat in de "Uit agenda" ook adressen dienden te worden opgenomen
- dat men bij het aankondigen van evenementen erbij zou moeten vermelden of en op welke wijze voor de reis naar die evenementen op vrije reisdagen van de spoorwegen gebruik gemaakt zou kunnen worden
- dat er in de bladen meer voorbeelden zouden moeten worden beschreven van hoe men met Pas 65 en de spoorwegkaart (60/65+) mooie en voordelige dagtochten zou kunnen maken. Diverse bejaarden stuurden ons gedetailleerde beschrijvingen van dergelijke tochten.

Toelichting door kortingverleners

Een aantal Pashouders merkte op, dat zij die korting verstrekken, dit lang niet altijd duidelijk vermelden en aangeven. Twee bejaarden bijvoorbeeld merkten op, dat bij publicaties, aankondigingen en advertenties voor voorstellingen in het algemeen vaak erg onduidelijk of in het geheel niet wordt vermeld dat de voorstellingen met Pas 65 tegen gereduceerd tarief te bezoeken zijn.
Als oplossing stelde daarom een respondent voor om: "propaganda te maken bij dagbladen dat zij bij aannemen van advertenties altijd vragen of "Pas 65" reductie geeft en om dan voor te stellen dit in de advertentie te vermelden. Ongetwijfeld zou ik dan de "Pas" meer gebruiken kunnen. Om maar op de "bonnefooi" te gaan, wordt me te kostbaar en daarom gaan we dan maar niet".
Een tweede belangrijk tekort, dat door drie Pashouders in het algemeen werd vermeld is, dat ook bij de kassa's van theaters, bioscopen, dierentuinen enz. vaak niet vermeld is, dat men korting geeft aan Pashouders.
Daarnaast werd zowel ten aanzien van de aankondigingen in de pers als ook ten aanzien van de voorlichting bij kassa's e.d. over een aantal concrete voorzieningen een klacht geuit:
- bioscopen (2 x)
- Keukenhof (1 x)
- kappers (1 x)
- horecabedrijven (11 x)
- rondvaartboten

Op de details per voorziening zal in een volgende paragraaf worden ingegaan.
In het algemeen werd uiteraard geroepen om een betere aankondiging c.q. vermelding. Een tweetal Pashouders vroeg zich af waarom instanties die korting verstrekken niet net zoals restaurants die toeristenmenu's aanbieden of banken die eurocheques aannemen, zulks met een overal gebruikt vignet, schildje en/of plakplaatje zouden kunnen laten weten. "Liefst groot in verband met het gezichtsvermogen van bejaarden", voegde een van twee briefschrijvers toe.
Een Pashouder raadde alle andere Pashouders aan om overal waar men twijfelt de Pas te tonen, maar twee andere bejaarden schreven, dat ze dat minder plezierig vinden. Bovendien zo schreef een bejaarde, is dat wel een schoon principe, maar "ik vergeet nog wel eens korting te vragen en dan wordt er meestal niets over gezegd, hoewel ik er ouder uitzie dan ik ben". Daar staat dan de ervaring van een andere respondent tegenover, die opgetogen schreef, dat ze er meestal wèl aan herinnerd wordt, "wat ik bijzonder waardeer".

5.6.5.2 Voorlichting buitenland

Pas 65 blijkt een internationaal verschijnsel te zijn. Allerlei landen over de hele wereld blijken soortgelijke passen te kennen en over en weer bejaarden uit andere landen korting toe te kennen. Verschillende Pashouders, die regelmatig in het

buitenland komen, schreven enthousiast over hun ervaringen. Bijna allen, die hierover schreven hadden echter ook kritiek op de geringe mate aan informatie, die over die mogelijkheden in het buitenland beschikbaar is.
Een tweetal respondenten, die in een groepsreactie als rapporteur optraden namens resp. leden van een Philipsvereniging van gepensioneerden en namens regelmatige bejaarde bezoekers van een dienstencentrum, meldden dat in hun groepen velen niet eens op de hoogte waren van het feit, dat de Pas ook in het buitenland te gebruiken is. Een soortgelijke ervaring berichtte ons een man die op (familie)bezoek in Australië en Nieuw-Zeeland was geweest. Hij had bij met hem reizende Nederlandse ouderen in het vliegtuig geïnformeerd maar geen van hen wist van de mogelijkheden in de twee genoemde landen, hetgeen onze informant als hoogst ongewenst voorkwam.
Een van onze respondenten raadde in verband hiermee alle Pashouders aan, om ook in het buitenland de Pas zoveel mogelijk te tonen. Maar zoals een ander opmerkte: "Vaak is het dan een soort gokje of men wel of niet voor het voordeel in aanmerking komt. Dit geeft soms aanleiding tot minder prettige ervaringen".
Al met al kregen we de indruk, dat voor veel Pashouders de kennis over de buitenlandse mogelijkheden meer toevallig tot stand komt.
- "Ik probeerde het eens".
- "Van mijn zuster hoorde ik...."
Het zal niet verbazen, dat allen, die over dit onderwerp schreven, te weten twee groepen van samen ongeveer 25 personen en 5 individuele Pashouders, allemaal vroegen om meer voorlichting. Daarbij werd natuurlijk gedacht aan "Uit met Pas 65", of aan "Nieuws Pas 65", want zoals een mevrouw opmerkte: "Uit met Pas 65" zet erbij 'Uit in eigen land' ".
Een bejaarde suggereerde, dat men in bijv. de hele E.G. vanuit Nederland zou moeten informeren naar mogelijkheden welke dan in één van de genoemde bladen zouden kunnen worden beschreven.
Een aantal van de mogelijkheden, die wellicht niet ieder bekend zijn en die in dit onderzoek bleken, namen we op in de nog volgende detailbeschrijvingen per voorziening.
Tenslotte zou één Pashouder het bijzonder op prijs stellen, indien de Pas van een in het buitenland begrijpelijke tekst zou zijn voorzien. Zijn ervaring was, dat ze de Pas met name in Italië niet snapten.

5.6.6 DE BEJEGENING VAN PASGEBRUIKERS

5.6.6.1 Algemeen

Met een Pas 65 is een Pashouder duidelijk herkenbaar als bejaarde en als iemand, die financiële voordelen geniet.
In een eerdere fase van dit project veronderstelden we al, dat dit mogelijk zou kunnen leiden tot een andere en wel vooral minder plezierige bejegening van Pashouders.
In de in het vorige hoofdstuk gerapporteerde publieksenquête bleek, dat het publiek dacht, dat het met die onplezierige be-

jegening nog wel meevalt. Wanneer we nu de resultaten in deze fase bekijken, blijkt, dat we slechts 16 reacties verkregen, waarin in het algemeen op dit aspect ingegaan wordt. (Wel wordt er bij individuele voorzieningen hier en daar nog wat over gezegd). Die 16 reacties geven bovendien slechts voor de helft negatieve of gemengde ervaringen weer.

Om nu met enkele negatieve ervaringen te beginnen.
Een Pashouder had een nare ervaring bij het verkrijgen van de Pas. Deze werd haar toegeworpen als een soort aalmoes door een uiterst onvriendelijke ambtenaar, die zich gedroeg of hij haar daarmee de grootste gunst van de wereld deed.
De ergernis van de man, die nogal eens vergeet zijn Pas te tonen en die dan niet aan zijn rechten wordt herinnerd door kassapersoneel, beschreven we al eerder.
Dan was een mevrouw verbolgen over de opmerking: "Ook op de kaart van de goede zaak, oma?" Maar ze voegt er met opgeheven hoofd aan toe: "Ik neem daar weinig notitie van!"
Hiertegenover staan dan echter positieve ervaringen als: "Overal waar mijn grijze haren (en de rest) mijn leeftijd (mevrouw is 69) laten vermoeden vraagt men mij al naar de Pas, voordat ik deze te voorschijn heb gehaald, ofwel wanneer ik vergeet hem te tonen. Dit is sinds bijna vijf jaren mijn algemene ervaring in Nederland". Mevrouw rangschikt deze ervaring dan nadrukkelijk onder positieve ervaringen.
We zullen de Pashouders nu even aan het woord laten. Een echtpaar (beiden $\pm$ 70 jaar oud) schreef: "in het begin is het ons wel overkomen, dat men vreemd stond te kijken als men van de Pas 65 hoorde, maar men kan wel zeggen, dat hij nu algemeen ingeburgerd is. Er wordt steeds meer rekening gehouden met de vele Pas 65 bezitters", en even verder in hun brief: "Het is onze ervaring dat Pas 65 houders vriendelijk en behulpzaam tegemoet getreden worden zonder dat dit kleinerend overkomt. We hebben daar erg prettige ervaringen mee gehad". We beschreven al eerder, dat een man van 77 er altijd wel naar zijn ervaring aan herinnerd wordt, dat hij recht op korting heeft.
In een heel vriendelijk briefje liet een Pashouder van 83 ons weten, dat hij "beslist geen slechte ervaringen" heeft. "Integendeel. Vaak stelt men zich voorkomend op".
Tenslotte de bondig samengevatte ervaring van een Pashouder: "Een ieder, aan wie Pas 65 getoond wordt zal onmiddellijk positief reageren".

5.6.6.2 Onthulling leeftijd

Juist de onthulling van de leeftijd zou voor sommige Pashouders een rem kunnen zijn op of een ergernis bij het gebruik. Het bleek echter uit de paar opmerkingen, die we over dit onderwerp kregen, dat het omgekeerde net zo goed het geval kan zijn zoals uit de volgende citaten duidelijk wordt.
Zo schreef een man van 67 met gepaste trots: "Ik ben nog erg gezond en zie er voor mijn leeftijd nog goed uit, zodat niet iedereen verwacht, dat ik een Pas 65 bezit. Meestal zijn de reacties reden tot een aardig gesprek". Een min of meer ge-

lijke ervaring van een mevrouw van 69: "Pas 65 brengt ons veel leuke ervaringen, soms wel eens een beetje van 'Zo mevrouw, bent u wel 65, heeft u de kaart bij u?' Dat zijn leuke dingen, een teken, dat je er nog mag zijn".
Dat ook geestelijken niet vrij zijn van wereldse ijdelheid blijkt uit de enthousiaste reactie van de diakones, die schreef: " 'k was ± 70 jaar, zag er vrij jong uit. Ging in Den Haag naar een bioscoop. Wist nog niet van korting op Pas 65. De juffrouw vroeg: 'Mag ik u vragen hoe oud u bent?' Mijnerzijds verbazing: 'ja natuurlijk, maar waarom wilt u dat weten?' 'Dan krijgt u korting' ".
We kregen echter ook twee maal een reactie, waaruit een zekere berusting, maar toch niet echt een negatief gevoel blijkt over het probleem van ouder zijn en het te moeten onthullen. "Het komt heel weinig voor" schreef een van de twee (69 jaar oud), "dat men vraagt de Pas te tonen. Ze zien zo wel, dat ik een 65 plusser ben". Een ander van 72 jaar schreef soortgelijke woorden.
Er was slechts één mevrouw, die echt heel boos was over het feit, dat men zich als bejaarde moet kenbaar maken, voor men korting kan krijgen. Zij gebruikte daarbij zelfs woorden als "schofterig".

5.6.6.3 Discriminatie

Het kan zijn, dat men als Pashouders gediscrimineerd wordt of zich gediscrimineerd voelt.
Een bejaarde bekeek dat nogal berustend: "Uiteraard zit er een zekere discriminatie in, maar dit moeten wij maar accepteren als 2e rangs burgers".

Een andere mevrouw was echt nijdig, omdat ze al diverse malen bij theaters had ervaren, dat ze aan de kassa anders werd behandeld dan "gewone" mensen en omdat ze vaak of helemaal geen korting kreeg of te horen kreeg, dat bepaalde rangen uitverkocht waren, terwijl dan later bleek, dat deze helemaal niet uitverkocht waren. "Ik voel me erdoor gediscrimineerd als ik voor de kassa sta".
Een echt discriminerende opmerking ervoer de bejaarde die ons schreef: "Wat mij ergert is, dat het personeel van de bus soms zegt: 'kom maar binnen met je hondenkaart' ".

Bij een paar reacties lijkt het er op, dat het probleem meer in de beleving van de bejaarde speelt dan dat hij of zij direct discriminerend behandeld wordt, zoals uit het volgende verhaal blijkt.
"Ik word anders behandeld in de bus doordat ik telkens mijn Pas moet tonen. Zolang kinderwagens met babies, wandelwagens met kleuters en vierjarigen zonder bewijs gratis worden vervoerd en schoolkinderen onder de 18 niets hoeven te bewijzen vind ik het discriminerend om als 65+ steeds je leeftijd te moeten bewijzen alsof juist 65+ oplichters zijn of zwartrijders".

Wij betwijfelen met name of scholieren niet bepaalde bewijsstukken moeten overleggen om hun abonnement te verkrijgen, terwijl in twijfelgevallen het tram- en buspersoneel ongetwijfeld zal vragen te bewijzen dat een kind nog geen vier is.
Uit de volgende reactie blijkt heel duidelijk, dat het meer een probleem van de betrokkene zelf was dan dat deze betrokkene slecht behandeld was. Een mevrouw van 68 jaar heeft "in het begin wat moeite gehad met het in een hokje geplaatst te worden, gediscrimineerd te worden. Maar ik heb nooit onprettige ervaringen gehad. Het was meer mijn eigen gevoel. Ik heb er nu geen last meer van".

5.6.6.4 Discussie

Hoewel enkele van de vermelde ervaringen inderdaad niet prettig waren, lijkt ons het geringe aantal negatieve reacties en het zeer geringe aantal gerapporteerde feitelijke negatieve bejegeningen reden om te concluderen, dat zeker in dit onderzoek niet gebleken is, dat bejaarden die Pas 65 gebruiken op enige schaal door dat gebruik onplezierig bejegend of gediscrimineerd worden. Voorzover er problemen werden gerapporteerd, was er meer sprake van moeite bij de betrokkenen zelf met het feit, dat ze ouder worden en/of in een bepaalde leeftijdsklasse thuishoren.

5.6.7 PRACTISCHE ERVARINGEN MET DE PAS

Een beperkt aantal veel minder fundamentele ervaringen en tips werd ook verkregen over practische aangelegenheden.

5.6.7.1 Gebruiksgemak

Twee Pasgebruikers vonden de Pas practisch en handig in het gebruik zonder dit nader toe te lichten.
Een mevrouw schreef ons: "Het voordeel is dat hij (de Pas) eenmalig is, dat wil zeggen levenslang gebruikt kan worden. Dit voorkomt dat 65 plussers kosten moeten maken voor steeds nieuwe foto's, zeker voor dames, die de kaart al bij 60+ kunnen kopen". Daarna vergelijkt ze met spoorwegkaart en paspoort.
Tenslotte is er een meneer van 67 jaar oud, die graag beurzen en tentoonstellingen bezoekt. Hij beklaagt er zich over, dat hij dan geen gecombineerd toegangsbiljet bij de stationskassa's kan kopen die èn de 60/65+ NS-korting geeft èn de Pas 65 korting op het entreekaartje, "zodat ik daar aangekomen eerst een hele tijd bij een loket heb gestaan om dan te horen te krijgen, dat ik bij de speciale 65+ loketten moest gaan staan. Alles bij elkaar was dat meer dan één uur. Terwijl mijn nicht nog géén 60 jaar in de plaats van vertrek een gecombineerde trein-entree-kaart had gekocht en dus meteen kon doorlopen.... Zoiets gebeurt meer met die grote tentoonstellingen".
Met andere woorden, deze bejaarde zou graag wat minder bureaucratie en meer soepelheid in de regels zien.

5.6.7.2 Uitvoering van de Pas

In totaal tien Pashouders kwamen met wensen en suggesties en opmerkingen ten aanzien van de uitvoering van de Pas.
Eén Pashouder vond het formaat goed, maar vier anderen vonden de Pas te groot.
"Ik heb mij ervoor een "grote" portemonnaie moeten aanschaffen, want die Kaart moet toch overal mee naartoe.....". Een ander, die ook een grotere beurs had gekocht merkte op: "en dat in een tijd, dat je liefst alles zo klein mogelijk om je hals draagt (overvallers van tasjes, rovers e.d.)".
Deze laatste mevrouw zou ook baat hebben bij de suggestie om in de Pas een gaatje aan te brengen, die één respondent deed. Door de Pas met een koordje door dat gaatje vast te maken zou het "vaak voorkomende verlies" voorkomen kunnen worden. Het formaat, dat degenen, die de Pas te groot vonden, ideaal zouden vinden, is dat van de giropas, "Die gaat gemakkelijk in beurs en mantelzak".
Een respondent zou het handig vinden indien er aan de Pas een vakje zou zitten waarin strippenkaarten zouden kunnen worden geschoven.
Tenslotte waren er vier respondenten, die het zeer handig zouden vinden indien op de Pas het volledige adres van de houder zou worden vermeld, dit in verband met terugbezorgen bij verlies en in verband met identificatie bij ongevallen of bij onwel worden. Een van hen voorzag dan wel problemen bij verhuizingen, "maar ik denk dat veel ouderen niet veel meer verhuizen, tenzij naar een verzorgings- of bejaardentehuis". In dat geval, bij verhuizing, zou het een oplossing zijn, indien men de Pas uit de hoes zou kunnen halen om er wijzigingen op aan te brengen.

5.6.7.3 Verlies

Een gepensioneerde adjunct-directeur van een grootstedelijke stichting voor bejaardenwerk meldde ons, dat hij had ervaren, dat bejaarden nog al eens hun Pas verliezen. Via de politie of de brievenbussen komen die dan terecht bij de afdeling burgerlijke stand van de gemeente, waarna ze op een gegeven moment wel bij de houders terecht komen. Hij was degene die voorstelde een gat te maken in de Pas.
Dat de Passen meestal weer terugkomen bleek uit nog enkele reacties.
Niettemin zou volgens twee Pashouders vermelding van het adres terugbezorging vereenvoudigen, ook al hadden zij de Pas persoonlijk na verlies weer teruggekregen.

5.6.7.4 Contrôle bij misbruik

Er was slechts één Pashouder, die het punt contrôle bij misbruik aanroerde.
"Het zou jammer zijn als op den duur door misbruik de Kaart te duur zou blijken en dus moest worden afgeschaft. En daarom pleiten wij ervoor dat de contrôle op het gebruik wordt

verscherpt. Onze ervaring in de laatste zeven jaren is, dat men nimmer moet bewijzen 65 plusser te zijn. Een uitzondering daarop vormt de ..... (en dan volgt de plaatselijke busmaatschappij)".

5.7 De Pas per voorziening c.q. toepassingswijze

5.7.1 INLEIDING

Tot nu toe hebben we vooral in het algemeen over Pas 65 gesproken en algemene aspecten aangeroerd, hoewel hier en daar wel voorbeelden van ervaringen met concrete voorzieningen werden gegeven en hoewel ook wel verwijzingen naar die ervaringen met concrete voorzieningen werden gemaakt.
In feite ging een groot deel van het ontvangen commentaar over het gebruik van Pas 65 voor het verkrijgen van korting bij een of andere concrete voorziening. In totaal 153 is 55% van alle reacties bevatten opmerkingen ten aanzien van dit gebruik van Pas 65 voor minstens één concrete voorziening of toepassingswijze.
Het zal niemand verbazen, dat degenen, die over de Pas schreven omdat ze het onrechtvaardig vonden, dat ze de Pas nog niet konden krijgen en ook de hele oude Pashouders niet te vinden zijn onder deze 153 Pashouders met "detailcommentaar". Men vindt onder hen de Pashouders die veel van de Pas gebruik maken. Daarnaast ook enige Pashouders, die wellicht nog meer van de Pas gebruik zouden maken, indien deze bepaalde voordelen zou bieden, die ze dan noemen. Te denken is aan autobezitters, die gaarna met Pas 65 onder dezelfde condities als gelden voor het reizen per bus of tram, met de trein zouden reizen en die dan ook best genegen zouden zijn, hun auto wat vaker op een parkeerplaats bij een station te laten staan.

In de nu volgende bespreking zijn de verkregen opmerkingen, klachten, ervaringen, wensen en suggesties in per voorziening afgeronde gehelen gesproken. Daarbij zal herhaaldelijk gesproken worden over hetgeen bejaarden met een concrete (kortingverlenende) instantie overkwam. Voor zover mogelijk zijn de uitlatingen van de bejaarden bij die instanties geverifiëerd. Met name waar het om vaste regelingen ging, was dit mogelijk. Dat gaf ons soms ook de gelegenheid om het waarom, de redenen en overwegingen achter een bepaalde regeling op het spoor te komen. Wanneer echter de opmerkingen van een bejaarde betrekking hadden op het feitelijk gedrag van bijvoorbeeld buschauffeurs of kassapersoneel, was verifiëring meestal niet mogelijk. Het kan dan zijn dat opmerkingen van bejaarden een eenzijdige voorstelling van dit gedrag geven.

5.7.2 OPENBAAR VERVOER

De meeste reacties betreffende Pas 65 en het openbaar vervoer hadden betrekking op bepaalde vormen van openbaar vervoer.

Veruit de meeste van de opmerkingen hadden te maken met het niet geldig zijn van Pas 65 bij de Spoorwegen, waarover verderop meer. Toch waren er in totaal 18 Pashouders, die meer in het algemeen iets zeiden over Pas 65 en het openbaar vervoer.
Negen van hen schreven enthousiast, dat ze zeer veel gebruik maken van het openbaar vervoer. Daar werd dan ook bij vermeld, dat men met het openbaar vervoer naar familie (vooral de kinderen), naar musea en bezienswaardigheden reisde. Daaronder was ook een echtpaar, dat de auto voor vervoer in de stad liever thuis liet staan.
Een ander van deze groep van negen merkte op, dat het zo prettig is, "dat je bij het overige openbaar vervoer wel met je Pas 65 terecht kunt (in tegenstelling tot de trein, bedoelde men W.M.)".

Een bejaard echtpaar schreef, dat de gereduceerde strippenkaart hen zo'n deugd had gedaan. Ze hoefden niet meer op allerlei kinderkaartjes te reizen. Die kinderkaartjes gaven rompslomp en het idee om als bejaarde op een kinderkaartje te reizen vonden ze ook niet prettig.

Een respondent was op zich wel blij met Pas 65 met name voor het gebruik, dat hij er voor het openbaar vervoer van kan maken maar zo voegde hij hier aan toe: "In feite is het fout, dat deze Pas gratis is..... daarnaast moeten ze (de bejaarden, W.M.) een vastrechtkaart kunnen kopen voor het openbaar vervoer, stads- en streekvervoer, zoals ook bij de N.S. gebeurt". "Voor wat hoort wat", schijnt deze man te denken, want hij voegt nog toe: "Dit is zakelijk, want het openbaar vervoer heeft nog steeds grote tekorten". Wanneer we verderop over de Spoorwegen en Pas 65 zullen spreken, komen we op dit punt nog terug.

Er vielen ook enige negatieve geluiden te beluisteren.
Wil je van de kortingen op het openbaar vervoer kunnen genieten, zo is de strekking van een tweetal reacties, dan moet dat openbaar vervoer ook werkelijk wat te bieden hebben. Wat dat openbaar vervoer te bieden heeft, blijkt in hoge mate afhankelijk van de streek van het land, waar men woont, hetgeen de volgende twee brieven illustreren.
In de ene beklaagt een bejaarde uit een klein plattelandsstadje in het oosten des lands zich over het openbaar vervoer. De bus rijdt maar om de twee uur, doet 1½ uur over een afstand van hemelsbreed 30 kilometer en stopt na acht uur 's avonds geheel met zijn diensten en dat, terwijl er "op cultureel gebied zeer weinig, zeg maar niets te beleven" is. Maar door de laatste bus om acht uur 's avonds is schouwburgbezoek er niet bij. Nu komt er op 2 kilometer buiten het plaatsje wel een trein, maar het station is te ver lopen en "voor een taxi ontbreekt het geld".
Daartegenover staat de enthousiaste opmerking van het echtpaar uit de randstad wonend in een voorstad van een van de drie grote steden, "dat het openbaar vervoer in Nederland toch maar prima is geregeld".
Dan was er de Pashouder, die niet zo tevreden was met de ta-

riefstelling van het openbaar vervoer. Samengevat was zijn probleem, dat de strippenkaart voor de bejaarde busreiziger met telkens wisselende bestemmingen buiten de eigen woonplaats toch nog vrij kostbaar is. Retourtjes kan men niet meer nemen. Maar zelden is de beschikbare tijd op de afstempeling van de strippen van de busreis voldoende om er ook de terugreis op te maken, zodat men voor de terugreis weer eenzelfde aantal strippen als voor de heenreis moet (laten) afstempelen. Weliswaar zijn week- of maandabonnementen met Pas 65 goedkoop voor bejaarden te verkrijgen, maar aan dat soort abonnementen heeft men niets voor telkens wisselende bestemmingen. Wat er beschikbaar zou moeten zijn, zou een algemene openbaar vervoerkaart voor bejaarden moeten zijn, die overal geldig is en die aanzienlijk goedkoper dan de al bestaande openbaar vervoerkaart zou moeten zijn. Navraag leerde ons, dat bejaarden inderdaad met Pas 65 wel goedkoop bus-/tramabonnementen kunnen kopen, maar dat goedkope abonnementen voor het hele openbaar vervoer voor hen niet weggelegd zijn.

Bij de paragraaf over voorlichting schreven we al, dat diverse respondenten vonden, dat er in de Pas 65-bladen te weinig aandacht wordt besteed aan de mogelijkheden rondreizen te maken en dagtochten, die vooral dan voordelig zijn indien de mogelijkheden van zowel busreizen met Pas 65 en treinreizen met de 60/65+ kaart worden uitgebuit.
Diverse bejaarden stuurden ons complete reisbeschrijvingen, waarin restaurants en café's met lage tarieven dan wel korting voor Pashouders niet vergeten waren.
Het lijkt erop, dat publicatie van goed geschreven en vooral ook informatieve verslagen zeker bij een gedeelte van de respondenten in een behoefte zou voorzien.
Dan zullen we nu de reacties per vorm van openbaar vervoer bespreken.

5.7.2.1 Lijnbussen

Hoewel we weten, dat Pas 65 het meest wordt gebruikt voor het reizen per bus en hoewel ook het leeuwendeel van onze respondenten hun Pas daarvoor schijnt te gebruiken, verkregen we maar een zeer beperkt aantal reacties, waarin over het gebruik van de Pas bij busreizen iets bijzonders werd vermeld. Al deze reacties zijn eigenlijk al in het voorafgaande besproken, zoals de kritiek op de bus vanuit het platteland of de lof voor het busvervoer vanuit de Randstad.

5.7.2.2 K.L.M.-bussen

In K.L.M.-bussen blijkt men op Pas 65 geen korting te krijgen. Volgens een bejaarde ging het hier toch ook om "openbaar vervoer". K.L.M.-bussen vallen echter buiten het normale openbaar vervoer. Ze zijn ook veel duurder en ze werken niet met de strippenkaart.

5.7.2.3 Nachtbussen

Eenzelfde klacht als over de K.L.M.-bus kregen we over de nachtbus, die in Amsterdam rijdt. Geen korting op Pas 65. Informatie bij het Gemeentevervoerbedrijf van Amsterdam leverde echter het volgende op. Alle kaartsoorten en abonnementen, die overdag geldig zijn, zijn ook op de nachtbussen geldig. Het enige verschil is, dat men bij nachtbussen altijd 3 strippen moet stempelen, ongeacht het aantal zônes waarover gereisd wordt. Wellicht is het deze respondent overkomen, dat hij drie strippen moest (laten) afstempelen, terwijl hij maar één zône ver moest.

5.7.2.4 Veerdiensten

"Jammer dat we er niets aan hebben, als we naar onze caravan, per rijksveerdienst van Holwerd naar Ameland gaan. We betalen dan het volle tarief inclusief toeristenbelasting" schreef ons een bejaard echtpaar.

5.7.2.5 Pas 65 en de Nederlandse Spoorwegen

Ja, en dan de Nederlandse Spoorwegen. Eigenlijk horen ze niet in dit rijtje, omdat ze een eigen kortingsregeling hanteren. Maar dat is juist de reden, waarom vele respondenten ons schreven. Maar ook over de feitelijke regeling bij de Spoorwegen kregen we veel commentaar. Hoewel de spoorwegregeling eigenlijk buiten het kader van Pas 65 valt, menen we toch, dat er redenen zijn om het vele commentaar op die regeling, dat we ontvingen, niet onvermeld te laten.
De materie is op de eerste plaats nauw verwant aan Pas 65 en met name de bejaarden beschouwen het ook als een samenhangend geheel. Voor hen zijn bussen, treinen, metro's enz. allemaal verschillende vormen van hetzelfde te weten: openbaar vervoer. Verder wordt in veel commentaar vergeleken tussen Pas 65 en de 60/65+ regeling en tenslotte wordt in veel commentaar gepleit voor het gelijktrekken c.q. geheel integreren van de regelingen. In totaal ontvingen we van 76 Pashouders commentaar op de N.S.-kaart en geen enkele van niet-Pashouders. Deze 76 vormen samen 27% van het totaal aantal respondenten en bijna 31% van de Pashouders onder de respondenten, voor ons een aanduiding, dat de N.S.-kortingsregeling de nodige meningen en emoties teweeg brengt bij bejaarden. Het was een van de meest besproken onderwerpen en zeker het meest besproken concrete onderwerp. Nu zou men kunnen opwerpen, dat in alle drie de wervende artikelen over het onderwerp gesproken is. We hebben zogezegd gevraagd om al dit commentaar.
Maar ook over andere onderwerpen als bijvoorbeeld mogelijke discriminatie werd in de wervende artikelen gesproken, maar deze brachten toch lang niet zoveel pennen en tongen in beroering.

Van de 76 reacties waren er 75 van Pashouders die regelmatig gebruik maken van het openbaar vervoer. Eén was meer een auto-

rijder, maar zoals nog zal blijken zou een andere N.S.-regeling de trein aantrekkelijker maken voor met name autorijders.

De commentaren die wij kregen laten zich naar hun aard in een aantal hoofdcategorieën indelen, zoals uit onderstaande tabel 15 blijkt. Bij de indeling hebben we gekeken naar de hoofdstrekking van hetgeen een bepaalde reactie aan commentaar bevatte. Aan de terzijdes en dergelijke zullen we in de tekst verder aandacht besteden.

Zoals men ziet is het aantal positieve reacties 9 en het aantal min of meer kritische 65, respectievelijk 12 en 86% terwijl de overblijvende 2% (2 reacties) noch negatief noch positief waren. Vooropgesteld dient echter te worden, dat de kritische reacties niet zonder meer afwijzend zijn, veeleer is men kritisch omdat de huidige regeling bezwaren heeft, die men graag opgeheven zag.
We zullen met een bespreking van de positieve reacties beginnen.

Tabel 15: Commentaar op de 60/65+ kaart-regeling van de Nederlandse Spoorwegen

AARD VAN HET COMMENTAAR	*AANTAL*	*%*
1. Tevreden met de regeling in het algemeen	6	7,9
2. Tevreden. Wil graag voordeel houden	2	2,6
3. 1 + 2	1	1,3
4. Waarom geen integratie en/of gaarne integratie	18	23,7
5. Bezwaar tegen de feitelijke regeling. Suggesties t.a.v. die feitelijke regeling	19	25,0
6. 4 + 5	28 ')	36,8
7. Ander commentaar	2	2,6
TOTAAL	76	100,0

') Onder deze categorie viel ook een hier niet meegetelde groepsreactie

Positieve reacties

De Spoorwegenkaart wordt, hoe kan het ook anders, gewaardeerd om de algemene korting van 50% op enkele reizen en 40% op retours. "Verder", zo begint een mevrouw "zou ik 65 plussers aanraden een reductiekaart bij de Spoorwegen aan te vragen. 40% korting op een retour is niet mis".
Dezelfde persoon gaat even verder op verder: "veel 65 plussers zie ik in de trein zitten met glundere gezichten".

Maar ook de gratis reisdagen worden door een respondent gewaardeerd. De respondent die dat opmerkte dacht bovendien dat hij in die waardering niet alleen stond. "Wat betreft de 60/65+ N.S.-kaart zij opgemerkt, dat dit een abonnement is. De 'gratis' reis per 2 maanden in dit abonnement opgenomen en in de prijs verwerkt, is voor velen erg aantrekkelijk".
Acht van de negen positieve reacties waren van de zojuist beschreven aard. De negende was meer in de lijn, die de initiatiefnemers van Pas 65 voor ogen hadden. "Niet alleen het financiële voordeel is nuttig maar het prikkelt de oudere om op stap te gaan en zich niet te isoleren! De N.S. pas laat je 'verplicht' zeven x per jaar gratis reizen". Maar juist deze verplichting is voor vele andere bejaarden een bron van ergernis, zoals we nog zullen zien.

Negatieve reacties

Dan nu de negatieve reacties.
Zoals men uit tabel 15 (categorie 4) kan afleiden waren er 18 respondenten, die hun kritiek vooral richtten op het ontbreken van integratie en het bestaan van twee regelingen. De vraag die zij stelden was, waarom er eigenlijk een aparte regeling was voor de Spoorwegen of ze stelden die vraag niet eens maar vonden, dat er één regeling zou moeten komen.
"Jammer", was een woord dat meermalen viel: "Jammer, dat je met Pas 65 geen enkel voordeel geniet bij de N.S." en "Jammer, dat de N.S. zo halsstarrig blijft".
Twee Pashouders spreken er hun verbazing over uit, dat de N.S. zelf een andere regeling hanteren dan de vele busmaatschappijen die dochterbedrijven van de N.S. zijn.
De respondenten vonden een aparte regeling bezwaarlijk om de volgende redenen.
Ten eerste het algemene ongemak, dat aan verschillende regelingen kleeft." Twee aparte regelingen is zo ingewikkeld. Liever één regeling zonder je altijd af te moeten vragen: 'heb ik wel de goede kaart'" en: "Nu moet je 4 passen bij je dragen (als je met tweeën bent)".
Ook meenden sommige respondenten, dat de N.S. zich beslist tekort deed door zijn eigen regeling. "Mijns inziens zouden de Spoorwegen meer klandizie krijgen als ze op Pas 65 de nu gebruikelijke reductie verleenden, dus zonder die aparte kaart", of: "Als zulks (reizen met de trein op Pas 65) mogelijk is met de Pas 65, gaan we beslist meer met de trein, bijvoorbeeld in combinatie met tentoonstellingen in de R.A.I., Congreshallen in Utrecht, enz."

De bezwaren tegen een aparte regeling werden ook ondervonden door de 28 respondenten van categorie 6. Maar de meeste bezwaren van de respondenten in die categorie kwamen voort uit de nadelen, die de Pashouders vonden kleven aan de Spoorwegenregeling zelf. Die nadelen van de regeling werden daarnaast nog door de 19 andere respondenten uit categorie 5 ondervonden zonder dat zij nu direct bezwaar hadden tegen een aparte regeling. Wanneer men echter kijkt naar hun voorstellen om de

N.S.-regeling te verbeteren, dan gaan die zo in de richting van de Pas 65 regeling, dat zij zeker niet zouden treuren om een integratie van beide regelingen.
Wat waren nu de bezwaren tegen de N.S.-regeling. Het eerste bezwaar richt zich tegen het *hoge vastrecht*. "De N.S. kaart kost nu ƒ 71,50 per jaar; dat vind ik duur". Vier bejaarden ergerden zich er, zoals één van hen het formuleerde, aan: "dat wij bij de Spoorwegen als het ware onze korting moeten kopen". Nu krijgt men wel iets terug voor dat vastrecht zoals onze eerste zegsman het formuleerde: "Ja, zegt men dan, maar je hebt dan 50% korting op enkele reizen, 40% korting op retours (niet op avondretours) en per twee maanden een vrije reisdag". Maar zoals hij en anderen ons duidelijk maken, men vindt met name aan de vrije dagen een luchtje zitten. "Men maakt een oneigenlijk gebruik van de 60/65+ kaart, men wil de gebruikers verleiden tot meer en langer reizen en daar profijt van hebben omdat dan de treinen in zg. daluren gevuld worden". Een ander drukt het als volgt uit: "Daar (bij de N.S.) moet je eerst een vrij kostbare reductiekaart kopen om het reizen voor de halve prijs te stimuleren (reizen die je anders niet doet dus wel voordeel voor de N.S.)". Nog zes andere respondenten schreven ons in min of meer dezelfde bewoordingen. Daarbij viel ook het woord koppelverkoop. Een van de respondenten bracht zijn ergernis zo onder woorden: "Koppelverkoop is dacht ik, bij de wet verboden; niet voor de N.S.". Tenslotte merkte een respondent op: "Gratis is het (de vrije dagen) niet, ook al staat het in dagbladadvertenties".
De meeste bejaarden, die ons schreven hadden kennelijk geen enkele behoefte aan deze ongevraagde en "dure" stimulering tot reizen.
Een andere ergernis aan de vrije dagen vormen de vele beperkingen aan het gebruik ervan. Wanneer men bijvoorbeeld 7 vrije dagen kreeg, die men naar believen zou kunnen gebruiken zonder restrictie zouden de bezwaren veel minder zijn. De bezwaren richten zich tegen de restrictie, dat op één na de vrije dagen elk slechts twee maanden geldig zijn en dat men bovendien maar op bepaalde dagen mag. "Nu reis ik in de regel niet meer dan in de naaste omgeving (respondent woont in de Haagse agglomeratie), naar Amsterdam, Utrecht, Den Haag, Rotterdam. Als ik voor zo'n kort reisje een vrije reisdag wil gebruiken, dan kan dat dikwijls niet, omdat er zoveel beperkingen aan het gebruik van die vrije reisdag verbonden zijn. Alleen de zaterdag is daarvoor goed bruikbaar. Maar dan moet ik een reis gaan "verzinnen" en daar heb ik niet altijd "zin" in. Deze week moest ik twee maal naar Amsterdam, op dinsdag*) en vrijdag, beide verboden dagen, dus toch weer betalen..... terwijl in de N.S. prijs duidelijk ook een vergoeding voor gereisde km. zit. Als je geen gebruik kunt maken van die vrije reisdagen, moet je op kleine afstanden nog heel wat km. bij elkaar rijden om er profijt van te hebben".

*) Dinsdag is overigens meestal wel toegestaan. Uitzonderingen vormen dinsdagen waarop feestdagen vallen en de dinsdagen aansluitend op feestdagen.

Zeven andere briefschrijvers sloten zich hierbij in gelijkluidende woorden aan. Juist tijdens feestdagen is er bij hen vaak behoefte aan reizen, "maar dan moet je betalen". Een van hen had het volgende relaas: "De Pinksterdagen wilde ik naar mijn dochter in Leeuwarden. Op vrije reisdagen? Ho maar, vrijdag, zaterdag,zondag, maandag, dinsdag niet toegestaan".
Door deze beperkingen komt het kennelijk regelmatig voor, dat men de vrije dagen niet of niet volledig kan benutten. "Het is mij bijvoorbeeld het laatste jaar overkomen, geen enkele keer gebruik te hebben kunnen maken van de voordelen (bedoeld is "de vrije dagen", WM) aan dit vastrecht verbonden".
Een tweede briefschrijver was hetzelfde overkomen.
Een respondent schreef uitdrukkelijk, dat met name de koppeling van de vrije dagen aan perioden van twee maanden hem een doorn in het oog is. Weer een ander schreef: "Denk eens aan, dat bijvoorbeeld de gratis dag niet schikt vanwege ziekte e. d.". Deze ervaring had ook een bejaarde, die bovendien enkele andere vrije dagen verloren zag gaan door een maandenlang verblijf in het buitenland.
De beperking, dat men met uitzondering van 's zaterdags, niet voor negen uur op de vrije dagen gratis kan reizen wordt door menige bejaarde zeer vervelend gevonden. 15 respondenten beklaagden zich hierover. Vooral door bejaarden, die op één dag hun ver weg wonende kinderen willen bezoeken wordt deze belemmering gevoeld. "Negen uur is dan veel te laat". Men is dan vaak niet voor de middag op zijn bestemming. Overigens betekent het niet voor negen uur vrij mogen reizen niet, dat men de volle reis zelf moet betalen. Alleen dat stuk van de reis, dat voor negen uur wordt gemaakt, dient betaald te worden. Diverse bejaarden wezen erop en raadden hun lotgenoten aan om hierop gespitst te zijn. Maar toch vindt men de regeling eigenlijk kinderachtig zoals het nu volgende citaat duidelijk maakt. "Betaal op de vrije dagen tot negen uur bij. Bovendien. Er is altijd plaats, dus de motivatie klopt niet. Bovendien is niet iedere bejaarde matineus en we gaan ook niet allemaal op dezelfde dag op reis". Tenslotte is de regeling van "niet voor negen uur" de schrijfster van het volgende duidelijk in het verkeerde keelgat geschoten. Zij koopt de N.S.-kaart niet meer. "Immers, bij de invoering van deze 60/65+ kaarten waren wij goed genoeg om de lege plaatsen op te vullen. Nu ze reizigers genoeg hebben, mogen wij 's morgens voor negen uur de trein niet meer in. Maar nu het gekste is, als wij voor 9 uur een reductiekaartje kopen, mogen we wel met deze overvolle treinen mee. Is dit discriminatie of niet?"

Al met al veroorzaakt de combinatie vastrecht en de beperkingen van de vrije dagen, dat de Spoorwegenkaart door menige bejaarde minder aantrekkelijk wordt gevonden. Soms is men zelfs duurder uit dan bij het betalen van het volle tarief. Veruit de meeste respondenten gaven direct of indirect aan dat de Pas 65 regeling voor hen aantrekkelijker is dan de Spoorwegen-regeling ondanks de gratis reisdagen bij de laatste regeling. Met name wanneer een bejaarde overwegend korte afstanden reist of op bepaalde dagen slechts af en toe moet

reizen (bijvoorbeeld in verband met een medische behandeling) is de 60/65+ kaart onvoordelig. Tien van hen maakten dan ook de opmerking: "De N.S. kaart is te duur voor het gebruik, dat ik van de trein maak" of soortgelijke opmerkingen, waarna ze vertelden, dat ze éénmaal in de maand op vrijdag naar het academisch ziekenhuis in X moesten reizen of dat al hun kinderen binnen 40 km. afstand woonden, enz. Een tweetal anderen, die niet zo vaak reisden, merkte op, dat naar hun ervaring: "die spoorkaart verloopt en dan erg duur is".
Een viertal autorijders merkte op, dat het vastrecht hen ervan weerhield om voor de wat langere afstanden ter afwisseling van de auto ook af en toe de trein te nemen. Een van deze automobilisten liet voor vervoer in de stad de auto wel meestal thuis. Hij gebruikte dan de bus/tram met Pas 65. Geërgerd merkte hij op: "Dan maar niet met de trein. Voor de lange afstanden dan toch maar altijd met de auto".
Een bejaarde schreef, dat een echtparenkaart in zijn situatie meer voordeel opleverde dan de 60/65+ kaart. Nu bestaat zo'n kaart niet. Vermoedelijk bedoelde deze man een van de vastrechtkaarten die de N.S. uitgeeft. Onder bepaalde omstandigheden kunnen deze andere vastrechtkaarten voordeliger zijn.
Als verdere consequenties van de N.S.-regeling werden nog de volgende zaken genoemd.
Door de gescheiden Pas 65 en 60/65+ regelingen zijn gecombineerde reis-/toegangsbiljetten voor bijvoorbeeld tentoonstellingen voor bejaarden niet beschikbaar. Een respondent vond, dat de Spoorwegen hierdoor "achterlopen". Naar zijn ervaring was het veel voordeliger gewoon een reductie-retourtje te kopen op de 60/65+ kaart en ter plaatse bij de tentoonstelling e.d. een gereduceerd toegangskaartje te kopen met Pas 65.
Een andere bejaarde maakte ons duidelijk, dat je op die manier dan wel goedkoper uit bent, maar soms wel veel ongerief op de koop toe moet nemen. Hem was het overkomen, dat hij bij een tentoonstelling na lang wachten voor een loket verwezen was naar een speciaal Pas 65 loket waar hij weer lang moest wachten, terwijl zijn nicht, die veel jonger was, op een gecombineerd reis-/toegangsbiljet zo door kon lopen. "Zij was al meer dan een uur bezig met het bezichtingen van enz."
Een ander vergelijkbaar nadeel is, dat een algemeen openbaar vervoer-abonnement voor bejaarden met een aangepaste bejaardenreductie niet mogelijk is, zeer tot verdriet van een respondent.

Als een indirecte consequentie werd gezien, dat men minder vaak op familiebezoek zou gaan. "Men blijft (vanwege de dure N.S.) dan maar thuis en kan dus geen familie en bekenden bezoeken, wat vaak jammer is".

Tot slot van deze lijst nog enige andere kritiekpunten. Een mevrouw vindt het een bezwaar, dat men voor de 60/65+ kaart elke vijf jaar een nieuw identiteitsbewijs nodig heeft met een pasfoto. Zij vond dat onnodige rompslomp en het onnodig "bejaarden op kosten jagen".
Op de criteria voor het verkrijgen van de 60/65+ kaart kregen

we nauwelijks kritiek. Slechts één man vond de 60+ dameskaart discriminerend ten opzichte van mannen "terwijl vrouwen statistisch gezien toch al ouder worden en daardoor helemaal gemiddeld veel langer van de Pas kunnen genieten".
Tenslotte waren er twee bejaarden, die een nadeel noemden wat ook Pas 65 gebruikers noemden. Wanneer men reist met een partner, die geen 60/65+ kaarthouder is, is men duur uit omdat die ander dan de volle prijs moet betalen.

Alvorens al de kritiek die de revue passeerde nader te bespreken, willen we nu eerst bekijken, wat in de ogen van de respondenten zou moeten veranderen om aan hun kritiek tegemoet te komen.

Voorgestelde veranderingen en suggesties

Een respondent, waarschijnlijk een bescheiden iemand, vroeg zich het volgende af: "Misschien onmogelijk, maar is er een afspraak te maken met de N.S., waardoor 65 plussers, voor wie de kaart van ƒ 70,-- te duur is, omdat ze zeer weinig reizen, toch bijvoorbeeld 1 x per jaar voor half geld naar hun kinderen kunnen reizen (die ver weg wonen) op hun Pas 65?"
Uit de formulering merkt men overigens dat de betrokkene er zelf niet zo in gelooft. Uiteraard waren er de nodige suggesties ten aanzien van de vrije-dagen-regeling.

Afschaffing van de bepaling "pas na 9 uur" zou in ieder geval de 15 personen, die over dit onderwerp klaagden, tevreden stellen, maar ook in een tiental andere reacties troffen we deze suggestie aan.
Hetzelfde geldt ten aanzien van de beperking van de vrije reisdagen. Een mevrouw formuleerde, wat gewenst is: "Liever 6 of 7 dagen naar keuze zonder beperkende bepalingen uit te zoeken in het hele jaar". Hiermee zou aan de uitgesproken wens van 15 briefschrijvers en zonder twijfel een veel groter aantal bejaarden tegemoet gekomen worden. Een tweede grote wens naast een andere vrije-dagen-regeling zou een andere reductieregeling zijn: "Reductie op alle treinreizen, dus op alle trajecten, alle dagen , alle tijden, zonder de huidige abonnementsverplichting (bedoeld is de verplichte vastrechtkaart, WM). Bijvoorbeeld 30% reductie." Dit werd in iets verschillende bewoordingen door twee respondenten gesuggereerd. Een lager percentage korting dan het nu gebruikelijke van 50% wordt ook door een andere respondent overwogen, die schrijft: "Om te compenseren voor het verlies aan inkomsten tengevolge van afschaffing van het vastrecht, zou men de ritprijs wat hoger kunnen maken".

Een aantal respondenten zou bereid zijn de vrije dagen in te ruilen tegen afschaffing van het vastrecht: "Dus geen vastrecht" en even verderop "liever in dat geval half geld en dan geen vrije dagen". Bij negen respondenten kwamen we deze opvatting tegen.

In een groepsreactie schrijft een groep bejaarden ons dat zij het goed zouden vinden als Pas 65 ook door hen gebruikt zou kunnen worden voor reizen per trein zonder dat dit overigens in een identieke regeling als bij het overige openbaar vervoer zou hoeven. Ze zouden in dat geval best iets voor Pas 65 willen betalen. En dan was er nog een bejaarde die ons schreef, dat hij met Pas 65 bij de N.S. op precies dezelfde kaartjes zou moeten kunnen reizen als kinderen.

Men ziet uit al deze reacties al, dat de gesuggereerde oplossingen bijna allemaal tenderen in de richting van Pas 65. Weliswaar moet men dan de vrije reisdagen opgeven, maar in ruil voor een afschaffing van het vastrecht schijnt men dit geen overgroot bezwaar te vinden, zeker niet nu op het vrij reizen de nodige beperkingen rusten.

Zoals we uit tabel 15 kunnen aflezen zouden dan ook 46 respondenten in ieder geval voor een integratie en samenvoeging zijn van Pas 65 en de 60/65+ kaart. Daarbij is dan wel de conditie, dat de Spoorwegen hun kaart aanpassen aan Pas 65 en niet omgekeerd. "Gewoon 50% korting net als op tram en bus" schreven vijf respondenten. Drie anderen wensten "te allen tijde half geld, dus geen vastrecht". Dat negen mensen hun vrije dagen in willen ruilen tegen afschaffing van het vastrecht, zagen we al. Weer vier anderen suggereerden onomwonden dat de N.S. dezelfde regeling als voor het streekvervoer zou moeten toepassen. De andere voorstanders van integratie waren minder specifiek, maar gezien hun klachten zouden ook zij voor een integratie in de richting van Pas 65 zijn. Een bejaarde, die het kennelijk zoveel mogelijk mensen naar de zin wil maken stelt voor: "Betaal voor die zeven vrije dagen wat nu het jaartarief is, indien men geïnteresseerd is in die vrije reisdagen. Indien men daar geen prijs op stelt, accepteer dan de Pas 65 als bewijs, dat men met een 65 plusser te maken heeft en verleen korting, dus geen jaartarief". Tot slot van de suggesties suggereerde een bejaarde, dat het voor bejaarden mogelijk zou moeten zijn om tegen gereduceerd tarief een algemene openbaar-vervoerkaart te kopen bij bus, metro, tram en de N.S.

Tot slot willen we nog een idee van een bejaarde vermelden, dat wellicht niet helemaal in overeenstemming is met de bedoelingen van de Spoorwegen:
"Om de lasten te drukken, zou er een organisatie moeten zijn, waardoor men aan het eind van een lange reis op een dagkaart, de nog geldige dagkaart zou kunnen overdoen aan een ander, die er dan ook nog voordeel van zou kunnen hebben".

Discussie

Wanneer we nu terugblikken, dan zien we, dat we slechts enkele lovende, maar wel zeer veel kritische opmerkingen over de 60/65+ kaart kregen. Vooral het vastrecht gekoppeld aan vrije dagen werd gehekeld als een manier om mensen de trein in te

krijgen door ze tot reizen te verlokken waar ze niet om gevraagd hadden. Daarnaast werd de vrije dagen regeling om zijn vele beperkingen bekritiseerd.
Daartegenover valt het wel bijzonder op, dat we nagenoeg geen kritiek kregen over de kortingsregeling bij de rest van het openbaar vervoer. Vanwaar dat verschil?
Natuurlijk is het zo, dat de spoorwegenkaart vooral voor de regelmatige reiziger en vooral voor langere afstanden veel voordeel oplevert, dit in tegenstelling tot de Pas 65 openbaar vervoer-regeling die altijd ongeacht het reispatroon, 50% voordeel geeft. Maar ook met de spoorwegenkaart zijn, wanneer men enigszins regelmatig reist (minstens éénmaal per maand een wat langere of minstens éénmaal per week een korte rit) zeer aantrekkelijke voordelen te bereiken.

Er is echter tussen de regels door ergernis waar te nemen, omdat men de Spoorwegen ervan verdenkt uitsluitend op eigen voordeel uit te zijn. Met een lokkertje waarom ze niet gevraagd hebben (de vrije dagen) worden de bejaarden naar hun gevoel verleid om toch maar ƒ 75,50 minimaal per jaar voor de Spoorwegen neer te tellen. Daarnaast wordt gepoogd om het reisgedrag van de bejaarden aan te passen aan hetgeen de Spoorwegen uitkomt in plaats van omgekeerd aanpassing van de Spoorwegen aan de reisbehoeften van de bejaarden. Daartegenover staat de Pas 65 regeling, waarin geen enkele gerichtheid op eigen voordeel van de busmaatschappijen valt waar te nemen tenzij wellicht de hoop met Pas 65 meer reizigers aan te trekken. En hiermee zijn we aangeland bij het kenmerkende verschil tussen de spoorwegenregeling en de Pas 65 regeling. Pas 65 is als een sociale maatregel opgezet onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van C.R.M. met de bedoeling om de deelname van alle bejaarden aan de samenleving te bevorderen, terwijl de spoorwegenkaart door de N.S. uitsluitend vanuit commerciële overwegingen is ingesteld net als een aantal andere abonnementen en vastrechtregelingen. De N.S. ontkent dan ook geenszins dat men van de regeling in ieder geval niet slechter wil worden. "We zijn geen liefdadige instelling", zo wordt er geredeneerd.
Toch blijft het voor de bejaarden dan wel een onbegrijpelijke zaak, waarom het indertijd niet gelukt is bij de invoering van Pas 65 met de Spoorwegen tot eenzelfde afspraak over de geldigheid van Pas 65 te komen als met de rest van het openbaar vervoer, dat evenals de Spoorwegen "geen liefdadige instelling" is. Wat hiermee aan de orde komt, is de vraag of kortingsregelingen voor bejaarden bij een door de staat zwaar gesubsidieerd openbaar vervoersbedrijf wel op zuiver commerciële gronden moeten zijn gebaseerd. In feite is het bestaan van het openbaar vervoer commercieel gezien toch een hopeloze zaak.
Gezien het voorgaande, is wel duidelijk, waarom er zoveel klachten over de spoorwegenregeling zijn.
Niettemin, ook al is de regeling ingewikkelder en minder algemeen bruikbaar voor alle bejaarden, gebiedt de eerlijkheid te stellen, dat de regelmatige reiziger er ook grote voordelen mee kan bereiken.

Wat zou er nu met de klachten moeten gebeuren? Het is natuurlijk niet aan ons onderzoekers, om uit te maken dat de N.S. ineens van commerciële overwegingen op sociale over zou moeten schakelen. Integratie van Pas 65 en de 60/65+ kaart volgens het Pas 65 recept zou de Spoorwegen zeker in eerste instantie geld gaan kosten, dat gezien de positie van de Spoorwegen wellicht uit de staatskas zou moeten komen. En of de politiek bereid is om in de huidige financiële problemen dit geld beschikbaar te stellen, is de vraag. Ook sommige respondenten hebben wel begrip voor de positie van de Spoorwegen. "Indien evenwel de gratis reisdagen juist de prikkel vormen voor de N.S. Pas, dan kan ik mij voorstellen, dat juist om die reden de N.S. er niets voor voelt over te stappen op Pas 65 voor gebruik van de trein", schreef een van hen.
Anderen daarentegen blijven ervan overtuigd, dat de bestaande regeling ook de N.S. tekort doet. "Een trein strippenkaart voor de Pas 65 bezitters zou heel wat beter zijn en de omzet eerder vergroten dan verkleinen" of zoals twee anderen schreven: "Het toestaan van Pas 65 op de voor de bus geldende condities zou best wel eens ook meer inkomsten voor de N.S. tot gevolg kunnen hebben".
Nu is er inderdaad te verwachten, dat integratie volgens Pas 65 recept zeker wel een toename van het treingebruik door bejaarden tot gevolg zal hebben. De vraag is echter of deze toename wel zo groot zal zijn dat de verminderde inkomsten door de afschaffing van het vastrecht ermee goedgemaakt zouden worden.
Maar zelfs als integratie dan voorlopig niet mogelijk is, zijn er dan toch niet wat veranderingen te overwegen, die de regeling aantrekkelijker maakt voor bejaarden?

Om te beginnen erkenning door de Spoorwegen van Pas 65 als geldig legitimatiebewijs voor de trein. Dit kost niets en scheelt rompslomp.
Daarnaast zou overwogen kunnen worden om de vrije-dagen-regeling aan te passen. We denken hierbij allereerst aan het opheffen van de beperking dat op een vrije dag niet gratis voor negen uur mag worden gereisd. Het aantal vrije dagen is vrij groot (± 200), zodat niet alle bejaarden op één dag op weg gaan. De vrees, dat ze allemaal ineens op het spitsuur tussen 7 en 9 uur in de trein zullen verschijnen, lijkt niet helemaal gegrond. Uit het in hoofdstuk 3 besproken AVO-onderzoek blijkt bijvoorbeeld, dat bejaarden de bus hoofdzakelijk buiten het spitsuur gebruiken zonder dat daar op de een of andere manier aandrang op uitgeoefend wordt. Waarom zou dat bij de trein anders gaan. Degenen die vroeg willen of moeten vertrekken, zullen dat nu toch wel doen met bijbetaling voor het eerste deel van de reis. Veel bejaarden beleven deze belemmering als nogal kinderachtig.
Vervolgens zou overwogen moeten worden in hoeverre de beperkingen op vrij reizen voor vrijdag, zondag en maandag nu werkelijk zoveel effect hebben dat opheffing ervan zou leiden tot een grote extra druk op het treinvervoer op drukke dagen. De vraag is in hoeverre bejaarden over het algemeen toch niet de drukste situaties zullen mijden.

5.7.3 ANDERE VOORZIENINGEN VERBAND HOUDEND MET VERVOER

5.7.3.1 Busreizen

Bedoeld zijn toeringcarreizen. Eén bejaarde vroeg zich af, waarom bejaarden niet goedkoop met een gezelschap Pas 65 houders autobussen zouden kunnen huren voor gezamenlijke uitstapjes.
Een ander gaf een voorbeeld van een goedkope busreis en vroeg zich af in hoeverre er niet eens een overzicht kan komen van goedkope binnen- en buitenlandse busreizen voor Pashouders. De Pas 65 bladen zouden daar aandacht aan moeten besteden.

5.7.3.2 Taxi's

Tien mensen schreven ons over taxi's. Een om ons mee te delen, dat zij in tegenstelling tot een kennis nog geen taxi nodig had.
De andere negen beklaagden zich er allemaal over, dat zij van taxibedrijven niet of maar in beperkte mate korting kregen. Zij zouden dan ook graag zien, dat taxibedrijven aan Pashouders korting zouden geven. Bij navraag blijkt, dat taxibedrijven slechts incidenteel korting geven en dan meestal slechts voor een gering percentage (10 à 20%). Veelal wordt de korting gegeven (als hij al wordt gegeven) in de vorm van vooruit te betalen coupon- of meer-rittenboekjes. Zo'n coupon geeft dan bijvoorbeeld 10% korting op de ritprijs of een meerrittenboekje van ƒ 40,-- laat reizen tot ƒ 50,-- in totaal toe. Meestal zijn de kortingsregelingen aan een bepaald bedrijf gebonden. Dat in sommige gevallen voordelige taxiritten zeer welkom zouden zijn voor bejaarden, blijkt wel uit de twee volgende citaten. "Verplaats me nu met een bonboekje per taxi (20% korting)". Deze bejaarde vervolgt daarna met een omstandige uitleg van haar nare ervaringen met het openbaar vervoer, die haar noodzaakten van verder gebruik van het openbaar vervoer af te zien zoals: te vlug optrekkende chauffeurs, plotseling remmende en met grote snelheid de bochten door gierende bussen enz.
Een andere bejaarde, die van theatervoorstellingen hield, schreef: "Ik bezoek nooit een schouwburg, omdat het gegevene altijd op avonden is en dan komen de meeste 65+ niet meer de straat op. En een taxi wordt dan meestal te duur". Deze man had de pech in een plaats te wonen, waar nog geen theater-taxi-regeling bestond toen hij schreef. Deze regelingen zie je tegenwoordig in vele plaatsen, waar de schouwburg samen met één of meer taxibedrijven er voor zorgt, dat iedereen die zich daartoe opgeeft in de pauze van een voorstelling voor een vast en aantrekkelijk tarief thuis gebracht wordt. Men moet daartoe dan wel de taxi met anderen delen, die dezelfde kant opgaan.
Een bejaarde zou voor taxi's eenzelfde regeling wensen als voor het openbaar vervoer, hetgeen wellicht wel erg veel gevraagd is. Een andere bejaarde vroeg zich af of taxi's niet genegen zouden zijn om in "stille" uren korting te verlenen.

5.7.3.3 Benzineprijs, wegenbelasting en parkeerplaatsen

Een viertal wat jongere (gemiddeld 68 jr.) bejaarden, die allemaal nog auto reden, vroeg zich af, of zij op Pas 65 niet in aanmerking zouden kunnen komen voor korting op benzine. Een van hen begint zijn reactie met: "Pas 65 zou meer en meer een "instrument" moeten worden, waardoor de groep "ouderen" tegemoet gekomen kan worden in de stijgende kosten allerwege..... Vooral dat deel van de oudere bevolking, dat geen of nauwelijks hoger en ander inkomen heeft dan de A.O.W. Suggesties: Kunnen de benzine-maatschappijen geen "bonnen" verstrekken, waardoor 65 plussers een stuk accijns en/of b.t.w. niet hoeven te betalen. (Zoiets als de Italiaanse regering doet om toeristen te trekken)".
De drie anderen, die over dit onderwerp schreven vroegen simpelweg om korting zonder verder op dit punt in te gaan.
Een van hen vond wel, dat hij ook Pas 65 korting op de wegenbelasting zou moeten kunnen krijgen.
Tenslotte was er één gehandicapte bejaarde, die vanwege zijn reuma niet goed ter been is, die graag zou zien, dat Pas 65 gecombineerd met een reuma-patiëntenkaart ook in vreemde steden recht gaf tot het parkeren op parkeerplaatsen voor gehandicapten. Deze wens is te begrijpen vanuit de historie van de zogenaamde "parkeerverbod ontheffingsvergunning", die gehandicapten kunnen aanvragen bij de plaatselijke politie. Deze vergunning maakt het parkeren mogelijk op speciale parkeerplaatsen voor gehandicapten en op een aantal duidelijk omschreven plaatsen waar een parkeerverbod geldt voor het gewone publiek. Tot enkele jaren geleden gold zo'n vergunning echter uitsluitend in de plaats van inwoning, zodat bovengenoemde reumapatiënt met zijn vergunning (zo hij die al had) toch niet in andere plaatsen mocht parkeren op speciale invaliden-parkeerplaatsen en andere voor invaliden toegestane plaatsen. Men is er echter in geslaagd om een voor het hele land geldende kaart te creëren, waarmee een vergunninghouder overal in Nederland van de speciale parkeerfaciliteiten voor gehandicapten gebruik kan maken. In de huidige omstandigheden zou de constructie, die de briefschrijver voorstelde niet meer nodig zijn. Beter is het thans gewoon een parkeervergunning zoals boven omschreven bij de plaatselijke politie aan te vragen.

5.7.4 SOCIAAL-CULTURELE VOORZIENINGEN

5.7.4.1 Bioscopen

Het is een beetje willekeurig om bioscopen hier in te delen. Ze zouden evengoed onder recreatieve voorzieningen kunnen vallen.
Een tiental Pashouders schreef ons over de bioscoop. Een drietal van hen meldde enthousiast, dat zij af en toe of regelmatig naar de bioscoop gingen op Pas 65. Twee punten keerden in de meeste reacties terug, de beperkte mogelijkheden voor Pashouders en de gebrekkige voorlichting.

Om met de mogelijkheden te beginnen. Bioscopen zijn over het algemeen particuliere ondernemingen, die geheel vrij zijn om te bepalen wie ze wel en niet korting op Pas 65 willen geven. Dat is te merken aan de vele verschillende kortingsregelingen die men aan kan treffen. Een respondent schreef ons, dat hij soms helemaal geen korting kan krijgen bij een bepaalde bioscoop. Anderen konden alleen op maandagmiddag terecht, of alleen op drie morgens, of op alle dagen overdag maar niet in het weekend enz. Kenmerkend voor alle regelingen is, dat men de korting voor zover men die krijgt, overdag krijgt, terwijl men 's avonds en meestal ook in het weekend de volle prijs moet betalen. Dat men 's avonds nooit korting krijgt vond een bejaard echtpaar maar onzin. "Ons is namelijk gebleken, dat vele avonden de bioscoopzaal slechts voor de helft of 1/3 bezet is".
Wat betreft de voorlichting merkte een oud-onderdirecteur van een grootstedelijke stichting voor open bejaardenwerk in zijn brief op, dat hij het wel eens getoetst had bij groepen bejaarden of ze wisten van de bioscoopkorting. Slechts één op de twintig wist ervan. Hij en andere respondenten vonden, dat bioscopen zeer onvoldoende, onduidelijk of helemaal niet kenbaar maken, dat ze op Pas 65 korting verlenen. Vooral in advertenties in de pers is het met die voorlichting magertjes gesteld. Naar de ervaring van enkele respondenten wordt domweg weggelaten, dat men korting verleent; of het is afgedrukt in "zeer kleine lettertjes in een zwarte band".
We vermeldden eerder al, dat enkele respondenten vonden, dat met name de advertentie-afdelingen van dagbladen en huis-aan-huis-bladen adverterende bioscopen wel eens zouden kunnen aansporen om de korting te vermelden.

5.7.4.2 Schouwburgen en concertzalen

We schreven al bij een beschouwing over het beleid van gemeentelijke overheden, dat er een grote verscheidenheid aan benaderingen door de gemeenten van het geven van korting in schouwburgen en concertzalen valt waar te nemen, voor zover die gemeenten een vinger in de pap hebben bij het exploiteren van die schouwburgen en concertzalen.
Uiteraard zijn deze verschillen in beleid ook te merken in de kortingsregeling voor Pashouders in de betrokken gemeenten.
In de praktijk blijkt echter, dat het gemeentelijk beleid niet alles verklaart. Zo schreef een mevrouw, dat ze bij een theater kwam en met haar Pas 65 een voordelig kaartje voor een operette-voorstelling wilde kopen. Zij kreeg te horen, dat deze kaarten uitverkocht waren. Zij nam dus maar een duur kaartje voor de volle prijs. Tot haar verbazing (en woede) merkte ze 's avonds bij de voorstelling, dat er in de rang waarvoor ze met Pas 65 een goedkoop kaartje had willen kopen, nog vele plaatsen open waren.
Sommige Pashouders merkten, dat ze bij bepaalde voorstellingen en/of in bepaalde theaters alleen maar kaartjes voor bepaalde rangen (en dan meestal de minder goede) konden kopen. "Deze liggen wat verder van 't podium. Juist de bejaarden met veelal verminderd gezichts- en gehoorvermogen zouden ook

graag op de andere rangen in aanmerking willen komen voor reductie", schreef ons een enigszins verontwaardigde mevrouw. In sommige theaters krijgt men nooit korting was de ervaring van sommige Pashouders. Soms geldt dat voor alle of de meeste schouwburgen en concertzalen in één gemeente.
Soms krijgt men in een gemeente alleen korting indien men in die gemeente woonachtig is (we vermeldden dit boven al).
Soms krijg je bij de ene voorstelling wel en bij de andere geen reductie. Met name heel drukke en goedlopende voorstellingen van cabaretiers en voorstellingen met een sterk showkarakter blijken vaak geen korting te geven.

Bij nadere contacten met de gemeenten en schouwburgen werd duidelijk, dat alle door de bejaarden gesignaleerde ongemakken en vervelende ervaringen niet uit de duim gezogen hoeven te zijn, maar beslist waar kunnen zijn.
De eerste oorzaak is het reeds genoemde verschil in beleid tussen gemeenten in het beheer van schouwburgen.
Een tweede reden is, dat schouwburgen en concertzalen door vele verschillende instanties worden beheerd zoals particuliere ondernemingen, stichtingen, verenigingen, gemeenten enz.
Vooral indien een exploitant geen overheidssubsidie ontvangt, zal zijn exploitatie vooral door commerciële en economische motieven bepaald worden.
Maar bij schouwburgen en concertzalen is de exploitant slechts één van de partijen die de tarieven vaststelt. Een zeer grote invloed op die tarieven wordt uitgeoefend door de gezelschappen, die de voorstellingen geven.
Men krijgt door dit alles, dat bij het afsluiten van een contract voor een voorstelling de kortingen te verlenen op Pas 65 en C.J.P. een van de onderhandelingspunten vormen. Vaak wordt de ruimte voor kortingen bepaald door de inkomsten die het gezelschap aan de ene kant uit de voorstelling wil krijgen en de inkomsten die het theater aan de andere kant minimaal uit de voorstelling moet krijgen om tot een sluitende exploitatie te komen. Indien in zo'n situatie de schouwburgexploitant in principe geen korting op Pas 65 geeft, is de onderhandeling over de kortingen natuurlijk snel afgelopen. Vaak echter wil de exploitant wel korting geven mits hij zijn kosten maar uit de voorstelling krijgt. Met name met gesubsidieerde gezelschappen wordt dan veelal ook normaal korting gegeven op Pas 65 en C.J.P. Met vrije producties, die geen subsidie ontvangen kan het heel verschillend zijn. Bij kassuccessen die geliefd zijn bij bejaarden (operettes, shows, musicals) wil het gezelschap meestal geen onbeperkte korting toestaan. Men gaat dan beperkingen zoeken, die te vinden kunnen zijn in:
- alleen korting op bepaalde rangen
- een beperkt aantal kaarten
- alleen de overblijvende kaarten een uur voor de voorstelling
- helemaal geen korting.

En hiermee zien we meteen de verklaring voor alle vaak vervelende ervaringen die bejaarden opdoen met schouwburgen en theaters.

Bij concerten komt er een extra complicerende factor bij. Het is bekend, dat het concert-publiek in Nederland een sterk vergrijsd publiek is. In contacten, die we met concertzaal-directies en orkestdirecties hadden, bleek, dat met name in de grote vaste concertseries, waarin vooral het gebruikelijke repertoire wordt gespeeld, het publiek soms voor meer dan de helft bestaat uit bejaarden; we hoorden zelfs een percentage van 70. Wanneer nu orkesten en concertzalen op die concerten ongelimiteerd korting zouden geven, zou dat tot een nog grotere spanning tussen feitelijke kosten en inkomsten leiden dan er nu al bestaat. Om die reden geven concertzalen en orkesten veelal beperkte of helemaal geen kortingen op de grote series. Bij bijzondere concerten en concertseries van bijvoorbeeld kamer- en Renaissancemuziek en heel moderne muziek is het publiek veel gemengder dan bij de grote series. Bij dat soort concerten kan dan gemakkelijker korting aan Pashouders worden gegeven en dat gebeurt dan ook.

Met bovenstaand verhaal in het achterhoofd kunnen we nu gaan kijken naar de feitelijke ervaringen waarover bejaarden ons schreven. We kregen in concreto meldingen van nare ervaringen over de volgende plaatsen, schouwburgen en theaters.

- "Alleen goedkope rangen in de concertseries van de Doelen in Rotterdam". Dit is gedeeltelijk juist. Bij concerten in de Doelen wordt veelal korting gegeven. Vaak is het daarbij nodig (zie boven) een zekere beperking aan te brengen door alleen bepaalde rangen toe te staan. Bij andere concerten wordt ook wel op alle rangen een korting gegeven van een bepaald percentage. Ook bij de Doelen is een en ander sterk afhankelijk van het gezelschap.

- "Sporadisch korting in de schouwburg "Geert Teis Centrum" in Stadskanaal".
  Volgens mededelingen van de schouwburg is dit niet juist. Veelal wordt er een korting gegeven die varieert van ƒ 3,-- tot ƒ 5,-- per kaartje. Ook deze schouwburg is erg afhankelijk van het gezelschap. Het komt dan ook wel eens voor, dat er helemaal geen korting wordt gegeven. Wanneer dat echter vooral voorkomt bij lievelingsvoorstellingen van bejaarden kan bij hen de indruk ontstaan, dat er slechts "sporadisch" korting wordt gegeven.

- "Sporadische korting in schouwburg De Kolk in Assen".
  Volgens "De Kolk" is dit onjuist. Er wordt bijna altijd korting verstrekt tenzij het heel goedkope voorstellingen betreft. Het kortingsbedrag is afhankelijk van de brutoprijs van het kaartje en varieert tussen ƒ 5,-- bij een kaartje van ƒ 20,-- tot ƒ 2,-- bij een kaartje van ƒ 8,50. Interessant is verder, dat bij concerten door het Noordelijk Philharmonisch Orkest in Assen altijd wel korting wordt gegeven op Pas 65 in tegenstelling tot de concerten in de Randstad voor bijvoorbeeld het Residentie Orkest.

- "Geen korting in schouwburgen en concertzalen in Haarlem".
  Dit klopt met één uitzondering. De Toneelschuur geeft wel korting, maar omdat dit een enigszins "avant garde" theatertje is, heeft het weinig aantrekkelijks voor het gros van de bejaarden. De oorzaak van het ontbreken van korting in de andere schouwburgen is gelegen in het feit dat de gemeenteraad van Haarlem niet bereid is geweest de voor de financiering van de kortingen op te vullen gaten in de begroting van de schouwburgen voor haar rekening te nemen.

- "In Utrecht in de schouwburgen en concertzalen alleen kortingen voor inwoners van Utrecht".
  Dit klopt ook. De gemeente Utrecht is tot deze onsympathiek overkomende geste overgegaan, omdat men van mening was, dat de gemeente Utrecht niet als enige gemeente de kosten zou moeten dragen van deze kortingen. Immers, zo was de redenering, ook de inwoners van andere gemeenten genieten van de kortingen. Dus zouden die andere gemeenten (met name de randgemeenten) deze kortingen mee moeten betalen. Hier staat in de visie van anderen tegenover, dat een centrumgemeente als Utrecht juist in verband met dit soort centrumfuncties ook extra gelden krijgt. Kort en goed, Utrecht en haar randgemeenten zijn het over de kwestie tot nu toe niet eens kunnen worden, waarvoor de bejaarden uit de randgemeenten moeten betalen.

- "Het Residentie Orkest geeft geen korting, waar het ook speelt, in Congresgebouw of Nieuwe Kerk".
  Dit is in zoverre juist, dat het Residentie Orkest op zijn grote vaste series inderdaad geen korting verleent. De reden is het grote percentage bejaarden onder de concertgangers. Op bijzondere series geeft men wel korting. Dat het beleid van het Residentie Orkest zowel in de Kerk als het Congresgebouw identiek is, wordt ook verklaard uit het feit dat beide gebouwen door dezelfde organisatie worden beheerd. We hoorden wel, dat in de Nieuwe Kerk verhoudingsgewijs vaker korting kan worden gegeven op concerten, omdat daar veel vaker Barokensembles, kamermuziekgezelschappen e.d. optreden.

- "Musis Sacrum en de Stadsschouwburg in Arnhem geven geen korting".
  Het blijkt, dat dit juist is. De oorzaak van deze situatie is gelegen in een besluit van het gemeentebestuur van Arnhem. In een contact met de gemeente Arnhem bleek hiervoor de volgende verklaring te kunnen worden gegeven.
  De gemeente Arnhem legt op vele culturele voorzieningen in de stad veel geld toe. Zowel op de exploitatie van de Stadsschouwburg als op die van de concertzaal Musis Sacrum worden door de gemeente per jaar miljoenen toegelegd.
  Door het toekennen van korting op Pas 65 voor uitvoeringen in die zalen zou het exploitatietekort nog hoger oplopen en de gemeente nog meer bij moeten passen. Bij het afwegen van de vraag of men zulks zou moeten doen, kwamen de volgende gegevens naar voren.

Het publiek van de Stadsschouwburg en Musis Sacrum bestaat voor een groot gedeelte uit bejaarden en in ieder geval voor zeker de helft uit mensen van 60 jaar en ouder. Juist de ouderen onder de bezoekers komen uit de randgemeenten van Arnhem, waar verhoudingsgewijs een groot aantal ouderen wonen langs de Veluwezoom en waar zich ook een groot aantal bejaardentehuizen en serviceflats voor bejaarden bevinden. Deze ouderen zijn voor het grootste gedeelte in het genot van dusdanig hoge inkomens, dat zij zich vrij gemakkelijk zoiets als schouwburgbezoek kunnen veroorloven. Verder is het zo, dat al deze inwoners van randgemeenten dan wel de voordelen van de korting zouden genieten terwijl hun gemeenten van inwoning aan de exploitatietekorten van de Stadsschouwburg en Musis Sacrum geen bijdrage leveren. Natuurlijk zou de gemeente Arnhem dan net zo'n besluit hebben kunnen nemen als de gemeente Utrecht, te weten: alleen korting op Pas 65 voor de eigen inwoners. Dat vond men echter zo'n discriminerende en aan het publiek slecht te verkopen maatregel, dat men besloten heeft dan maar helemaal geen korting te geven op het schouwburg- en concertkaartje aan Pashouders.

- Over het Circustheater in Scheveningen waren drie klachten:
  - Kaarten van een bepaalde rang zijn voor Pashouders al uitverkocht, hoewel er achteraf nog veel plaatsen van die rang over bleken te zijn
  - De rangen verkrijgbaar voor Pashouders zijn zodanig dat de spelers op het toneel niet te verstaan zijn
  - De rangen verkrijgbaar voor Pashouders zijn zodanig, dat niet het hele toneel te overzien is.

  Al deze klachten kunnen terecht zijn. Alle klachten zullen betrekking hebben gehad op vrije producties, waarbij beperking is gezocht hetzij in de vorm van beperking van het aantal voor Pashouders beschikbare kaarten per rang, hetzij in de vorm van beperking van beschikbare kaarten voor Pashouders tot een of enkele bepaalde rangen, hetzij een combinatie van die twee.

- "Congresgebouw in Den Haag geeft helemaal nooit korting".
  Dit is niet juist. Het Congresgebouw geeft in overleg met een gezelschap soms wel korting. Gesubsidieerde gezelschappen doen daar zeker aan mee.
  Iets anders is, dat het Congresgebouw vaak grote vrije producties heeft, waarop korting nu eenmaal niet mogelijk is.

- "Het Geldersch Orkest geeft nooit korting".
  Dit is bijna helemaal juist. Slechts op één plaats geeft het orkest korting. De reden voor dit beleid is de sterke vergrijzing van het publiek.

- "Het Hofpleintheater in Rotterdam geeft nooit korting".
  Dit is juist. De reden is, dat dit kleine theater altijd vrije producties brengt, waarbij het veelal al moeilijk ligt om korting te geven. Daar komt bij, dat het theater maar klein is, waardoor de opbrengsten voor een gezelschap zonder meer al aan de lage kant blijven.

Discussie

Tot zover de concrete klachten en wat daarvan waar was. Nu wil het bovenstaande natuurlijk niet zeggen, dat genoemde theaters, plaatsen en gezelschappen de enige zijn, waar zich dit soort zaken voordoen. Men moet dit alles meer zien als voorbeelden van wat zich overal in het land op gezette tijden kan voordoen, hoewel het natuurlijk wel gaat om voorbeelden, die zelf tot de bekendste en belangrijkste theaters, steden en gezelschappen behoren. Gezien hetgeen we hierboven uiteenzetten over de ingewikkelde situatie, waarin de Pas 65 kortingen tot stand komen, valt er nauwelijks een uitvoerbare suggestie voor verbetering van de situatie te doen. Hoogstens zou men kunnen aandringen om meer uniformiteit in het beleid van de gemeenten voorzover dit beleid enige invloed heeft op exploitatie van schouwburgen en concertzalen. Bovendien zouden onverkwikkelijke toestanden als de uitsluiting door Utrecht van inwoners van andere gemeenten eigenlijk niet voor mogen komen. Voor de bejaarden met Pas 65 betekent dit alles, dat ze bij iedere schouwburg, concertzaal en bij iedere voorstelling opnieuw zullen moeten afwachten of zij wel voor korting in aanmerking komen en of de verkregen korting voor hen een voldoende compensatie is voor eventueel minder goede zitplaatsen.

Juist, omdat het nooit zeker is of men korting zal krijgen en hoeveel, zou goede voorlichting op dit punt zeer welkom zijn, met name in advertenties in de pers en op aanplakborden. Over de feitelijke voorlichting kregen we van onze respondenten echter dezelfde klachten als over de voorlichting van de bioscopen. De voorlichting ontbreekt soms geheel of is soms zo onvolledig en in zulke kleine lettertjes afgedrukt, dat hij makkelijk over het hoofd wordt gezien.

Plezierig geluid

Tot slot van deze paragraaf toch ook nog een plezierig geluid. Vele van onze respondenten vulden op hun reactie in, dat ze met Pas 65 af en toe of regelmatig naar de schouwburg of een concert gaan. In feite waren dat 141 van de 248 (=57%) Pashouders onder onze respondenten. Van hen waren er ook een aantal zeer enthousiast. Gunstig werd met name gesproken over het gebodene in Doetinchem, Amsterdam, Nijmegen en ook Den Haag. Dat we juist ook over Den Haag veel klachten kregen is dan ook meer veroorzaakt doordat een van de huis-aan-huisbladen, die we als medium gebruikten om aan respondenten te komen, in Den Haag en omstreken verschijnt dan doordat Den Haag nu zo ongunstig afsteekt bij de rest van het land.

5.7.4.3 Cursussen

Soms geeft Pas 65 korting op cursussen van vormingscentra, volksuniversiteiten en volkshogescholen. Enkele van onze respondenten gebruikten de Pas ook voor dit doel (7 in totaal). Van slechts één respondent kwam er ook een nadere opmerking

over dit onderwerp. Hij zou graag cursussen volgen, met name in de Engelse taal. Maar hij wist niet tot wie of wat hij zich daartoe zou moeten wenden.

5.7.4.4 Musea

Zoals eerder al beschreven, werden musea door 70% van onze respondenten bezocht. Meestal zal dit tot volle tevredenheid zijn geweest. Ook van de 11 reacties over dit onderwerp die verder gingen dan het aankruisen van een hokje in voorgecodeerde vragen, waren er vijf zeer positief gesteld. Men was zeer gelukkig met de geboden mogelijkheden. De landelijke museumkaart (die men met Pas 65 ook goedkoper krijgt) blijkt ook door onze respondenten ontdekt te zijn. Drie respondenten vermeldden, dat ze hem hadden en er erg tevreden over waren, hoewel niet alle musea ermee toegankelijk waren.

We kregen ook enkele klachten en suggesties.

De voorlichting is niet altijd optimaal. Eerder schreven we al over het Groot Museumboek, dat wel de korting voor C.J.P. houders maar niet die voor Pas 65 houders vermeldt.

Niet alle musea geven Pas 65 houders korting. Een respondent vroeg zich af, of hier niet iets aan te doen zou zijn. Gezien het feit, dat er bij musea verschillende beherende instanties zijn zoals overheden, particuliere stichtingen en verenigingen zal dit wel niet gemakkelijk te regelen zijn, vrezen wij. De betrokken schrijver gaf wel twee opvallende voorbeelden. Het Openlucht Museum in Arnhem bijvoorbeeld geeft wel korting, maar het ("dure" vond de schrijver) Nationale Park De Hoge Veluwe met het erin gelegen museum weer niet. Dat dit Park geen korting geeft is daarom merkwaardig omdat midden in het Park het Museum Kröller Müller ligt en dat is een rijksmuseum. Rijksmusea geven namelijk doorgaans korting aan Pashouders. Bij het Museum en het Park hebben we echter met een bijzondere situatie te maken. Het Museum ligt midden in het Park en is ook alleen maar via wegen door dat Park te bereiken. Het Museum en de Stichting Nationaal Park hebben een gezamenlijke toegangsregeling, die inhoudt, dat men een vast bedrag betaalt bij het betreden van het Park, waarna men zonder verdere entreekosten ook het Museum kan bezoeken. Nu is het Museum wel een rijksinstelling maar de Stichting Nationaal Park De Hoge Veluwe is een particuliere stichting, die geen overheidssubsidie ontvangt. De exploitatiekosten van het Park worden voor 70% bestreden uit de entreegelden en voor 30% uit andere bronnen zoals opbrengst van vermogen, pachtgelden, houtverkoop enz. Wanneer men nu aan allerlei bevolkingscategorieën korting op de entree zou gaan verlenen, dan zou dit tot een dusdanige inkomstenderving leiden, dat de exploitatie erdoor in gevaar zou komen.

Een ander meldde, dat het Panorama Mesdag in Den Haag geen korting geeft.
Dit is juist. De museum-directie vertelde ons dat het Panorama een particulier museum is, dat het moet stellen zonder een regelmatige subsidiestroom. Men dient de exploitatie dus dekkend te krijgen uit giften en entreeprijzen. Het toekennen van kortingen op Pas 65 zou net als bij de "Hoge Veluwe" tot een zo grote inkomstenderving leiden, dat financiële tekorten niet zouden uitblijven.

Een respondent had ervaren, dat hij aanvankelijk met Pas 65 gratis toegang had tot allerlei musea, maar later had hij toch entreegeld moeten betalen (zij het niet de volle prijs).

Een respondent van buiten Utrecht, had in het Centraal Museum in die plaats tot zijn ergernis ervaren, dat alleen inwoners van Utrecht op Pas 65 gratis dit Museum in mochten. Deze respondent is het slachtoffer geworden van het besluit van het gemeentebestuur van de gemeente Utrecht om alleen korting te verstrekken op Pas 65 aan inwoners van de gemeente Utrecht (zie ook hiervoor in par. 5.7.4.3). Het Centraal Museum is namelijk een gemeentelijke instelling.

5.7.4.5 Tentoonstellingen en beurzen

Sommige tentoonstellingen horen duidelijk onder de rubriek sociaal-culturele voorzieningen. Andere tentoonstellingen en beurzen in mindere mate. Omdat onze respondenten het onderscheid veelal niet maakten, behandelen we alle tentoonstellingen en beurzen toch maar hier. Nu was het maar een beperkt aantal van 10 respondenten dat de Pas 65 gebruikte voor bezoek aan beurzen en tentoonstellingen en vijf van hen schreven ons nader over dit onderwerp.
Twee daarvan vermeldden, hoe plezierig ze van Pas 65 gebruik maakten voor dit doel. Een van die twee had er een seizoenkaart voor de Floriade mee gekocht.

Een andere respondent had kennelijk niet overal waar hij dat verwacht had, korting gekregen. Hij vroeg nadrukkelijk om te bevorderen, dat tentoonstellingen en beurzen korting geven aan Pashouders.

We berichtten reeds over de keuze waarvoor Pashouders komen te staan tussen enerzijds het gemak van een gecombineerd treintoegangsbiljet voor beurzen en tentoonstellingen met als consequentie een hogere prijs en anderzijds de korting volledig bij N.S. en de toegangsprijs genieten maar dan de consequentie van meer rompslomp voor lief nemen.

Tenslotte meldde een mevrouw, dat zij door de kortingen voor tentoonstellingen op Pas 65 ertoe was gestimuleerd om meer tentoonstellingen te bezoeken.

5.7.5 RECREATIEVE VOORZIENINGEN

5.7.5.1 Bezienswaardigheden en recreatiegelegenheden

Terwijl 110 (is 44%) van de respondenten de kaart gebruikten voor bezoek aan bezienswaardigheden en recreatiegelegenheden, is het des te opvallender, dat we maar een drietal reacties over dit onderwerp ontvingen.

Een daarvan was het relaas van een Pashouder, die zeer tevreden opsomt, waar hij allemaal wel geweest was met Pas 65.

Dan was er de Pashouder, die bij Keukenhof wel korting had gekregen (het werd hem spontaan aangeboden), maar die dat bij de kassa's nergens aangekondigd had gezien. Bij de kassa was hem vervolgens verteld, dat men het niet buiten aankondigde, omdat "dan alle buitenlanders ook korting willen". Nadere informatie bij Keukenhof leerde ons, dat men Pashouders zonder mankeren 50% korting geeft. Met buitenlanders heeft men nogal wat problemen gehad, omdat deze vaak met allerlei eigen regelingen aankomen, die de caissières niet kunnen volgen. Om die reden heeft men afgezien van korting voor buitenlanders en maakt men ook aan de kassa niet kenbaar, dat korting mogelijk is. Maar in al het Nederlandstalige foldermateriaal is de korting wel vermeld.

Tenslotte klaagde een bejaarde erover, dat de "bedriegertjes" in Rozendaal geen korting geven. De "bedriegertjes" horen bij het Kasteelmuseum "Kasteel Rozendaal". Dit is een particulier museum, dat niet gesubsidieerd is. Men kan de exploitatie niet uitsluitend krijgen indien op de bescheiden toegangsprijs van ƒ 2,-- nog korting zou worden verleend.

5.7.5.2 Dierentuinen

Slechts één respondent zou graag meer korting zien bij dierentuinen,bijvoorbeeld buiten de schoolvakanties.
Informatie bij twee dierentuinen, te weten Artis en Blijdorp leverde als informatie op, dat dierentuinen allemaal een eigen regeling hanteren, zodat bij sommige dierentuinen Pas 65 houders zeer aantrekkelijke kortingen krijgen en bij andere helemaal geen. Als voorbeeld de grote verschillen tussen de Artis- en Blijdorp-regeling. De toegangsprijs voor Artis voor een dagkaartje kent geen korting voor Pas 65 houders. Daarentegen krijgen zij wel een korting van meer dan 50% op een jaarkaart. Bij Blijdorp krijgen de bejaarden op dagkaartjes een korting van bijna 70%, terwijl zij op een jaarkaart ruim 30% korting krijgen. Het beheer van de dierentuinen is zo gevariëerd, dat er vermoedelijk ook nauwelijks een mogelijkheid bestaat om aan deze situatie van grote verschillen in korting iets te veranderen.

5.7.5.3 Natuurparken

Hierover was de reeds gemelde opmerking, dat De Hoge Veluwe voor Pashouders geen korting verstrekt (zie par. 5.7.4.4).

5.7.5.4 Zwembaden

In diverse plaatsen zijn de zwembaden met korting voor Pashouders toegankelijk. Dat bleek uit de opgave van de toepassingen door de respondenten.
Twee respondenten echter vroegen juist om korting in de plaatselijke zwembaden. Een van hen suggereerde zelfs een kortingsregeling voor zogenaamde daluren.
Omdat het bij zwembaden zeer vaak gaat om door gemeenten geexploiteerde instellingen, is het sterk van het gemeentebeleid afhankelijk of en in welke mate Pashouders korting krijgen.

5.7.5.5 Kampeerterreinen

Een mevrouw vermeldt, dat zij haar Pas kan gebruiken, om goedkoper op bezoek te gaan bij mensen, die op een kampeerterrein staan. (Men moet inderdaad op menige camping betalen, wanneer men kampeerders wil bezoeken).

Een tweede respondent klaagde erover, dat er niet meer korting wordt gegeven aan Pashouders-kampeerders door de beheerders van kampeerterreinen.

5.7.5.6 Café's en restaurants

Diverse Pashouders merkten op, dat naar hun waarneming er steeds meer café's en restaurants komen, die Pashouders tegen gereduceerde prijzen bepaalde dranken en/of maaltijden aanbieden.
Er werden er door de acht respondenten, die ons hierover schreven, ook een aantal genoemd:

- Stationsrestaurants te Zwolle en Roozendaal (maar er schijnen er meer te zijn);
- Restaurant in Zevenbergen ("Holland");
- De restaurants van de VALK-keten;
- Hilton Rotterdam in de Hindeloper Corner;
- Het Kurhaus in Scheveningen op lunches.

Dit soort acties van Horeca-bedrijven werden door degenen die erover schreven, in hoge mate gewaardeerd.
We schreven eerder al, dat er behoefte bestaat aan meer inlichtingen over welke restaurants en café's dit soort voordelen verstrekken. Men denkt dan zowel aan regelmatige publicatie in de Pas 65 bladen als ook aan aparte gidsjes of overzichten.

Een respondent schreef ons over een manier, waarop dit soort kortingen gemakkelijk bevorderd zou kunnen worden. "Laten de grootbedrijven (Hema, V&D, A.C. etc.) op vertoon van de Pas 65 korting geven bij maaltijd en drank voor de uitjes van de 65 plussers. De kleineren volgen dan wel vanzelf".

Tenslotte was er een bejaard echtpaar, dat zich tijdens een ziekteperiode van allebei, zeer hulpeloos had gevoeld met name bij de bereiding van maaltijden. Zij pleitten voor een kok en/of restaurants, waar men als bejaarden op Pas 65 goedkope maaltijden zou kunnen bestellen. Daarbij dacht men aan iets anders dan de plaatselijke "Tafeltje-dek-je" dienstverlening, die men als een voorziening voor mensen met een zeer laag inkomen beschouwde, hoewel deze voorziening, naar ons weten, meestal voor iedere bejaarde ongeacht zijn rang of stand beschikbaar is.

5.7.5.7 Reizen en vakantieverblijven

Diverse bungalow-verhuurbedrijven en verhuurders van vakantieverblijven geven in minder drukke tijden (voor- en naseizoen, gedurende weekdagen enz.) aanzienlijke kortingen aan Pashouders (tot 50%). Zo schreef een bejaard echtpaar enthousiast over een midweek-arrangement in een vakantieoord van Sporthuis Centrum. Overigens is er kennelijk ook behoefte aan inlichtingen en voorlichting over dit soort kortingen. Een tweetal Pashouders vroeg op hun antwoordformulier of de onderzoekers geen goede suggesties zouden kunnen doen voor hotels, die op Pas 65 korting geven.

Tenslotte was er een bejaarde, die gaarne met verzorgde reizen meegaat. Deze ondervindt dan telkens, dat de arrangementen erg duur worden, omdat de reis er voor de volle prijs in zit verwerkt. Als hij nu op eigen gelegenheid gaat, krijgt hij wel de korting op de reis, maar dan is hij het gemak van de verzorgde reis kwijt. Zijn vraag (suggestie) is: "Meer verzorgde reizen speciaal voor bejaarde Pashouders".

5.7.6 BUITENLAND EN PAS 65

Vele bejaarden met een Pas 65 proberen ook of ze de Pas in het buitenland kunnen gebruiken. Maar dat is altijd min of meer op de gok, omdat je nooit weet of je korting zult krijgen. "Niet altijd is dat plezierig", zoals een respondent meldt.
Veel kritiek is er op de voorlichting over de mogelijkheden in het buitenland onder de 14 respondenten die individueel over dit onderwerp schreven en de ± 20 leden van twee groepen, die als groep reageerden. Met name zou men in de Pas 65 bladen veel meer aandacht aan dit onderwerp moeten besteden. Enkele (2) respondenten merkten op, dat er in de ons omringende landen ook seniorenpassen e.d. ingevoerd worden. Een van hen pleitte dan ook voor één pas geldig in de hele E.G. Deze persoon wist overigens niet, dat onze Pas 65 ook in het buitenland bij vele gelegenheden erkend wordt.

Het zal niemand verbazen, dat de Pas vooral in de ons omringende landen Duitsland, Frankrijk, België, Engeland, Zwitserland en Italië wordt gebruikt.

Daarnaast kwam nog een aantal berichten over toepassingen in Australië,door Pashouders op bezoek bij hun naar dat land geëmigreerde kinderen.
Zoals we al eerder schreven, veroorzaakt het ontbreken van een internationaal leesbare (in Engels of Frans) tekst op de Pas soms problemen, omdat de Pas dan niet begrepen wordt. Met name in Italië schijnt dat het geval te zijn.

De Pas kan in het buitenland volgens mededelingen van onze respondenten onder andere gebruikt worden voor:

- Treinreizen (in tegenstelling tot onze N.S.) in Duitsland (30% korting) en Italië. Overigens moet men dan wel het kaartje in het buitenland kopen, omdat men via de N.S. alleen korting krijgt als men eerst de 60/65+ kaart koopt à ƒ 75,50. Deze is, zoals de N.S. zelf waarschuwt, echter over de grens niet geldig tenzij voor in Nederland gekochte kaartjes.
- Busreizen van één en meer dagen vanuit Sydney en andere grote steden in Australië (5 à 9% reductie). In Australië schijnt de Pas echter in stadsvervoer niet gebruikt te kunnen worden.
- Legitimatie. Met name in Spanje konden Pashouders de Pas als legitimatie gebruiken bij banken in plaats van het in het hotel in bewaring zijnde paspoort.
- Musea/tentoonstellingen/exposities in Duitsland, West-Australië, Frankrijk (Parijs) en Zwitserland.
- Recreatieparken e.d. in West-Australië.
- Buitenplaatsen en kastelen in Engeland (behalve die beheerd worden door de National Trust).

Dat er op dit gebied nog wel het een en ander kan verbeteren bewijst de reactie van een inwoonster van Maastricht, die boos meldde dat ze in de grensstreek (Aken en Luik) nergens korting kreeg: "niet op de bus, niet op de trein, nergens".

5.7.7 OVERHEIDSTARIEVEN EN TARIEVEN OPENBARE NUTSBEDRIJVEN

Een negental respondenten schreef ons vanuit de positie, dat zij met een A.O.W.-uitkering, soms aangevuld met een klein pensioentje, moeten zien rond te komen.
De kern van de klacht van deze mensen was in alle gevallen, dat alles tegenwoordig zo duur wordt en niet in het minst door sterke prijsstijgingen van de dienstverlening door de overheid en openbare nutsbedrijven. "...dat de overheid zelf weinig doet om 'ouderen' tegemoet te komen in de stijgende kosten allerwege". Men komt dan met diverse suggesties voor kortingen op Pas 65 voor de volgende tarieven:

- energiegebruik:
  - laten vallen van de B.T.W.
  - vermindering c.q. afschaffing vastrecht
- telefoon
  Men stelt dan, dat alleenwonende bejaarden eigenlijk allemaal telefoon dienen te hebben. De kostenbesparing zou kunnen bestaan uit:
  - geen abonnementskosten
  - tegemoetkoming in alle kosten
- omroepbijdrage
  Een verzoek om vrijstelling voor Pashouders
- Ziektekosten
  Minder hoge eigen bijdrage bij bijzondere verstrekkingen zoals een bril, speciaal schoeisel en een gebit.
- Toeristenbelasting
  Vermindering voor seizoenkampeerders, die naar we in de Kampioen van de ANWB lazen inderdaad soms dubbele belasting betalen.

Discussie

Hoewel hier naar ons idee zeer urgente problemen worden aangesneden, lijken de genoemde zaken nauwelijks onderwerpen, die men via Pas 65 zou kunnen regelen. Deze horen veeleer thuis in een algemeen inkomensbeleid van de overheden ten aanzien van bejaarden.

5.7.8 WINKELS EN DIENSTVERLENENDE BEDRIJVEN

Pas 65 is in oorsprong vooral bedoeld als een middel om door kortingen op vervoer en toegangsbewijzen bejaarden meer van allerlei sociaal-culturele voorzieningen en de samenleving in het algemeen gebruik te laten maken.
Sommige neringdoenden, met name kappers, zijn echter op vertoon van de Pas ook korting gaan verstrekken. De bejaarden die met dit verschijnsel geconfronteerd worden, zijn uiteraard bepaald niet rouwig om deze ontwikkeling. Wel is ook hier de klacht, dat de betrokken winkeliers en neringdoenden vaak niet adverteren met deze kortingen.
Alle acht respondenten, die ons over dit onderwerp schreven, drongen aan op bevordering van aantal en aard van de kortinggevende winkels e.d. Onder andere noemde men behalve de kapper ook de:

- tuinman
- pedicure
- slager
- groenteboer
- zakenmensen in het algemeen.

5.7.9 MEDIA

Houders van een Cultureel Jongeren Paspoort kunnen zich goedkoop abonneren op diverse tijdschriften.
Een drietal Pashouders zou iets dergelijks voor bejaarden ook graag gerealiseerd zien, "vooral nu de abonnementsprijzen steeds stijgen en een oudere vaak tijd heeft om te lezen. Maar de hoge kosten maken hem dit onmogelijk".
Nu zijn er wel diverse organisaties met een ideëel doel (gezondheidszorg, de zorg voor het milieu, natuurbeheer enz.), waarvan men als bejaarde tegen een gereduceerd tarief lid kan zijn. Men krijgt dan ook het blad van zo'n organisatie voor dat gereduceerde tarief. De bladen, waar het de respondenten om gaat, zijn echter andere bladen zoals geïllustreerde weekbladen en opiniebladen.

5.8 Opmerkingen die alleen indirect in relatie stonden tot Pas 65

Uiteraard werden er in de reacties en de telefoons die we kregen ook opmerkingen gemaakt die op zich niets met Pas 65 uitstaande hadden, maar die door bejaarden naar aanleiding van hun ervaringen met de Pas gemaakt werden. Allereerst werden in een groot aantal reacties opmerkingen aangetroffen die men zo al vertellende maakte. Voor zover deze onbeduidend waren, hebben we ze niet verwerkt. In sommige reacties (129 in totaal) werden echter zeer duidelijke wensen, klachten en beschouwingen gevonden. De ruimte en de gelegenheid is er hier niet voor om uitgebreid op alles wat op deze wijze tot ons kwam, in te gaan. Maar we willen toch wel enkele impressies geven.

Allereerst werd nogal eens geklaagd over de behandeling van en de positie van bejaarden in de huidige samenleving. Er zou geen eerbied en achting meer zijn voor ouderen. Ze zouden als een "last" worden beleefd. Men zou zich niet hoffelijk, tolerant en begrijpend meer opstellen.
Bovendien, zo vond men, wordt de samenleving steeds gewelddadiger hetgeen ook een enorme bedreiging voor kwetsbare ouderen zou betekenen.
In concreto wezen mensen met deze sombere gedachten op ervaringen, die ze vooral opdeden aan kassa's en met chauffeurs en ander personeel van het openbaar vervoer. Men klaagde over ongeduld, snauwen enz. Ook het wilde gedrag van kinderen en het roken in bussen en metro's kan, in de ogen van deze bejaarden, geen goedkeuring vinden.

Tegenover deze sombere opmerkingen stonden ook opmerkingen van bejaarden, die bijzonder te spreken waren over de bejegening, die zij als bejaarden van hun medemensen en in het bijzonder van chauffeurs en kassapersoneel ondervonden.
Een bejaarde heer vond, dat zijn medebejaarden zich veel te vlug achtergesteld en gediscrimineerd voelen.

Een ander algemeen thema was de inkomenspositie van bejaarden. Men klaagde erover, dat alles zo vreselijk duur werd en dat dit met name met een A.O.W.-pensioentje tot zorgelijke toestanden kan leiden.
In het bijzonder werden de stijgende woonlasten genoemd zoals die voor de huur of die voor hypotheken (in 1981/1982 was de rente ook erg hoog).

Meer in detail waren er nogal wat opmerkingen over het openbaar vervoer.
- Chauffeurs zouden minder snel de deuren van bussen moeten sluiten, rustiger moeten optrekken en niet als gekken door bochten moeten "scheuren".
- Kinderen zouden voor bejaarden op moeten staan.
- Tochtende bovenluiken (voor ventilatie) in bussen in de zomer zouden voor bejaarden dicht moeten.

Tenslotte was er nog een klacht, die we in Den Haag een paar maal aantroffen. In Den Haag schijnt de gemeente speciale leerzame excursies in de stad zelf en ook buiten de stad te organiseren voor ouderen. Behalve excursies worden er ook filmmiddagen gehouden. De excursies binnen de stad zijn gratis (men komt en gaat op eigen gelegenheid). Buiten de stad betaalt men ƒ 10,-- voor de busreis. Deze excursies en filmmiddagen dreigen onder invloed van bezuinigingen te verdwijnen. In een groepsreactie van oud-medewerkers van de Rijks-Automobielcentrale en in één individuele reactie wordt hiertegen geprotesteerd, met name, omdat de excursies zeer op prijs worden gesteld.

5.9 Tot besluit van dit hoofdstuk

In dit hoofdstuk bespraken we 277 overwegend schriftelijke reacties van bejaarden op oproepen in diverse bladen om ervaringen met en opmerkingen en suggesties ten aanzien van Pas 65.
We zagen dat de Pas in hoge mate gewaardeerd wordt door degenen die hem hadden en dat zowel in het algemeen als in het concrete gebruik. Wel waren er kritische geluiden waar te nemen ten aanzien van sommige aspecten van de Pas 65 regeling en ten aanzien van de practische gebruiksmogelijkheden.

6. SAMENVATTING, CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

6.1 Samenvatting

De gebruikers

Pas 65 bleek in 1979 in bezit bij 65% van de bejaarden. Er zijn aanwijzingen dat het bezit snel toeneemt. In 1981 werd reeds een percentage van 77 gevonden. Ook op logische gronden is een toename van het bezit te verwachten omdat het bezit onder jongere bejaarden hoger is dan onder oudere bejaarden.
De groep Pasbezitters onderscheidt zich maar in beperkte mate van niet-Pasbezitters. Pasbezitters zijn gemiddeld wat jonger. Zij hebben vermoedelijk gemiddeld iets meer opleiding en een iets hoger inkomen. Het voornaamste onderscheid is, dat men onder Pasbezitters meer actieve gebruikers van vervoers- en sociaal-culturele voorzieningen aantreft, zelfs indien het voorzieningen betreft, waarvoor Pas 65 geen korting geeft.

Het gebruik

We beschreven hoe aan de hand van reeds voorhanden gegevens uit het AVO-onderzoek een schatting van het openbaar vervoergebruik door Pasbezitters kan worden berekend. Dat leverde onder andere het inzicht op, dat in 1979 wellicht 117 miljoen ritten met bus, tram en metro gemaakt zijn door bejaarden in bezit van Pas 65. Met een verbruik van die omvang zal volgens een ruwe schatting in 1981 een bedrag van ongeveer 70 miljoen gulden gemoeid zijn geweest. De verleende kortingen komen in dezelfde orde van grootte uit, omdat Pas 65 50% korting op het buskaartje geeft. Aangegeven werd, dat dit bedrag zeker niet zonder meer als een verliespost voor het openbaar vervoer kan worden beschouwd, onder meer aangezien de meeste ritten buiten de spitsuren worden gemaakt. Op dezelfde wijze als voor het openbaar vervoer laat zich ook het gebruik van Pas 65 voor schouwburgvoorstellingen en andere met korting te gebruiken voorzieningen uitrekenen, zij het, dat door de onoverzichtelijke kortingssituatie,de berekeningen tot een minder nauwkeurig resultaat zouden leiden.

De effecten van Pas 65

Er is op grond van leefsituatie-onderzoekingen vastgesteld, dat de achterstand in voorzieningengebruik van bejaarden tussen 1976 en 1979 iets verminderd is. Deze ontwikkeling zou het gevolg kunnen zijn van de invoering van Pas 65. Er kunnen echter sinds de invoering van Pas 65 vele andere invloeden zijn geweest, die het voorzieningengebruik van bejaarden op een van de rest van de bevolking afwijkende wijze hebben beinvloed. Omdat er geen research-voorzieningen zijn getroffen om deze invloeden te scheiden van de invloed van Pas 65 kan

niet met zekerheid vastgesteld worden, wat de werkelijke invloed van Pas 65 op het voorzieningengebruik is.
De bevindingen bij de analyse van brieven van en telefoongesprekken met bejaarden, hoewel niet afkomstig van een representatieve steekproef, wijzen ook in de richting van een bescheiden effect van Pas 65. Daarbij bleek overigens wel, dat door het ogenschijnlijk willekeurige kortingbeleid en het zelfs vaak ontbreken van kortingen bij sociaal-culturele voorzieningen, in een aantal plaatsen Pas 65 geen of nauwelijks effect op het voorzieningengebruik kan hebben gehad.
Sommige van de bejaarden schreven of zeiden, dat de Pas gestimuleerd had om er wat vaker op uit te gaan en actiever te zijn dan anders het geval zou zijn geweest. Vermoedelijk betreft dit een veel voorkomend gevoel bij Pasgebruikers. De aard van onze gegevens laat het echter niet toe een preciesere schatting te geven van het aantal bejaarden, dat zich gestimuleerd voelt.
Over de onbedoelde effecten van Pas 65 kan worden gezegd, dat de Pas naar alle waarschijnlijkheid niet heeft geleid tot discriminatie van bejaarden van enige omvang. Het publiek nam dit soort discriminatie nauwelijks waar. Ook in de persoonlijke reacties van Pasgebruikers kwamen maar enkele meldingen van discriminatie voor, waarbij het ten dele nog ging om subjectieve gevoelens van Pashouders waarvan ze zelf eerlijk zeiden, dat deze niet door hun feitelijke ervaringen gestaafd werden.

De beleving van Pas 65 door de bejaarden zelf

Uit de brieven van en telefoongesprekken met bejaarden bleek, dat dezen over het algemeen zeer te spreken waren over het idee achter Pas 65 en de concrete uitwerking daarvan. Algemene kritiek werd maar weinig gehoord en zeker niet van Pashouders. Maar enkele van de personen waarmee contact is geweest hadden moeite met de leeftijd onthullende werking van de Pas, ook al omdat men vond, dat er weinig te verhullen is.
De voornaamste kritiek op de Pas-regeling kwam van die mensen, die de Pas graag zouden hebben, maar die er nog niet voor in aanmerking kwamen. Dat waren allereerst alleenwonende ouderen tussen 60 en 65 jaar oud, vervolgens de jeugdige partners (jonger dan 60 jaar) van bejaarden (boven de 65 jaar) en tenslotte die mensen, die in sociaal-economisch vergelijkbare omstandigheden leefden als bejaarden (uitkeringstrekkers, vervroegd gepensioneerden).
Zoals vermeld beleefden vele bejaarden de Pas als een stimulans om actief te blijven.

De beleving van Pas 65 door het publiek

In de ogen van het publiek is Pas 65 een voorziening die in aanzienlijke mate het bezoek aan familie, bekenden e.d. bevordert door de kortingen op reizen. Meer dan 60% der respondenten meende dat dit bezoek een tamelijk grote tot zeer grote toename had ondergaan.

Over de bevordering van het bezoek aan bioscoop, schouwburg, museum, e.d. was het publiek minder optimistisch, hoewel ook daar nog altijd 33% een tamelijk tot zeer grote toename, en nog eens 44% een kleine toename waarnam. Het publiek denkt voor 90% dat bejaarden niet noemenswaardig gediscrimineerd worden vanwege het gebruik van Pas 65. Slechts 4% van de bevolking ziet Pas 65 als een tamelijk tot zeer onrechtvaardige voorziening die bejaarden teveel bevoordeelt terwijl 13% kortingpassen in het algemeen als tamelijk tot zeer onrechtvaardige voorzieningen ervaart. Het oordeel van de bevolking toonde slechts enkele zeer zwakke verbanden met andere variabelen.

Ervaringen met en suggesties ten aanzien van Pas 65 in het gebruik in het algemeen

In het gebruik blijkt de Pas weinig problemen te geven, hoewel er natuurlijk altijd wensen overblijven.
Wat algemenere wensen hadden betrekking op:

- meer uniformiteit in met name het beleid van de gemeenten ten aanzien van Pas 65
  Het blijkt, dat dit beleid van gemeenten verschillend is, wat belangrijke consequenties heeft voor de Pashouders, aangezien vele culturele voorzieningen door of met steun van de gemeentelijke overheden worden geëxploiteerd. Door het gebrek aan uniformiteit worden bejaarden met Pas 65 van gemeente tot gemeente met verschillende regelingen geconfronteerd, waarvan sommige een uitgesproken discriminerend karakter hebben, zoals de regeling dat de gemeente Utrecht alleen voor inwoners van die stad korting verleent op Pas 65 bij culturele voorzieningen als theaters en musea.

- betere voorlichting
  Men wenste zowel meer en vooral complete en overzichtelijk verkrijgbare inlichtingen over de mogelijkheden van Pas 65 in de eigen plaats en in andere plaatsen, die men bezocht als ook zoveel mogelijk informatie over de mogelijkheden van de Pas in het buitenland. Men wenste de mogelijkheid zich te abonneren op de Pas 65-bladen. Overigens bleek dat de zin van twee aparte bladen de bejaarden veelal ontgaat, hoewel men er zich ook niet aan stoorde.
  Men wenste vervolgens ook een betere voorlichting over de door hen geboden kortingen door kortingverleners.

- de vormgeving
  Er waren enkele suggesties ten aanzien van de vorm, omvang en tekst van de Pas.

Ervaringen met en suggesties ten aanzien van het gebruik van de Pas bij concrete voorzieningen

Pas 65 blijkt vele gebruiksmogelijkheden te hebben, ontdekten we bij de analyse van de schriftelijke en telefonische reacties van individuele bejaarden. Bijna allemaal gebruikten ze

de Pas bij het openbaar vervoer, maar velen onder hen (in procenten uitgedrukt variërend tussen 70 en 40%) gebruikten de Pas ook voor bezoek aan voorstellingen (film, toneel, concert e.d.), voor bezoek aan musea en andere bezienswaardigheden en voor bezoek aan recreatieve en ontspanningsgelegenheden. Nog 17 andere concrete toepassingsmogelijkheden werden door ons in de reacties gevonden, maar deze troffen we geen van alle bij meer dan 10% van de respondenten aan.
Er waren natuurlijk vele reacties, suggesties en wensen ten aanzien van het gebruik van de Pas voor een bepaalde voorziening. Heel veel van de wensen betroffen de uitbreiding van de mogelijkheden van de Pas bij die concrete voorziening.
De meest frappante van die wensen en suggesties betroffen:

- Het niet geldig zijn van Pas 65 bij de Spoorwegen. Er waren veel klachten over de spoorwegenregeling met name over de combinatie hoog vastrecht en slechts op bepaalde dagen en tijden toegestane gratis reizen. De meeste suggesties kwamen neer op een verandering van de spoorwegenregeling in een regeling met grote gelijkenis met de Pas 65 regeling voor het overige openbaar vervoer dan wel op een door de Spoorwegen erkennen van Pas 65 en overnemen van de Pas 65 regeling voor de bussen, metro's en trams.

- Schouwburg- en concertzaal bezoek.
  Er waren vele klachten en opmerkingen over:
  - het niet verkrijgen van korting in bepaalde steden, schouwburgen en/of bij bepaalde gezelschappen
  - het slechts beschikbaar zijn van een beperkt aantal plaatsen of alleen plaatsen van een bepaalde rang voor bejaarden.

  Alle klachten werden geverifiëerd en bleken grotendeels op juiste gegevens te berusten. Ook bleek, dat door de grote verschillen tussen overheidsbeleid, het beheer van de schouwburgen en contracten en het beleid van de betrokken gezelschappen het nagenoeg onmogelijk is om tot een uniforme regeling voor alle schouwburgen, concertzalen en gezelschappen te komen. Er blijft de Pashouders niets anders over dan telkens maar weer te vragen.

Daarnaast werden over enkele tientallen andere voorzieningen en toepassingen opmerkingen verkregen.

Beeldvorming rond Pas 65

Minstens 95% van de bevolking van 15 jaar en ouder weet van het bestaan van Pas 65. Een hoog percentage weet bovendien de juiste kortingsmogelijkheden te noemen (95% kortingen op de bus, tram en metro en 89% op voorstellingen).
De meeste respondenten maken echter geen onderscheid tussen Pas 65 en de 60/65+ kaart van de Spoorwegen (90%). Kennelijk worden deze twee kaarten veelvuldig met elkaar verward. Zelfs 69% van de Pasbezitters bleek dat te doen. Dit laatste was een bevinding uit het omnibusonderzoek. Uit de geschreven en telefonische reacties bleek, dat vele Pashouders vooral in negatieve zin de Spoorwegenkaart van Pas 65 onderscheiden.

6.2 Conclusies

Ten aanzien van Pas 65

Gezien het al maar stijgende bezit van Pas 65, lijkt de Pas zich langzaam te ontwikkelen tot een voorziening, die algemeen door alle bejaarden gebruikt wordt met uitzondering wellicht van hen die op hun 65e al nooit meer buiten de deur komen of voor hun vervoer zijn aangewezen op particulier vervoer, terwijl zij nooit voorstellingen bezoeken. Te verwachten is, dat dit echter een beperkte groep van 10 à 20% zal zijn. Wellicht zal ook een enkele bejaarde zijn ware leeftijd willen verhullen en om die reden Pas 65 niet aanschaffen. Wat betreft het gebruik kan worden geconcludeerd dat dit massale omvang heeft. Het lijkt aannemelijk, dat verreweg het grootste gedeelte van het gebruik door 65-plussers van openbaar vervoer (exclusief de trein) en sociaal-culturele voorzieningen*) met korting via Pas 65 wordt betaald. Zoals we zagen kunnen schattingen van de orde van grootte van het gebruik voor een bepaalde voorziening worden verkregen indien bij leefsituatie-onderzoek nauwkeurig en gespecificeerd naar Pasbezit en voorzieningengebruik gevraagd wordt.

Het voorzieningengebruik door bejaarden is de laatste jaren in vergelijking met andere bevolkingsgroepen sneller gestegen. Het is waarschijnlijk, dat zich hierin de invloed van Pas 65 weerspiegelt, hoewel de beschikbare gegevens geen harde uitspraken hierover mogelijk maken.

De invloed van Pas 65 op het gebruik van culturele voorzieningen zou nog groter kunnen zijn bij een ander beleid van sommige plaatselijke overheden ten aanzien van het toekennen van korting aan bejaarden bij theater- en concertbezoek.
- Daar waar geen kortingen worden verstrekt, zal er van de Pas ook geen invloed uitgaan.
- Daar, waar de kortingen aan allerlei beperkende voorwaarden zijn gebonden of soms wel en soms niet worden gegeven, zal de invloed veel beperkter zijn, dan hij zou kunnen wezen.

Juist omdat Pas 65 door de landelijke overheid primair bedoeld is om het gebruik van culturele voorzieningen door bejaarden te bevorderen, zijn de obstakels opgeworpen door sommige plaatselijke overheden duidelijk in strijd met de bedoelingen van de landelijke overheid.

Er blijken maar weinig negatieve gevolgen van het invoeren van Pas 65 waar te nemen. Het beeld over de Pas en de mening over de Pas bij de bevolking zijn positief. In hoeverre de Pas nog positieve of negatieve geldelijke gevolgen heeft gehad, viel door ons niet vast te stellen. Daartoe zou men moeten weten in hoeverre Pas 65 het voorzieningengebruik heeft bevorderd dan wel afname ervan heeft verhinderd, zodat een

---

*) Voor zover deze voorzieningen met korting voor Pashouders toegankelijk zijn.

balans valt op te maken van de verminderde inkomsten per bezoek tengevolge van de korting en het grotere aantal bezoeken, dat per saldo de inkomstenderving per bezoek geheel, ten dele of meer dan goed gemaakt zou hebben. Deze kennis over de invloed op het gebruik zal niet of slechts met zeer grote moeite te verkrijgen zijn. Zo er echter al een meetbaar negatief geldelijk gevolg zou zijn van de invoering van Pas 65, dan schijnt dit niemand te verontrusten en het schijnt veelal niet voelbaar te zijn. Dit laatste is niet helemaal waar. In een aantal gevallen, zoals we zagen, geven potentiële kortingverstrekkers geen korting op Pas 65, omdat zij berekend hebben, dat Pas 65 voor hen door de grote aantallen bejaarden, die zij reeds bedienen, negatieve gevolgen in financieel opzicht zou hebben.
In de ogen van de bejaarden is Pas 65 een zeer positief ervaren en beleefde instelling. De wensen en verlangens ten aanzien van de Pas betreffen hoofdzakelijk verruiming van de normen voor de verkrijging van Pas 65 en uitbreiding van de gebruiksmogelijkheden.

Pas 65 wordt door het publiek overwegend als een positieve voorziening gezien. Men acht de Pas effectief, men neemt weinig discriminatie waar en men vindt de Pas in overgrote meerderheid een billijke voorziening.

Over de beeldvorming kan gezegd worden dat deze hoewel niet volmaakt, heel redelijk is met uitzondering van de verwarring van Pas 65 met de 60/65+ kaart van de Spoorwegen.

Op grond van het bovenstaande kunnen wij de volgende slotconclusie formuleren:
Pas 65 wordt voor zover onze kennis nu reikt massaal gebruikt en wordt door de bejaarden en het publiek overwegend als een geslaagde voorziening gezien. Pas 65 kan om die redenen als een succes worden beschouwd, ook al blijkt het onzeker wat de omvang van de effecten van de Pas op het voorzieningengebruik is. Er is een indicatie, dat bejaarden gestimuleerd door Pas 65 meer van voorzieningen gebruik zijn gaan maken.

Ten aanzien van onderzoek

Gebruik en bezit van Pas 65 zijn betrekkelijk eenvoudig via leefsituatie-onderzoek en onderzoek naar voorzieningengebruik te achterhalen. Het apart daartoe laten uitvoeren van onderzoek onder de bejaarden lijkt overbodig. Het achterhalen van het gebruik via de faciliteitenbieders (kortingverlenende instanties) is wel mogelijk, maar zal een omvangrijke, ingewikkelde en daardoor dure onderzoeksaanpak vergen.
Het indirecte gebruik valt alleen via onderzoek onder representatieve steekproeven van bejaarden zelf te achterhalen.

De effecten van Pas 65 zullen waarschijnlijk nooit met enige zekerheid kunnen worden vastgesteld, omdat daartoe eerder (vóór de invoering van de Pas) gericht onderzoek had moeten worden uitgevoerd. Hooguit kan in longitudinaal onderzoek ge-

poogd worden te onderzoeken hoe Pas 65 het voorzieningengebruik beïnvloedt van hen die in de toekomst 65 worden. Dit zou echter door de vele ter zake doende variabelen omvangrijk, door de vele te controleren invloeden technisch ingewikkeld en door de herhaalde metingen langdurig onderzoek moeten zijn.

De beleving van Pas 65 door de bejaarden is door middel van een betrekkelijk eenvoudig onderzoek onder de bejaarden zelf te onderzoeken, zoals dat in de derde fase van dit project is gebeurd. Met deze derde fase lijkt dat beleven overigens voorlopig afdoende onderzocht.

Verder onderzoek naar de beeldvorming rond Pas 65 lijkt overbodig.

6.3 Aanbevelingen

Ten aanzien van Pas 65

Al met al schijnt er op dit moment voldoende grond aanwezig te zijn om het instituut van Pas 65 te handhaven zonder ingrijpende wijzigingen in de practische uitvoering ervan. Kleine wijzigingen vindt men in met name hoofdstuk 5 gesuggereerd.

De regeling, dat alleen 60-64-jarigen, die met een Pashouder samenwonen de Pas kunnen krijgen, dient nader overwogen te worden. Te denken zou zijn aan het beschikbaar stellen van de Pas voor iedere inwoner van Nederland van 60 jaar en ouder. Dat zou tevens meer in overeenstemming zijn met de algemene tendens van verlaging van de pensioneringsleeftijd.

De enige andere ingrijpende verandering zou de integratie van Pas 65 met de 60/65+ kaart van de N.S. zijn.

Verder lijkt het aannemelijk, dat de bejaarden zelf iedere uitbreiding van de mogelijkheden van Pas 65 zullen toejuichen. Welke die uitbreidingen zouden moeten zijn, kan men afleiden uit de suggesties gedaan in hoofdstuk 5.

Ten aanzien van nader onderzoek

Het lijkt zinvol om bij komend onderzoek naar de leefsituatie van bejaarden en/of het voorzieningengebruik van bejaarden tevens het bezit en het gebruik van Pas 65 mee te nemen bij het totaal aan te verzamelen gegevens.
Wellicht is het zinvol om periodiek, bijvoorbeeld eens per vijf jaar, een onderzoek te laten uitvoeren zoals dat in dit project werd gedaan, bestaande uit twee onderdelen:

- het gericht analyseren van de gegevens verkregen bij leefsituatie- en voorzieningengebruik-onderzoek;
- het analyseren van ervaringen en suggesties van individuele Pashouders.

LITERATUURLIJST

- Centraal Bureau voor de Statistiek:
  "De leefsituatie van de Nederlandse bevolking 1974",Den Haag,
  Staatsuitgeverij, 1975

- Centraal Bureau voor de Statistiek:
  "De leefsituatie van de Nederlandse bevolking van 55 jaar
  en ouder, deel 1 Kerncijfers", Den Haag, Staatsuitgeverij,
  1977

- Centraal Bureau voor de Statistiek:
  "Statistisch Zakboek 1980", Den Haag, Staatsuitgeverij, 1980

- Nationaal Bureau voor Toerisme (NBT), afdeling binnenland:
  "Verslag onderzoek Uit met Pas 65 krant",
  Den Haag, november 1978

- Nota Bejaardenbeleid 1975, Tweede Kamer, juni 1975

- N.V. v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek:
  Rapport d.d. juni 1979 aangaande Pas 65

- Timmermans, J.M.:
  "De Pas 65 en activiteit voor ouderen", Leeftijd, mei 1981,
  blz. 31-34

Bijlage 1

512 PAS 65, VELDWERK MEI 1979 N.V. V/H NEDERLANDSE STICHTING VOOR STATISTIEK

TABEL 9

VRAAG 005 WELKE MOGELIJKHEDEN EN/OF VOORDELEN BIEDT VOLGENS U DE PAS 65 ?

ALLE ONDERVRAAGDEN DIE IETS GEHOORD, GEZIEN OF GELEZEN HEBBEN OVER PAS 65

NAAR GESLACHT X LEEFTIJD

	TOTAAL	LEEFTIJD MANNEN			LEEFTIJD VROUWEN			LEEFTIJD		
		TOTAAL	18-64 JAAR	65 JR EN OUDER	TOTAAL	18-64 JAAR	65 JR EN OUDER	T/M 59 JAAR	60 [illegible] JAAR	65 JR EN OUDER
	IN % VAN HET AANTAL ONDERVRAAGDEN PER CATEGORIE									
MOGELIJKHEDEN/VOORDELEN VAN PAS 65										
BEJAARDEN KUNNEN MEER UITGAAN TEGEN BETAALBARE PRIJZEN	7	7	7	2	8	9	2	9	4	2
GOEDKOOP REIZEN IN BUS, TRAM, STREEKVERVOER, VRIJ REIZEN	46	44	43	58	46	44	57	43	44	58
KORTING BIJ TREINVERVOER, NOEMT N.S., ANTW MET TREIN	24	24	23	25	24	23	28	23	19	26
VOORDELIGE, GOEDKOPE VOORSTELLINGEN, BIOSCOOP	15	13	13	16	18	18	21	16	13	19
GOEDKOOP REIZEN EN VOOR HALF GELD VERSCHILLENDE ACTIVITEITEN DOEN	12	12	11	14	11	11	10	10	17	12
REDUKTIE OP REIZEN, TONEEL, KUNST, UITVOERING, BUS, KAPPER ENZ.	22	22	23	22	23	23	22	23	24	22
FINANCIEEL VOORDEEL, KORTING	10	10	11	3	9	10	6	11	9	5
REDUKTIE OP UITGAANSMOGELIJKHEDEN, ENTREEPRIJZEN	18	20	20	21	18	18	14	19	11	16
OVERIGE ANTWOORDEN	3	2	2	1	3	3	2	3	4	2
WEET NIET	3	3	3	4	3	3	4	3	3	4
TOTAAL 1)	160%	157%	156%	166%	163%	162%	166%	160%	148%	166%
AANTAL ONDERVRAAGDEN (GEWOGEN)	2047	986	861	135	1051	866	185	1599	128	320
(ONGEWOGEN)	2044	849	693	156	1195	970	225	1530	133	381

1) PER ONDERVRAAGDE WAREN ER MEER ANTWOORDEN MOGELIJK.

Bijlage 2

SOORT KAART		ONDERZOEK-NUMMER			RESPONDENT-NUMMER		KOLOM
0	4	8	1	2			
1	2	3	4	5	6,7,8,9	10	

INLEIDING

U hebt ongetwijfeld wel eens gehoord, dat er voor bejaarden speciale pasjes bestaan, waarmee zij allerlei kortingen kunnen krijgen. Een van die pasjes is Pas 65, die iedere bejaarde bij het gemeentehuis kan krijgen. Over die Pas willen we u enkele vragen stellen.

1. *ENQ.: MET TOONMATERIAAL, PAG. 16*

Ik ga u eerst iets vragen over de kortingen die men op Pas 65 kan krijgen. Op de kaart, die ik u nu geef staan een aantal kortingsmogelijkheden, die ik u zal voorlezen. Kunt u mij zeggen, welke volgens u de juiste zijn? U mag er meerdere kiezen.

ENQ.: VOORLEZEN

Pas 65 geeft korting op:

A. Aankopen in warenhuizen en supermarkten -------	1	
B. Kaartjes voor de bus, tram en metro ----------	2	
C. Kaartjes voor de trein ----------	3	
D. Kaartjes voor bioscoop, museum, concerten, schouwburg e.d. ----------	4	11
E. Eigen bijdrage in de kosten van gezinsverzorging, wijkverpleging en andere diensten voor bejaarden ----------	5	

2. *ENQ.: MET TOONMATERIAAL, PAG. 17*

Een van de bedoelingen van Pas 65 is te bevorderen, dat bejaarden regelmatig andere mensen kunnen bezoeken.
Denkt u, dat er een toename zal zijn van het bezoek van bejaarden aan hun familie, vrienden en de bijeenkomsten van een vereniging waar ze lid van zijn, doordat ze met Pas 65 goedkoper kunnen reizen?

A. Zeer grote toename ----------	4	
B. Tamelijk grote toename ----------	3	12
C. Kleine toename ----------	2	
D Geen toename ----------	1	

3. *ENQ.: MET TOONMATERIAAL, PAG. 17*

Een andere bedoeling van Pas 65 is te bevorderen, dat bejaarden allerlei voorstellingen bezoeken. Denkt u dat er door Pas 65 een toename zal zijn van het bezoek, dat bejaarden brengen aan bioscoop, schouwburg, museum, concerten e.d.?

A. Zeer grote toename ----------	4	
B. Tamelijk grote toename ----------	3	13
C. Kleine toename ----------	2	
D. Geen toename ----------	1	

		KOLOM	
	ENQ.: MET TOONMATERIAAL, PAG. 18		
4.	Het zou kunnen, dat bejaarden, die Pas 65 gebruiken daardoor op minder prettige wijze behandeld worden dan andere mensen. Denkt u, dat dit vaak voor zal komen?		
	A. Vaak ----------	1	14
	B. Nogal eens ----------	2	
	C. Een enkele maal ----------	3	
	D. Zelden of nooit ----------	4	
	ENQ.: MET TOONMATERIAAL, PAG. 19		
5.	Door Pas 65 betalen bejaarden minder dan andere mensen voor reizen, voor sommige diensten en vele voorstellingen. Sommige mensen zullen het hiermee eens zijn, maar anderen zullen het onrechtvaardig vinden. Wat is hierover uw mening?		
	A. Helemaal niet onrechtvaardig ----------	4	15
	B. Een beetje onrechtvaardig ----------	3	
	C. Tamelijk onrechtvaardig ----------	2	
	D. Zeer onrechtvaardig ----------	1	
	ENQ.: MET TOONMATERIAAL, PAG. 20		
6.	Zoals bekend bestaan er voor meerdere groepen mensen mogelijkheden om allerlei kortingen te krijgen voor het openbaar vervoer, voor de toegang tot de bioscoop en de schouwburg enz. Deze mogelijkheden zijn er behalve voor bejaarden ook voor jongeren. Ook hiermee zal niet iedereen het eens zijn, terwijl anderen het juist een rechtvaardige zaak zullen vinden. Wat is hierover uw mening?		16
	A. Zeer onrechtvaardig ----------	1	
	B. Tamelijk onrechtvaardig ----------	2	
	C. Een beetje onrechtvaardig ----------	3	
	D. Helemaal niet onrechtvaardig ----------	4	
	ENQ.: STEL VRAAG 7 ALLEEN INDIEN RESPONDENT 60 JAAR OF OUDER IS		
7.	Bent u in bezit van Pas 65?		
	- Ja ----------	1	17
	- Nee ----------	2	

onderzoek naar Pas 65

Pas 65, een geslaagde voorziening! Dat is de eindconclusie, die te lezen is in het NIMAWO-rapport: 'Cijfers en meningen over Pas 65', van de hand van de onderzoeker W. Melief, dat onlangs verschenen is. NIMAWO is het Nederlands Instituut voor Maatschappelijk Werk Onderzoek.

Het succes van de Pas blijkt onder andere uit het grote aantal Pas-houders en het omvangrijke gebruik van de Pas.

Pas 65 voor driekwart van de ouderen
Het bezit van Pas 65 onder mensen die ervoor in aanmerking komen is nog steeds groeiende. De verwachting is, dat binnen enkele jaren drie van de vier 65-plussers Pashouders zullen zijn.
De Pas blijkt vooral aantrekkelijk voor aktieve ouderen, die er vaak op uit trekken.

Omvangrijk gebruik
Het omvangrijke gebruik van Pas 65 blijkt op de eerste plaats uit het feit dat Pashouders in 1979 117-miljoen ritten met bus, tram en metro maakten, hetgeen neerkomt op gemiddeld 113 ritten per Pashouder. De bejaarden die Pas 65 niet bezaten maakten gemiddeld slechts 30 ritten per jaar.
Zoals te verwachten zijn er minder Pashouders die bijvoorbeeld een museum bezoeken dan Pashouders die gebruik maken van het openbaar vervoer. Meer dan de helft van de Pashouders reist regelmatig met bus, tram of metro, terwijl 'slechts' ruim 1/5 van hen wel eens in een museum komt. Overigens gaat het bij die 1/5 nog altijd om meer dan 200-duizend 65-plussers.

Toename gebruik voorzieningen
Het NIMAWO noemt in zijn rapport ook de bevinding van J. Timmermans van het Sociaal en Cultureel Planbureau (zie: 'Leeftijd', mei 1981), dat het gebruik door bejaarden van culturele en recreatieve voorzieningen zoals schouwburgvoorstellingen, muziekuitvoeringen en het bezoek aan attractiepunten, tussen 1977 en 1979 verhoudingsgewijs sneller toenam dan het gebruik door de bevolking in zijn geheel. Hoewel dat niet met zekerheid valt vast te stellen, zijn er redenen om deze verhoudingsgewijs snelle groei zeker ten dele toe te schrijven aan Pas 65. Dit waarschijnlijke gevolg van de Pas is zeer verheugend, omdat deze juist ingevoerd is om de achterstand van bejaarden op cultureel en recreatief gebied te verminderen.

Gunstig oordeel
Het zal geen verwondering wekken, dat een ruime meerderheid van de bevolking van Nederland positief over Pas 65 blijkt te denken. Afhankelijk van de soort vraag die gesteld werd, denkt 73 à 88% er gunstig over. 88% van de Nederlanders vond het helemaal niet onrechtvaardig, dat 65-plussers door Pas 65 bevoordeeld worden ten opzichte van andere Nederlanders, 7% vond dat een beetje onrechtvaardig, terwijl de resterende 5% het duidelijk onrechtvaardig vond. Nu zou men gevoelens van afgunst vooral kunnen verwachten bij degenen die een sociale uitkering hebben, zoals W.A.O.-ers en W.W.-ers. Deze mensen zijn sociaal-economisch immers in vergelijkbaar minder gunstige omstandigheden als ouderen. Het bleek echter dat uitkeringstrekkers niet negatiever dachten over de billijkheid van Pas 65 dan de andere Nederlanders.

Verwarring
Slechts op één punt is het rapport duidelijk kritisch. Er is een vrij grote verwarring tussen Pas 65 en de 60+/65+-kaart van de Spoorwegen. De onderzoekers vragen zich dan ook af of beide kortingskaarten niet geïntegreerd zouden kunnen worden.

De mening van de bejaarden
Bij alle cijfers en meningen over Pas 65, die in het NIMAWO-rapport voorkomen, ontbreken de persoonlijke ervaringen en opvattingen van de ouderen zelf. Zij zijn nog nauwelijks in het onderzoek aan het woord geweest. Hun wensen en suggesties zijn daardoor onbekend.
Daarom wil het NIMAWO in opdracht van het Ministerie van CRM een nader onderzoek instellen. Daarbij wordt in het bijzonder gedacht aan:
- Positieve en negatieve ervaringen met Pas 65. Is de Pas handig in het gebruik? Word je wel of niet anders behandeld? Krijg je altijd korting waar je vermoedt die te zullen krijgen? enzovoort.
- Bijzondere voorvallen (leuke maar ook minder leuke) met Pas 65.
- Klachten over het practische gebruik.
- Wensen en suggesties.

Het NIMAWO vraagt iedere oudere die hierover iets te vertellen heeft, om dit op te schrijven op bijgaand vragenformulier. Wanneer de ruimte niet genoeg is, kunt u verder gaan op een apart vel papier.
Voor het onderzoek is het van groot belang, dat nagegaan kan worden vanuit welke omstandigheden bepaalde ervaringen zijn opgedaan. Wilt u daarom ook de vragen invullen. U kunt het formulier samen met eventuele vervolgvellen in een ongefrankeerde envelop sturen aan: NIMAWO, Antwoordnummer 2279, 2500 VL 's-Gravenhage, t.a.v. de heer W. Melief.
U mag ook bellen 's morgens van 9 tot 12 uur onder nummer (070) 55 10 00 en vragen naar de heer Melief.

Wanneer u er geen bezwaar tegen hebt, dat het onderzoekinstituut nog een keer contact met u opneemt voor het verkrijgen van aanvullende informatie, wordt u vriendelijk verzocht ook uw naam, adres en telefoonnummer te vermelden.
Overigens kunt u ervan verzekerd zijn dat alle verkregen informatie uitsluitend ten behoeve van het onderzoek gebruikt zal worden. Ook zullen de namen en adressen van hen die informatie verstrekken vernietigd worden, zodat achteraf niet bekend kan worden wie de informatie gaf.

antwoordformulier

onderzoek over Pas 65

In ongefrankeerde enveloppe zenden aan:
NIMAWO, t.a.v. dhr. W. Melief
Antwoordnummer 2279
2500 VL 's-Gravenhage

1 Hebt u leuke of minder leuke ervaringen opgedaan met Pas 65 en hebt u suggesties of wensen ten aanzien van de Pas, vermeld die dan hieronder (eventueel vervolgen op een los vel)

Zo nodig kunt u doorgaan op een los vel. Beantwoordt s.v.p. ook de vragen op de keerzijde.

2 Wat is uw leeftijd? .....

3 Gegevens over uw woonsituatie
(Hiernaast het hokje aankruisen bij de omschrijving die op uw situatie van toepassing is

- ☐ zelfstandig alleen
- ☐ zelfstandig met partner
- ☐ samenwonend met anderen (kinderen e.d.)
- ☐ alleen in serviceflat
- ☐ met partner in serviceflat
- ☐ in verzorgings- of verpleegtehuis (met of zonder partner)

4 Wat is uw woonplaats? .....

5 Heeft u een Pas 65? ☐ ja ☐ nee

6 Hoe vaak gebruikt u de Pas 65?

- ☐ éénmaal per week of meer
- ☐ één- tot driemaal per maand
- ☐ minder dan éénmaal per maand
- ☐ nooit

7 Waarvoor gebruikt u de Pas 65?

- ☐ voor bus, tram of metro
- ☐ voor bezoek aan schouwburg, bioscoop, concertzaal e.d.
- ☐ voor bezoek aan musea en andere bezienswaardigheden
- ☐ voor bezoek aan recreatie-/ontspanningsgelegenheden
- ☐ anders, te weten:

.....

.....

.....

.....

.....

8 Als u geen bezwaar heeft tegen nader contact, vul dan hier uw naam, adres en telefoonnummer in

.....

.....

.....

Bijlage 4

Artikel verschenen in "De Posthoorn" op 18 februari 1982

• De Pas 65 is een geslaagde voorziening. Ruim driekwart van alle ouderen maakt er gebruik van.

Voor landelijk onderzoek

Hoe bevalt de Pas 65?

„De Pas 65 is een geslaagde voorziening die door ruim driekwart van alle ouderen wordt gebruikt", concludeert een onlangs uitgekomen rapport van het Nederlands Instituut voor Maatschappelijk Werk Onderzoek (NIMAWO) uit Den Haag. Dit rapport, „cijfers en meningen over Pas 65", vormt het eerste deel van een landelijk onderzoek naar de werking van de pas in de praktijk. Hierna kwamen vooral bestaande gegevens en meningen van het publiek in het algemeen aan de orde. Bij het vervolgonderzoek is het de bedoeling dat de ouderen zelf eens uitgebreid aan het woord komen. En daarvoor heeft onderzoeker Willem Melief de hulp van vele bejaarden nodig.

Toen in 1975 de Pas 65 werd ingesteld, bepaalde de Tweede Kamer dat na enkele jaren zou moeten worden onderzocht hoe deze kortingskaart voor ouderen in de praktijk werkte. De opdracht voor dit onderzoek kwam via het ministerie van CRM bij het NIMAWO terecht. Willem Melief, onderzoeker bij het NIMAWO, stelde het onderzoeksrapport op. De gegevens die werden gebruikt waren deels afkomstig van het Centraal Bureau voor de Statistiek en deels verkregen uit een eigen onderzoek van het instituut.

Aktiever

„De Pas 65 was al in het begin een groot succes", zegt Willem Melief. „In 1979 had 65 procent van alle bejaarden de pas in bezit en vorig jaar al 77 procent. Dat percentage groeit nog steeds. Momenteel hebben vooral de jongere bejaarden de pas in bezit. Die groep blijft pas-houder, terwijl er steeds nieuwe 65-plussers met pas bijkomen. We krijgen de indruk dat de pas-bezitters van zichzelf erg aktieve mensen zijn, maar bovendien dat de bejaarden in het algemeen veel aktiever zijn geworden. Daar zal de Pas 65 zeker aan hebben bijgedragen".

Volgens Melief zijn onder de ouderen die geen Pas 65 bezitten vooral mensen die bang zijn dat de kortingskaart hen het stempeltje „bejaard" oplevert. „Het gaat om ouderen die niet willen weten dat ze 65 zijn. Je hoort bijvoorbeeld van familieleden: Oma wil dat niet. Die wil er niet voor uitkomen dat ze al 65 is. Een andere groep ouderen is slecht ter been. Die komen het huis niet uit. En dan is er nog een groep op het platteland die nooit ergens naar toe gaat of het moest naar familieleden zijn. Dat is dan bijvoorbeeld te wijten aan het slechte openbaar vervoer op het platteland".

Verwarring

Ook uit het eigen onderzoek van het NIMAWO komen enkele interessante gegevens naar voren. Zo blijkt, aldus Willem Melief, dat de Pas 65 enorm wordt verward met de 60/65+ kaart van de Spoorwegen. „Het zou echt een goede zaak zijn als die twee kaarten werden gcombineerd. Een ander veelgehoord grief is dat mensen boven de 60 jaar geen pas kunnen krijgen en een 61-jarige echtgenote van een 66-jarige bijvoorbeeld wél. Er zijn veel alleenstaanden tussen de 60 en de 65 die vinden dat ze ook in aanmerking voor een pas zouden moeten komen".

„We hebben voor het onderzoek ook hier en daar kassapersoneel van theaters en dergelijke ondervraagd. Daaruit bleek onder meer dat pas-houders in Utrecht nogal worden gediscrimineerd. De 65-plussers kunnen daar geen reserveringen doen. Ze kunnen hun kaartjes pas op de avond van de voorstelling kopen en andere mensen gaan voor. Het komt er dus op neer dat de ouderen de kaarten kunnen krijgen die nog over zijn. Dat is natuurlijk geen leuke ontdekking. Hier in Den Haag bijvoorbeeld is dat wel heel goed geregeld. De pas-bezitters kunnen net als ieder ander een kaartje kopen als ze willen. Hier wijst het kassapersoneel ze zelfs op kortingen als ze dat zelf vergeten".

Het onderzoek tot nu toe noemt Willem Melief geslaagd. „Maar uit verschillende brieven die we krijgen, blijkt dat er toch veel individuele ideeën, wensen en grieven leven. Dingen die misschien met een enkele maatregel te verhelpen zijn. Daarom willen we nu dus de bejaarden zelf aan het woord laten. Dat wordt dan de afronding van het onderzoek. Als mensen aardige, maar ook vervelende, voorvallen er ervaringen kwijt willen, of klachten, opmerkingen, wensen en suggesties, kunnen ze ons een brief schrijven".

Die brief moet naar: NIMAWO, Antwoordnummer 2279, 2500 VL Den Haag, t.a.v. dhr. W. Melief. Een postzegel plakken is niet nodig. De brief mag anoniem zijn, maar wie er geen bezwaar tegen heeft later nog eens te worden teruggebeld door het instituut, wordt vriendelijk verzocht naam, adres en telefoonnummer te vermelden. Opbellen mag ook: 's morgens tussen 9.00 en 12.00 uur en vragen naar de heer Melief.

Bijlage 5

Artikel verschenen in het "Oost Gelders Vizier", op 13-5-1982

Voor landelijk onderzoek:

HOE BEVALT DE PAS 65?

„De Pas 65 is een geslaagde voorziening die door ruim driekwart van alle ouderen wordt gebruikt", concludeert een onlangs uitgekomen rapport van het Nederlands Instituut voor Maatschappelijk Werk Onderzoek (NIMAWO) uit Den Haag.

Dit rapport, „cijfers en meningen over Pas 65" vormt het eerste deel van een landelijk onderzoek naar de werking van de pas in de praktijk. Hierna kwamen vooral bestaande gegevens en meningen van het publiek in het algemeen aan de orde. Bij het vervolgonderzoek is het de bedoeling dat de ouderen zelf eens uitgebreid aan het woord komen. En daarvoor heeft onderzoeker Willem Melief de hulp van vele bejaarden nodig.

Toen in 1975 de Pas 65 werd ingevoerd, bepaalde de Tweede Kamer dat na enkele jaren zou moeten worden onderzocht hoe deze kortingskaart voor ouderen in de praktijk werkte. De opdracht voor dit onderzoek kwam via het ministerie van CRM bij het NIMAWO terecht. Willem Melief, onderzoeker bij het NIMAWO, stelde het onderzoeksrapport op. De gegevens die werden gebruikt waren deels afkomstig van het Centraal Bureau voor de Statistiek en deels verkregen uit een eigen onderzoek van het instituut.

Aktiever

„De Pas 65 was al in het begin een groot succes", zegt Willem Melief. „In 1979 had 65 procent van alle bejaarden de pas in bezit en vorig jaar al 77 procent. Dat percentage groeit nog steeds. Momenteel hebben vooral de jongere bejaarden de pas in bezit. Die groep blijft pas-houder, terwijl er steeds nieuwe 65-plussers met pas bijkomen. We krijgen de indruk dat de pas-bezitters van zichzelf erg aktieve mensen zijn, maar bovendien dat de bejaarden in het algemeen veel aktiever zijn geworden. Daar zal de Pas 65 zeker aan hebben bijgedragen".

Volgens Melief zijn onder de ouderen die geen Pas 65 bezitten vooral mensen die bang zijn dat de kortingskaart hen het stempeltje „bejaard" oplevert. „Het gaat om ouderen die niet willen weten dat ze 65 zijn. Je hoort bijvoorbeeld van familieleden: Oma wil dat niet. Die wil er niet voor uitkomen dat ze al 65 is. Een andere groep ouderen is slecht ter been. Die komen het huis niet uit. En dan is er nog een groep op het platteland die nooit ergens naar toe gaat of het moest naar familieleden zijn. Dat is dan bijvoorbeeld te wijten aan het slechte openbaar vervoer op het platteland".

Verwarring

Ook uit het eigen onderzoek van het NIMAWO komen enkele interessante gegevens naar voren. Zo blijkt, aldus Willem Melief, dat de Pas 65 enorm wordt verward met de 60 65+ kaart van de Spoorwegen. „Het zou echt een goede zaak zijn als die twee kaarten werden gecombineerd. Een andere veelgehoorde grief is dat mensen boven de 60 jaar geen pas kunnen krijgen en een 61-jarige echtgenote van een 66-jarige bijvoorbeeld wel. Er zijn veel alleenstaanden tussen de 60 en de 65 die vinden dat ze ook in aanmerking voor een pas zouden moeten komen".

„We hebben voor het onderzoek ook hier en daar kassapersoneel van theaters en dergelijke ondervraagd. Daaruit bleek onder meer dat pas-houders in Utrecht nogal worden gediscrimineerd. De 65-plussers kunnen daar geen reserveringen doen. Ze kunnen hun kaartjes pas op de avond van de voorstelling kopen en andere mensen gaan voor. Het komt er dus op neer dat de ouderen de kaarten kunnen krijgen die nog over zijn. Dat is natuurlijk geen leuke ontdekking. Hier in Den Haag bijvoorbeeld is dat wel heel goed geregeld. De pas-bezitters kunnen net als ieder ander een kaartje kopen als ze willen. Hier wijst het kassapersoneel ze zelfs op kortingen als ze dat zelf vergeten.

Het onderzoek tot nu toe noemt Willem Melief geslaagd. „Maar uit verschillende brieven die we krijgen, blijkt dat er toch veel individuele ideeën, wensen en grieven leven. Dingen die misschien met een enkele maatregel te verhelpen zijn. Daarom willen we nu dus de bejaarden zelf aan het woord laten. Dat wordt dan de afronding van het onderzoek. Als mensen aardige, maar ook vervelende voorvallen en ervaringen kwijt willen, of klachten, opmerkingen, wensen en suggesties, kunnen ze ons een brief schrijven.

De brief moet naar NIMAWO, Antwoordnummer 2279, 2500 VL Den Haag, t.a.v. dhr. W. Melief. Een postzegel plakken is niet nodig. De brief mag anoniem zijn, maar wie er geen bezwaar tegen heeft later nog eens te worden teruggebeld door het instituut, wordt vriendelijk verzocht naam, adres en telefoonnummer te vermelden. Opbellen mag ook: 's morgens tussen 9.00 en 12.00 uur en vragen naar de heer Melief, tel. 070-55 10 00

Bijlage 6

Naam van degene,die het vraaggesprek voerde .....

Onderzoek over Pas 65 antwoordformulier

1. Hebt U leuke of minder leuke ervaringen opgedaan met Pas 65, en hebt U suggesties of wensen ten aanzien van de Pas

eventueel doorgaan op achterzijde

2. Uw leeftijd is: .....

3. Woon/leefsituatie *)
   Zelfstandig alleen ☐ Zelfstandig met partner ☐
   Samenwonend met anderen (kinderen e.d.) ☐
   Alleen in serviceflat ☐ Met partner in serviceflat ☐
   Met of zonder partner in een verzorgings- of verpleegtehuis ☐

4. Uw woonplaats is: .....

5. Houder Pas 65? *)
   Ja ☐ Nee ☐

6. Hoe vaak gebruikt u Pas 65? *)
   eenmaal per week of meer ☐ één tot drie maal per maand ☐
   minder dan éénmaal per maand ☐ nooit ☐

7. Waarvoor gebruikt u Pas 65, wanneer u deze gebruikt? *)
   - Voor bus, tram of metro ☐
   - Voor bezoek aan schouwburg, bioscoop, concertzaal, e.d. ☐
   - Voor bezoek aan musea en andere bezienswaardigheden ☐
   - Voor bezoek aan recreatie-/ontspanningsgelegenheden ☐
   - Anders, te weten ..... ☐
   - Nooit ☐

8. In welk blad las U over het onderzoek? *)
   Nieuws Pas 65 ☐ Posthoorn ☐ ..... ☐

*) Aankruisen indien van toepassing